
MINORITETSSPRÅK OCH MYNDIGHETSKONTAKT

flerspråkighet bland användare av samiska, meänkieli
och finska i Norrbottens län
efter minoritetsspråklagarnas tillkomst 2000

Lars Elenius, Stefan Ekenberg

Centrum för utbildning och forskning inom samhällsvetenskap, CUFS

2002:031 - ISSN: 1403-5294 - ISRN: LTU-CUFS-SKR-02/031--SE

MINORITETSSPRÅK OCH MYNDIGHETSKONTAKT

-flerspråkighet bland användare av samiska, meänkieli och finska i
Norrbottens län efter minoritetsspråkslagarnas tillkomst 2000

av

Lars Elenius & Stefan Ekenberg

Centrum för utbildning och forskning inom samhällsvetenskap (CUFS)
Luleå tekniska universitet
2002

Centrum för utbildning och forskning inom samhällsvetenskap (CUFS)
Luleå tekniska universitet
SE-971 87 Luleå tekniska universitet

Tel: 0920-49 19 54 och 49 13 61
Fax: 0920-49 23 39

	<p>CUFS är en centrubildning vid Luleå tekniska universitet. I styrelsen ingår representanter för offentlig förvaltning i norra Sverige. CUFS ska fungera som en plattform för samverkan, kunskapsutveckling och kunskapsutbyte och vara en brygga mellan teori och praktik.</p> <p>Cufs verksamhetsprogram anger tre forskningsprogram inom ramen för vilka en rad projekt kan utvecklas:</p> <ol style="list-style-type: none">1. Regional och lokal utveckling2. Utveckling av livskvalitet och välfärd3. Förändringar av offentlig sektors roll i samhällsutvecklingen, integration och desintegration. <p>CUFS huvuduppgift är att bedriva forskningsarbete. Det syftar till att utveckla regionen och möjliggöra akademisk utbildning inom programområdena. Därutöver har CUFS i uppgift att underlätta för studerande att ta på sig angelägna utredningsuppgifter, väl förankrade i förvaltningen i norra Sverige, i sina examensarbeten.</p>
---	--

© 2002, Centrum för utbildning och forskning inom samhällsvetenskap och författarna
Tryck: Universitetstryckeriet, Luleå
ISSN 1403-5294
ISBN 91-974481-0-9
Redaktör för denna volym: Lars Elenius

INNEHÅLL

Inledning	7
Uppdraget	8
Sammanfattning	9
1. Bakgrunden	11
Nationella minoriteter och nationella språkgrupper	14
De nationella minoritetsspråken i Norrbotten	16
Samiska	17
Meänkieli	19
Finska	19
Tidigare utvärderingar	20
Den nya minoritetsspråkspolicyn	21
Språksociologiska och lingvistiska begrepp	23
2. Teoretiska utgångspunkter	25
Identitet, effektivitet och deltagande	26
Nationella minoriteter	28
Ursprungsbefolkningar	29
3. Metoder	31
4. Minoritetsspråkslagarnas inverkan på föreningar och myndigheter	35
Föreningar, organisationer och de nya minoritetsspråkslagarna	35
Kunskaper om lagarna och dess innehåll	35
<i>Samiska</i>	35
<i>Meänkieli</i>	36
<i>Finska</i>	36
Attityd till lagarna	36
<i>Samiska</i>	36
<i>Meänkieli</i>	36
<i>Finska</i>	37
Attityd till det egna språket	37
<i>Samiska</i>	37
<i>Meänkieli</i>	37
<i>Finska</i>	37
Varför språkanvändarna tror att lagarna inte har använts	38
<i>Samiska</i>	38
<i>Meänkieli</i>	38
<i>Finska</i>	39
Myndigheterna och de nya minoritetsspråkslagarna	39
Kunskaper om lagarna och deras innehåll	39
Attityd till lagarna	40
Åtgärder för att bemöta lagarnas krav	40
Orsaker till att lagarna inte använts	41
Sammanfattning	41

5. Individuell språkanvändning i kontakten med myndigheter.....	43
Användning av minoritetsspråken	45
Språkanvändning i familjen.....	45
<i>Giftermål mellan individer av olika språk</i>	46
<i>Överföring av minoritetsspråket till barnen</i>	47
Användning av tvåspråkighet i kontakt med myndigheter	52
Användning av tvåspråkighet i det övriga offentliga livet.....	55
Behov av tolkhjälp.....	60
Offentliganställdas syn på språkanvändning inom den egna myndigheten	62
Skolan.....	62
Barnomsorgen och vården	64
Övriga myndigheter.....	67
Åsikter och värderingar om lagarna	68
Migrationsmönster och åsikter om minoritetsspråkslagarna.....	68
Upplevda hinder för lagarnas genomförande	71
<i>Lingvistiska hinder</i>	72
<i>Socioekonomiska hinder</i>	75
<i>Psykologiska hinder</i>	77
<i>Dålig information som hinder</i>	78
Sammanfattning	80
Språkanvändning i hemmet.....	81
Språkanvändning hos myndigheter och i övrig offentlig miljö.....	81
Offentliganställdas syn på språkanvändningen	83
Värderingar och åsikter om språklagarna	83
6. Språket som redskap och symbol	85
Identitetsskapande faktorer som påverkat språkanvändningen.....	85
Språkanvändarnas och myndigheternas syn på effektivitet i språkkommunikationen	88
Användningsgrad och hinder för användning av minoritetsspråken	90
Avslutning	92
Kartor och tabeller	93
Referenser.....	93

INLEDNING

Språk förändras ständigt, inte bara i ordförrådet utan också i grammatisk form och uttal. Det betyder att alla språk talas i olika former. Komplexiteten i den språkliga mångfalden och den språkliga variationen är imponerande.

(Kenneth Hyltenstam, i *Mer än ett språk*, 1997.)

Med de nya minoritetsspråkslagarna den 1 april 2000 förändrades den etniska kartan i Sverige. Det var inte så att några nya etniska grupper tillkom. I Norrbotten har samiskspråkiga, finskspråkiga och svenskspråkiga grupper levt sida vid sida åtminstone sedan 1300-talet, och för samers och finnar del betydligt längre. Det nya är att deras språk nu har blivit erkända som nationella minoritetsspråk. Svenska, samiska, meänkieli och finska har i dag status som erkända förvaltningspråk i några utvalda kommuner i Norrbotten.

Förändringen i minoritetsstatus kommer också att innebära att en ny myndighetskultur utvecklas, en myndighetskultur som erbjuder en språklig mångfald. Så är det inte i dag. Det är därför den här utredningen har tillkommit. Vår uppgift har varit att granska varför efterfrågan på de nya möjligheter som minoritetsspråkslagarna innebär har varit mindre än förväntat. Vi har placerat fokus på mötet mellan medborgarna och myndighetspersonerna och hur det tar sig uttryck i språklig form.

Vår ambition är att visa en provkarta på attityder och värderingar om det egna språket hos de flerspråkiga i Norrbotten. Vi vill skildra och analysera hur mötet med myndigheterna sker i syfte att nå en förståelse för de nationella minoriteternas språkval.

Luleå den 29 september 2002

Lars Elenius Sefan Ekenberg

UPPDRAGET

Vi har haft i uppdrag att undersöka varför efterfrågan att använda de möjligheter att tala nationella minoritetsspråk i enlighet med lagarna (SFS 1999:1175 och 1999:1176) är så låg i förvaltningsområdet. Syftet med vår studie är att utreda nyttjandet av de två minoritetsspråkslagar för att utröna om och varför språkanvändare har använt respektive inte använt sig av de möjligheter som lagarna innebär.

Den 1 april 2001 trädde två nya lagar i kraft som innebär att Sveriges nationella minoriteter ska erkännas och deras språk ska genom olika åtgärder få ett stöd för att hållas levande. Den ena är Lag om rätt att använda samiska hos förvaltningsmyndigheter och domstolar (SFS 1999:1175). Den andra är Lag om rätt att använda finska och meänkieli hos förvaltningsmyndigheter och domstolar (SFS 1999:1176).

Lagarna ger enskilda personer rätt att använda samiska, meänkieli och finska hos domstolar och förvaltningsmyndigheter som verkar i de geografiska områden där språken använts av hävd och fortfarande används i tillräcklig utsträckning. Samiska språket avser alla varianter; nordsamiska, sydsamiska och lulesamiska. Lagarna innebär också en rättighet att få förskoleverksamhet och äldreomsorg helt eller delvis på de nämnda språken i aktuella områden. Lagarna ska tillämpas hos såväl statliga som landstingskommunala som kommunala förvaltningsmyndigheter i ärenden som avser myndighetsutövning, om ärendet har anknytning till förvaltningsområdena.

Länsstyrelsen i Norrbottens län har i regleringsbrev tillförts sex miljoner kr under budgetåret 2001, för att i samråd med kommuner i förvaltningsområdena och landstinget, fördela mellan berörda kommuner och landsting ersättning för kostnader i samband med åtgärder för nationella minoriteter. Medlen avser att finansiera administrationen av bidragen till kommunerna och landstinget. För att följa upp och utvärdera resultatet av lagstiftningen har länsstyrelsen, efter uppdrag från regeringen, inrättat en regional arbetsgrupp för att följa upp de regionala insatserna. Arbetsgruppen har erhållit 500 000 kronor för att finansiera sin verksamhet.¹

För att erhålla information om språkanvändningen före minoritetsspråkslagarnas införande den 1 april 2000 beställde den regionala arbetsgruppen en undersökning från Pantzare Information AB. Syftet var att genomföra en enkätundersökning hos statliga och kommunala förvaltningsmyndigheter samt domstolar i syfte att kartlägga i vilken utsträckning myndigheterna/domstolarna före den 1 april 2000 kontaktats av enskilda på något av de nationella minoritetsspråken samiska, finska eller meänkieli, vilken kunskap i minoritetsspråken som fanns bland personalen hos myndigheter/domstolar vid den tiden, om det skett någon förändring efter den 1 april 2000 samt vilka åtgärder som vidtagits. Undersökningen redovisade i december 2000 sitt resultat, vilket visade på ett både lågt och ojämnt utnyttjande av minoritetsspråken i kontakten med myndigheterna.²

Av resultatet var det emellertid svårt att analysera orsakerna till det låga utnyttjandet. Den regionala arbetsgruppen för uppföljning av minoritetsspråkslagarna

¹ Regeringsbrev Ku2000/3958/IM.

² Länsstyrelsen i Norrbottens län, *Finska, meänkieli och samiska. Utvärdering av regionala åtgärder för nationella minoritetsspråk* (Luleå 2000).

beställde därför den 1 november 2001 en kompletterande undersökning från Centrum för forskning och undervisning inom samhällsvetenskap (CUFS) vid institutionen för industriell ekonomi och samhällsvetenskap (IES), Luleå tekniska universitet med uppdrag att undersöka olika slags faktorer som på individnivå påverkar språkanvändningen i kontakter med myndigheter. Uppdraget har under 2002 genomförts av Lars Elenius och Stefan Ekenberg vid avdelningen för samhällsvetenskap (SHV).

Uppdraget har inneburit att på individnivå undersöka språkanvändarperspektivet vid genomförandet av minoritetsspråkslagstiftningen i Norrbottens län.

Undersökningen omfattar användningen av samiska, meänkieli och finska i de kommuner i Norrbottens län som berörs av lagarna. Förvaltningsområden för samiska är Arjeplogs, Gällivare, Jokkmokks och Kiruna kommuner. Förvaltningsområden för meänkieli och finska är Gällivare, Haparanda, Kiruna, Pajala och Övertorneå kommuner.

Undersökningen handlar om hur språkanvändarna har använt möjligheten att använda sitt minoritetsspråk i kontakten med myndigheter. Därigenom analyseras olika skeenden och processer i samhället som kan tänkas ha påverkat språkanvändningen vid den enskilde individens kontakter med myndigheter.

De nya minoritetsspråkslagarna ska ses som ett första steg i en samlad politik om nationella minoriteter. Lagarna är inte endast ett erkännande av språken som nationella minoritetsspråk utan också som ett steg i ett vidare minoritetsarbete i syfte att uppfylla de krav som Europarådets konventioner ställer (se nedan). Projektet utgår därför från att lagarna och språken inte kan analyseras som isolerade företeelser. De måste sättas in i ett sammanhang eftersom relationen mellan samer, tornedalingar och sverigefinnar fått en ny dimension i förhållande till majoritetskulturen när dessa grupper accepterats som nationella minoriteter.

SAMMANFATTNING

I undersökningen har två intervjuundersökningar gjorts med minoritetsspråksanvändare i Kiruna, Pajala och Haparanda kommun. I den ena har direktintervjuer gjorts med 79 individer i de tre kommunerna. I den andra har telefonintervjuer gjorts med 42 individer som representerar föreningar och organisationer i området, samt med 10 representanter för myndigheter.

Språkanvändningen har undersökts på individnivå, gruppnivå och samhällsnivå med största fokus på individnivån. För att analysera hur samiska, meänkieli och finska använts i kontakten med myndigheter har ett helhetsperspektiv anlagts på språkanvändningen. Det betyder att både privata och offentliga språkdomäner undersökts. Materialet har sedan analyserats med avseende på hur de språkliga minoriteterna i området har använt sig av minoritetsspråkslagarna utifrån de tre kriterierna identitet, deltagande och effektivitet.

Syftet med studien har varit att utreda varför språkanvändarna i så liten utsträckning har använt sig av de möjligheter som lagarna innebär. En generell frågeställning är om det finns en avgörande skillnad i myndigheternas sätt att betrakta användningen av ett minoritetsspråk i offentliga och formella sammanhang, jämfört

med de enskilda individernas sätt att se på minoritetsspråkets användning, främst då i kontakterna med olika offentliga organ.

I intervjuerna framkom en tydlig tendens att det finns stora brister i myndigheternas kompetens att hantera ärenden på minoritetsspråken. Det fanns även brister i myndigheternas information till språkanvändarna om de nya minoritetsspråkslagarna. Det förefaller emellertid som att de största problemen inte hade med bristen på information att göra utan med attityder och värderingar om språkanvändningen i kontakten mellan myndighetspersoner och språkanvändare.

I själva språkmötet med myndighetspersonerna har de flesta valt att använda svenska. Bland orsakerna nämns lingvistiska faktorer som att det saknas fackuttryck på minoritetsspråket, den egna svårigheten att uttrycka sig nyanserat på minoritetsspråket, rädsla för att inte bli förstådd av myndighetspersonen och oförmågan att uttrycka sig i skrift på minoritetsspråket. Även psykologiska hinder som rädsla eller blyghet för att använda sitt minoritetsspråk har förts fram, liksom hinder som har att göra med föreställningar om att det saknas ekonomiska resurser eller vilja hos myndigheterna för att använda minoritetsspråken.

De är främst sverigefinnarna som framfört behovet av tolkhjälp, men det gäller i viss mån även äldre och dementa personer bland samerna och tornedalingarna. Ett återkommande argument från offentliganställda är att det saknas ekonomiska incitament för offentliganställda att lära sig ett minoritetsspråk. Kritik har även framförts mot myndighetspersoners ovilja att ordna språklig kompetens eller tolkhjälp till de som haft svårigheter med svenska språket.

Bland tornedalingarna verkar språklagarna i många fall ha haft en större symbolisk funktion än en reell kommunikativ funktion. Samerna har tydligast uttryckt åsikten att deras användning av sitt minoritetsspråk i offentliga sammanhang inte tolereras inom den myndighet de arbetar eller av andra minoritetsgrupper. Bland sverigefinnarna verkar språket vara identitetsskapande på ett mer oproblematiskt sätt än bland de andra två minoritetsgrupperna. Hos de sverigefinska familjerna hittar man också de mest medvetna språkstrategierna för att överföra minoritetsspråket till barnen så de blir flerspråkiga.

Osäkerheten för att använda sitt minoritetsspråk verkar vara större i stadsmiljön än på landsbygden. Bland medelålders och äldre personer verkar ändå minoritetsspråket i hög grad användas vid sidan av svenska i hemmet och ute i samhället. I kontakten med myndigheter används däremot minoritetsspråket i betydligt mindre utsträckning.

I vissa fall verkar bristen på information om de nya lagarna ha bidragit till det låga användandet. Det gäller särskilt osäkerheten om var och hur lagarna kan tillämpas. Informationsbristen verkar vara störst bland de språkanvändare som inte talar och förstår svenska så bra.

Vår bedömning är att det finns behov av en mer samlad insats, som berör fler språkdomäner än bara myndighetskontakten, ifall minoritetsspråken ska få det stöd de behöver för att användas. Exempel på sådana domäner är olika vardagsmiljöer, medierna och skolan. Användning av minoritetsspråken inom konst och kulturen verkar ha betytt mycket för en ökad självkänsla och därmed ökad användning av minoritetsspråken. För att lagarna ska få allmän acceptans krävs att en sådan samlad insats riktar sig mot majoritetsbefolkningen likväl som de nationella minoriteterna.

1. BAKGRUNDEN

Minoritetsspråkslagarna är ett första steg mot en samlad minoritetspolitik. Lagarna är resultatet av att Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter och den europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk ratificerades den 9 februari 2000. Konventionerna är bindande och kontrolleras av Europarådet.

Minoritetsspråkskonventionen, eller den europeiska stadgan om landsdels- och minoritetsspråk, öppnades för undertecknande 1992 och trädde i kraft den 1 mars 1998 sedan fem länder ratificerat den. Fram till den 5 augusti 2002 hade ytterligare 11 länder ratificerat den.³ Konventionens del I behandlar bland annat vilka kriterier som minoritetsspråk ska uppfylla:

1. Språket skall ha använts av hävd inom en stat av medborgare i staten.
2. Språket skall vara annorlunda än det officiella språket.⁴

Konventionen skiljer på språk med stark historisk geografisk bas och territoriellt obundna språk. Med territoriellt obundna språk avses språk som avviker från majoritetsspråket men saknar historisk geografisk bas, t.ex. romani chib. Konventionen avser inte att gälla för grupper med allt för få medlemmar eftersom det skulle leda till alltför stora praktiska svårigheter.⁵

Minoritetsspråkskonventionens artikel 7.1 i del II är obligatorisk och innehåller de mål och principer för politik, lagstiftning och praxis som anses nödvändiga som en grund för att uppnå ett tillräckligt skydd och stöd för landsdels- och minoritetsspråk. Artikelns innehåller:

- erkännande av de landsdels- och minoritetsspråk som finns i staten som ett uttryck för kulturell rikedom
- respekt för dessa språks geografiska område
- åtgärder för att förenkla och/eller uppmuntra användningen av sådana språk såväl i tal som skrift i både privata och offentliga sammanhang
- lämpliga åtgärder för undervisning och studier i landsdels- och minoritetsspråk
- lämpliga åtgärder för studier och forskning om landsdels- och minoritetsspråk
- främjande av utbyte över nationsgränserna.⁶

Det innebär alltså att konventionen kräver att staterna ska avlägsna diskriminerande åtgärder mot användning av landsdels- och minoritetsspråk och, om det behövs, godkänna viss positiv särbehandling till förmån för dessa språk. I konventionens del III finns valfria detaljerade bestämmelser för språk med historisk geografisk bas vad gäller utbildning, rättsväsende, förvaltningsmyndigheter och samhällservice, massmedia, kulturell verksamhet och kulturella inrättningar, ekonomiska och sociala förhållanden och utbyte över gränserna.

Ramkonventionen, eller Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter öppnades för undertecknande 1995 och trädde i kraft den 1 februari 1998

³ Council of Europe, Chart of Signatures and Ratifications of Treaty, European Charter for regional or Minority Languages, ETS n^o: 148, <http://conventions.coe.int/>, 2002-06-05.

⁴ Regeringens proposition 1998/99:143, *Nationella minoriteter i Sverige*, bilaga 1.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid.

sedan 12 länder ratificerat den. Fram till den 5 augusti 2002 hade 35 länder ratificerat konventionen.⁷

Ramkonventionen är en principkonvention som anger vad som ska förverkligas i nationell lag och politik. Ingen definition görs av nationella minoriteter, utan lämnas öppen för varje stat att ta ställning till. Ramkonventionen omfattar bestämmelser om skydd för språk och stöd för språk och minoritetskulturer, traditioner, kulturarv och religion vilket är vidare än de områden som minoritetsspråkskonventionen omfattar. I artiklarna 4–19 behandlas förbud mot diskriminering och främjande av likställdhet, upprätthållande och utveckling av minoritetskultur, tillgång till massmedia, undervisning i minoritetsspråk, bilateralt och multilateralt samarbete och andra kontakter över gränserna samt att delta i aktiviteter inom enskilda organisationer.⁸

Ramkonventionen omfattar 32 artiklar uppdelat i fem delar. Den första delen innehåller grundläggande principer till vägledning för bestämmelser i konventionen. Bland annat bör varje individ själv ha möjligheten att avgöra om hon vill bli behandlad som tillhörande en nationell minoritet och att ingen nackdel ska följa av det valet. Del II innehåller specificerade regler om förbud mot diskriminering och främjande av likställdhet, upprätthållande och utveckling av minoritetskulturen, tillgång till massmedialt samarbete och andra kontakter över gränserna samt rätten att delta i organisationers aktiviteter.

De svenska minoritetsspråklagarna är de första stegen mot en ratificering av ovan beskrivna konventioner. Den 1 april 2000 trädde SFS 1999:1175 och SFS 1999:1176 i kraft och tillförsäkrar nationella minoriteter rätten att i vissa namngivna kommuner i Norrbotten använda samiska, meänkieli och finska hos förvaltningsmyndigheter och domstolar samt att få förskoleverksamhet och äldreomsorg helt eller delvis på dessa språk. Med förvaltningsområdet för samiska avses Arjeplogs, Gällivares, Jokkmokks och Kirunas kommuner och för finska och meänkieli Gällivares, Haparandas, Kirunas, Pajalas och Övertorneås kommuner. Lagarna gäller även hos domstolar med en domkrets som helt eller delvis omfattar förvaltningsområdena.

Syftet med lagarna är enligt propositionen:

...att stärka och stödja de nationella minoriteterna och deras språk. För vårt demokratiska samhälle är det av stor betydelse att principerna om icke-diskriminering och inflytande får fullt genomslag när det gäller de nationella minoritetsgrupperna. Det behövs också åtgärder för att värna om de nationella minoriteternas språk och kultur som en del av vårt kulturarv. Regeringen vill vidare peka på den betydelse som en stark ställning för de nationella minoriteterna har för det internationella umgänget och samarbetet.⁹

Språklagarna ska med andra ord inte bara ses som en rätt för nationella minoriteter att prata sina språk med myndigheter utan som en del av en större satsning för nationella minoriteter i syfte att öka deras inflytande och minska diskrimineringen av dem. För att förstå lagen måste den alltså sättas in i ett större sammanhang. Propositionen slår fast att

⁷ Council of Europe, Chart of Signatures and Ratifications of Treaty, Framework Convention for the Protection of National Minorities, ETS n^o: 157, <http://conventions.coe.int/>, 2002-06-05.

⁸ Regeringens proposition 1998/99:143, *Nationella minoriteter i Sverige*, bilaga 1

⁹ *Ibid.*, s 12.

de nya lagarna måste ha stöd på riksplanet både hos majoritetsbefolkning i hela landet och på myndighetsnivå.¹⁰ Konstitutionsutskottets betänkande lyfter också fram att skyddet av minoriteter är en viktig del av skyddet av mänskliga rättigheter och således för stabilitet, demokrati och fredlig utveckling. I Europakonventionerna är kunskaphöjning bland allmänheten ett viktigt inslag för att detta ska uppnås.¹¹ Den svenska minoritetsspråkskommittén har samma inställning:

*Ett erkännande av de nationella minoriteterna — samer, tornedalingar, sverigefinnar, romer och judar — måste om dessa grupper skall kunna få ett sådant skydd som ramkonventionen anger, förenas med åtgärder för att sprida kunskaper om dessa grupper och deras kultur, språk, och historia som en del av vårt gemensamma kulturarv och samhället i dag.*¹²

Även om minoritetsspråkslagarnas förarbeten menar att detta arbete ska ske stegvis är det en intressant fråga att granska om myndigheter och språkanvändare har denna helhetssyn och om implementeringen av lagarna också haft inslag av en sådan helhetssyn. Förklaringen till att de valda minoritetsspråken blev samiska, meänkieli, finska, romani chib och jiddisch beror delvis på det faktum att de betraktas som historiska landsdels- och minoritetsspråk och delvis på definitionen av begreppet nationell minoritet, dvs. att de är grupper med en uttalad samhörighet, objektiva särdrag som religiös, språklig, traditionell och/eller kulturell särart, historiska eller långvariga band med Sverige samt en dokumenterad självidentifikation.¹³

Enligt minoritetsspråkskommitténs betänkande är det gruppens sammanhållning som är det viktiga kriteriet för att den ska betraktas som en nationell minoritet, inte nödvändigtvis gruppens numerära antal. Endast ett av de uppräknade objektiva kriterierna behöver vara uppfyllt, men detta ska väsentligen skilja sig från majoriteten.

Tidsrymden för att uppfylla kravet på historiska och långvariga band med Sverige anges till minst några generationer och gäller därför endast grupper vars minoritetskultur funnits i Sverige långt före andra världskriget. Slutligen ska den enskilde såväl som gruppen ha en vilja och en strävan att behålla sin identitet. Enligt betänkandet är det samer, tornedalingar, sverigefinnar, romer och judar som på olika grunder uppfyller dessa kriterier.¹⁴ Den samlade politiken syftar dels till att öka möjligheterna för nationella minoriteter att själv påverka sin kulturs fortlevnad, dels till en ökad kunskap om och i de nationella minoriteternas språk både för de nationella minoriteter, men även för andra.

Som tidigare nämnts är det unika med de nya lagarna att de bygger på att medlemmarna själva använder och aktivt drar nytta av de nya möjligheter som öppnas. Lagarna ses som ett första steg mot en samlad minoritetspolitik, som enligt betänkandet bör innehålla åtgärder för att erkänna nationella minoriteter och deras rätt till skydd

¹⁰ Ibid., s 44.

¹¹ Konstitutionsutskottets betänkande 1999/2000:KU6, *Nationella minoriteter i Sverige*, s 21.

¹² SOU 1997:193, s 82.

¹³ SFS 1999:1175, Lag om rätt att använda samiska hos förvaltningsmyndigheter och domstolar; SFS 1999:1176, Lag om rätt att använda finska och meänkieli hos förvaltningsmyndigheter och domstolar; SOU 1997:192, *Steg mot en minoritetspolitik. Europarådets konvention om historiska minoritetsspråk*.

¹⁴ SOU 1997:193, *Steg mot en minoritetspolitik. Europarådets konvention för skydd mot minoriteter*, s 35-49.

och stöd, åtgärder för att sprida kunskap bland majoriteten om nationella minoriteter samt åtgärder som gör det möjligt för nationella minoriteter att själva påverka utformningen av en framtida svensk minoritetspolitik.¹⁵

Språken har valts i enlighet med Europarådets konvention om historiska minoritetsspråk som syftar till att skydda och stödja Europas flerkulturella och flerspråkiga arv. Enligt konventionen ska särskilt starkt stöd ges de språk som har en stark historisk geografisk bas i staten, medan territoriellt obundna språk ges ett svagare skydd. Samiska, meänkieli och finska betraktas som språk av den första typen, medan romani chib ses som den andra. Jiddisch har, enligt minoritetsspråkskommitténs betänkande, inget stöd i denna konvention, utan får stöd enligt ramkonventionen för skydd av nationella minoriteter.¹⁶

Nationella minoriteter och nationella språkgrupper

Den svenska statsbildningen har i alla tider bestått av flera olika språk eller varieteter av språk. Det kan gälla dialektala skillnader mellan olika landsdelar eller skillnader mellan olika språk som svenska, finska och samiska. Första gången svenska omtalas som ett gemensamt språk i ett gemensamt kungarike är i Äldre Västgötalagen från 1220-talet. Därefter har det svenska språket varit normgivande i Sverige. Utvecklingen mot svenska som det dominerade språket i statsbildningen förstärktes under 1500-talet då unionen mellan de tre nordiska länderna bröts samtidigt som reformationen innebar ett brott med katolska kyrkan. Båda händelserna innebar att det svenska språkets både symboliska och funktionella ställning stärktes.¹⁷ Det svenska språkets dominans inom olika offentliga språkdomäner har emellertid inte alltid varit en självklarhet. Vid t.ex. hovet har inte sällan andra språk än svenska använts.¹⁸

Valet av officiella språk i de Europeiska staterna hör samman med statsbildningsprocessen under medeltiden. De språk som då etablerade sig som officiella språk inom avgränsade territorier har därefter tenderat att behålla sitt inflytande, även om så inte alltid är fallet.¹⁹ Valet av officiella språk har ibland även förklarats som beroende av mer eller mindre slumpmässiga faktorer eller val baserade på ren bekvämlighet. När de officiella nationalspråken väl etablerats kom de att stärka sin ställning genom den roll de spelade i statligt genomförda nationalistiska reformer. Kapitalismens framväxt och införandet av boktryckarkonsten bidrog till detta genom att budskap därigenom spreds snabbare och nådde en bredare publik.²⁰

¹⁵ Regeringens proposition 1998/99:143, *Nationella minoriteter i Sverige*, s 30; SOU 1997:193, *Steg mot en minoritetspolitik. Europarådets konvention för skydd mot minoriteter*, s 75

¹⁶ SOU 1997:192, *Steg mot en minoritetspolitik. Europarådets konvention om historiska minoritetsspråk*, s 135.

¹⁷ Janson, Tore, *Språken och historien* (Norstedts: Stockholm 1997), s 122 ff.

¹⁸ af Malmborg, M., Sverige i Norden och Europa, i (S. Tägil red.), *Europa: Historiens återkomst* (Gidlund: Hedemora 1992), s 466-467.

¹⁹ Rokkan, Stein & Urwin, Derek W., *Economy territory identity* (London-Beverly Hills-New Delhi 1983), 64.

²⁰ Anderson, B., Den föreställda gemenskapen: Reflektioner kring nationalismens ursprung och spridning (Daidalos: Göteborg 2000), s 73-87; Hobsbawn, E. J., *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality* (Cambridge University Press: Cambridge 1992), s 101-130; af Malmborg 1992, s 466-467.

Det är mot den bakgrunden man ska betrakta svenskans etablering som statsbärande språk i Sverige. Under senare delen av 1800-talet och under 1900-talet har nationalismen bidragit till att konsolidera det svenska språkets statsbärande roll. Det har bland annat tagit sig uttryck i en nationalistisk språkpolitik mot samer och tornedalingar i norra Sverige. De delar av språkpolitiken som nedvärderade minoriteternas kultur och försvarade levnadsvillkoren stötte på motstånd från minoriteternas sida. Andra delar av språkpolitiken som bidrog till att den kulturella isoleringen minskade och integrationen med övriga delar av landet förbättrades fick däremot stöd av medlemmarna i dessa grupper. Det möjliggjorde även ett ökat demokratiskt deltagande i den svenska nationalstaten.²¹

Viljan till integration och assimilering kan också beskrivas som en vilja att moderniseras. Industrialiseringen i kombination med den offentliga sektorns framväxt på olika områden gav nya utkomstmöjligheter och medförde nya individuella levnadsstrategier. Moderniseringen av nationalstaten har påverkats lika mycket av teknologisk utveckling som av sociala reformer. Elektriciteten, telefonen och nya kommunikationer stärkte därför den nationella gemenskapen.²²

En bestående konsekvens av nationalismens inverkan på moderniseringsprocessen var att den skapade en bild av nationella minoriteter som ett problem. Den legitimerade identiteten var den svenska identiteten och den skapade en känsla av att det svenska var det normala. Det som undvek från detta var således onormalt och problematiskt. De grupper och individer som inte ville eller inte kunde anpassa sig till den svenska normen, dvs. att assimilera sig, kom därför att betraktas som problem. Detta påverkade inte bara statens agerande utan även relationerna mellan majoritet och minoritet. Okunskap om nationella minoriteter ledde inte bara till missförstånd utan även direkta kränkningar.²³

Generellt kan argumenteras att denna politik fick två viktiga konsekvenser för de nationella minoriteterna. För det första skapades ett djup misstroende mot staten och dess myndigheter. Staten som var en garant för gruppens överlevnad var också hotet mot den samma. Detta misstroende är relativt djupt rotat. För det andra kom minoriteternas språk att tappa i status. Många skämdes över sitt etniska ursprung och vägrade att tala det språk de använt under uppväxttiden även om det var tillåtet. En konsekvens av detta samt majoritetskulturens tryck är att flertalet medlemmar i nationella minoriteter inte behärskar sina egna språk. En annan konsekvens är att språken i stor utsträckning idag är muntliga.²⁴

I de fall där majoriteten inte talar det språk som lyfts fram som specifikt för gruppen får språket en mer symbolisk roll än en kommunikativ funktion. Det betyder att om en medlem i en nationell minoritet inte behärskar det egna språket kan det inte

²¹ Lundmark, L., *Så länge vi har marker. Samerna och staten under sexhundra år* (Rabén Prisma: Stockholm 1998); Elenius, Lars, *Både finsk och svensk. Modernisering, nationalism och språkförändring i Tornedalen 1850-1939* (Kulturens frontlinjer 34: Umeå 2001).

²² Elenius 2001; Löfgren, O. 'Nationella arenor', i (B. Ehn et. al.), *Försvenskningen av Sverige: De nationellas förvandlingar*, (Kultur & Natur: Stockholm 1993).

²³ Svensson, B., *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan* (Nordiska Museets Handlingar 114: Stockholm 1993).

²⁴ Hyltenstam, Kenneth (red.), *Sveriges sju inhemska språk* (Lund 1997).

användas i samtal med andra (språkets kommunikativa funktion), utan inskränkts till att vara en symbol för gruppens särart.²⁵ Det kan till och med vara så att språkets betydelse för en minoritets gemenskap kan vara starkt sammankopplad med språkets kommunikativa frånvaro. Språket används således inte i det dagliga livet, utan utgör en symbolisk markör för gruppens gemenskap. Inte sällan får sådana symboliska markörer en allmän innebörd vars användning inskränks till speciella festivaler och dagar. Om språket endast har ett symboliskt värde så kan skyddande av språket i syfte att hålla en kultur levande vara verkningslöst.

Nationalismen skapade inte bara en enighet kring ett språk, utan också en vad Castells kallar legitimerande identitet, en identitet som skapar en mening som stämmer överens med den gängse.²⁶ Den nationella identiteten har kommit att bli vad Foucault kallar normaliserande. Alla var inbjudna men inbjudningen innebar stora krav på anpassning.²⁷ Anderson går längre och kallar den nationella inbjudningen av de etniska minoriteterna för en skenmåltid. Trots att de anpassade sig fick de inte samma möjligheter som majoritetsbefolkningen. Skälet till detta är att den dominerande nationen instinktivt motsatte sig 'främmande' inflytande i maktutövningen, men också diskriminerande föreställningar om minoriteterna.²⁸

Detta innebar att de etniska grupperna marginaliserades. Dessutom skapade det en byråkrati uppbyggt kring det svenska språket, en byråkratisk konstruktion som gjorde det svårt för både myndigheter och språkanvändare att använda andra språk än det dominerande majoritetsspråket.

Minoritetsspråkens marginalisering har medfört att språken till stor del förblivit muntliga. Många behärskar inte att skriva och läsa det språk de talar flytande. Det har också inneburit att det talade språket gått tillbaka. Bland samer är det exempelvis troligt att en tredjedel av populationen varken kan tala eller skriva samiska.²⁹ Minoritetsspråket blir i en sådan situation symboliskt viktigt men inte instrumentellt viktigt för majoriteten av gruppen.

De nationella minoritetsspråken i Norrbotten

I propositionen (som senare också bekräftas i Konstitutionsutskottets betänkande 1999/2000:KU6) framhålls att lagarna inte ska ses som krav på att domstolar på begäran av någon av parterna ska hålla rättegång på nationellt minoritetsspråk, utan att de vid behov får låta översätta handlingar som kommer in eller skickas ut från domstolen. En inlägga ska översättas i fall där det har betydelse för målet.³⁰

Det är enligt propositionens mening därför viktigt att stödet för samiska, meänkieli och finska stärks i offentliga sammanhang. Utöver att stödet för språken stärks innebär

²⁵ Edwards, J., *Language, Society and Identity* (Blackwell: Oxford 1985).

²⁶ Castells, M., *Informationsåldern: Ekonomi, samhälle och kultur. Band 2, Identitetens makt* (Daidalos: Göteborg 2000)

²⁷ Foucault, M., *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, sammanställd av (ed.) C. Gordon (Brighton: Harvester 1980); Foucault, M., *The Means of Correct Training*, i (ed.) P. Rabinow, *The Foucault Reader* (Penguin Books: Harmondsworth 1991).

²⁸ Anderson 2000, s 110.

²⁹ Sametinget: <http://www.sametinget.se/sapmi/sprak.html>, 2002-08-05.

³⁰ Regeringens proposition 1998/99:143, *Nationella minoriteter i Sverige*, s 48-51.

sådana åtgärder, enligt propositionen, ett erkännande av dessa språk och höjd status för språken. Höjd status för språken kan även påverka viljan att lära sig dem. 'För dem som använder samiska, meänkieli och finska har betydelsen av att få använda språket i offentliga sammanhang och den högre status för språken som detta kommer att leda till betonats som viktigt'.³¹

Den enskilde ska ha rätten att använda samiska, meänkieli och finska vid skriftliga och muntliga kontakter med regionala och lokala statliga förvaltningsmyndigheter samt med kommunala och landstingskommunala förvaltningsmyndigheter i ärenden som avser myndighetsutövning med anknytning till förvaltningsområdet. Propositionen slår fast att det är myndigheternas eget ansvar att avgöra vad den behöver göra för att uppfylla lagarnas krav. Exempelvis kan myndigheten bestämma särskilda tider och särskild plats för besök och telefonsamtal.³²

Regeringen bedömer att det är praktiskt och ekonomiskt orealistiskt att ställa krav på myndigheterna att avfatta skriftliga beslut på samiska, meänkieli och finska. Rätten att skriftligt kommunicera med myndigheterna på dessa språk begränsas därför till en rätt för den enskilde att lämna in skriftliga inlagor till myndigheten och att få muntligt svar på dessa språk.³³

Om en enskild använt samiska, finska eller meänkieli i sina skriftliga kontakter med myndigheten i ett ärende som rör myndighetsutövning begränsas myndighetens skyldighet till att muntligen översätta och förklara sina skriftliga svar och beslut. Propositionen föreslår att en skriftlig upplysning på respektive språk om denna möjlighet alltid ska följa med skrift eller beslut från myndigheten i syfte att öka kunskaperna om språkanvändarens rätt.³⁴

Statsbidrag har utgått till Arjeplogs, Gällivares, Haparanda, Jokkmokks, Kirunas, Pajalas och Övertorneås kommuner och Norrbottens Läns Landsting till åtgärder för att stödja användningen av samiska, meänkieli och finska.³⁵

Samiska

Den samiska befolkningen brukar uppskattas till 60 000–100 000 varav 40 000–45 000 bor i Norge, 17 000–20 000 i Sverige, 5 000–6 000 i Finland och 2 000 i Ryssland. Det är en relativt liten befolkning som är utspridd över ett område på cirka 600 000 km² som sträcker sig över de norra delarna av Norge, Sverige, Finland och Ryssland. Samerna kallar området för Sápmi. Johan Eriksson menar att Sápmi snarare ska betraktas som en känslomässig bild av det samiska hemlandet än ett demografiskt fakta.³⁶

³¹ Ibid., s 38-39.

³² Ibid., s 49.

³³ Ibid., s 50.

³⁴ Ibid., s 50.

³⁵ SFS 2000:86, Förordning om statsbidrag till åtgärder för att stödja användningen av samiska, meänkieli och finska.

³⁶ Eriksson, J., *Partition and Redemption, A Machiavellian Analysis of Sami and Basque Patriotism* (Umeå 1997), s 78-79.

Redan i slutet av 1600-talet inleddes kolonisationen av lappmarken i Sverige mycket på grund av olika mineralfyndigheter. Den verkliga tillväxten av nybyggare i lappmarken kom dock först i slutet av 1800-talet då den genomsnittliga ökningen exempelvis i Västerbotten är närmare 200 procent.³⁷

Kolonisationen fick till följd att samerna trängdes undan och att rennäringen fick bedrivas allt längre upp mot fjälltrakterna dit nybyggarnas jordbrukbebyggelse inte hade nått. Samtidigt hårdnade också den politiska tonen mot samerna. Statliga argument om samiska rättigheter ändrades till rasbiologiskt underbyggda argument om allmosor till en lägre stående ras. Detta var inledningen till den era i svensk samepolitik som styrdes av föreställningen att "lapp ska vara lapp", en föreställning som innebar att vissa samer skulle assimileras och andra förbli renskötare. Samernas delades i två grupper, den ena med koppling till renskötsel som erkändes vissa speciella rättigheter, den andra utan denna koppling och som därigenom förvägrades speciella rättigheter. Därigenom klöv staten det samiska samhället i två delar. De icke renskötande betraktades inte längre samer.³⁸ Detta innebar dessutom att rennäringen blev det viktigaste kulturella uttrycket för samerna.³⁹

Trots denna historia har samerna bevarat sin kultur och gruppidentitet. Samernas kultur skiljer sig tydligt från den svenska. Viktiga inslag är det samiska språket, rennäringen, sameslöjden, den traditionella klädedräkten, jojken och matkulturen.⁴⁰ Det samiska språket är ett finsk-ugriskt språk i Sverige som grovt delas in i de tre dialekterna nordsamiska, sydsamiska och lulesamiska. Språkets roll har varierat, men har på senare tid ökat i betydelse liksom möjligheterna att få tillgång till utbildning i samiska.

Samer har ett ambivalent förhållande till staten. Staten är grunden för deras problem samtidigt som staten utgör lösningen på detta problem. Detta gör att krav som ställs på staten och som sedan genomförs av staten ändå kan motas med skepsis. Statens agerande kan ses både som en eftergift för samernas krav och som ett paternalistiskt sätt för staten att tala om för samer vad de ska göra och inte göra. Båda dessa förhållningssätt rymms så att säga inom den samiska identiteten. Exempelvis kan minoritetsspråkslagen både ses som ett sätt för staten att forma deras identitet och

³⁷ Arell, N., *Kolonisationen av lappmarken*, (Esselte Studium: Stockholm 1979), s 5 ff. s 30.

³⁸ Amft, A., *Sápmi i förändringens tid. En studie av svenska samers levnadsvillkor under 1900-talet ur ett genus- och etnicitetsperspektiv* (Kulturens frontlinjer 20: Umeå 2000); Lundmark, L., *Så länge vi har marker. Samerna och staten under sexhundra år* (Rabén Prisma: Stockholm 1998), s 105.

³⁹ Beach, H., *The Saami of Lapland* (The Minority Rights Group Report, No. 55: London 1988); Lantto, P., *Tiden börjar på nytt. En analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900-1959* (Kulturens frontlinjer 32: Umeå 2000); Lundmark 1998, s 105; Mörkenstam, U., *Om "Lapparnes privilegier": Föreställningar om samiskhet i svensk samepolitik 1883-1997* (Stockholm 1999); Sillanpää, L., *Political and Administrative Responses to Sami Self-Determination: A Comparative Study of Public Administrations in Fennoscandia on the Issue of Sami Land Title as an Aboriginal Right* (Societas Scientiarum Fennica: Helsinki 1994); Sillanpää, L., 'A Comparative Analysis of Indigenous Rights', i *Fennoscandia' Scandinavian Political Studies*, vol. 20 (1997), s 197-217.

⁴⁰ Ruong, I., *Samerna i historien och nutiden* (Bonnier Fakta: Stockholm 1982); Fjellström, P., *Samernas samhälle i tradition och nutid* (Stockholm 1985).

därmed deras tolkningsram, och en möjlighet för samerna själva att forma sin egen tolkningsram.

Meänkieli

Den arkeologiska forskningen har visat att det fanns en finsktalande bosättning i området kring Torne älv redan före medeltiden.⁴¹ Samtidigt har Tornedalen historiskt fungerat som en central mötes- och handelsplats på Nordkalotten. Regionen kom därför tidigt att starkt präglas av flerspråkighet. Från medeltiden har finska dominerat bland allmogen i området. Efter kriget med Ryssland 1808-1809 fick Sverige avträda Finland. En gräns drogs genom Tornedalen och delade området i två delar. Från mitten av 1870-talet inleddes staten en språkpolitik i Tornedalen som avsåg att införa svenskt språk och svensk kultur i området. Från mitten av 1880-talet blev den alltmer nationalistisk till sin karaktär, vilket innebar att det finska språket hämmades i sin utveckling.⁴² Trots detta har det tornedalska språket och kulturen levde vidare.

Tornedalingarnas språk, som kallas meänkieli (på svenska vårt språk), har inlemmat en rad svenska ord i ordförrådet och som ger dess särprägel. I dag bor ungefär 50 000 tornedalingar i framför allt Haparanda, Övertorneå och Pajala kommuner men också i delar av Kiruna och Gällivare kommuner. I mitten 1900-talet skedde en kraftig utflyttning från dessa områden som bland annat innebar att invånarantalet i Pajala minskade med hälften. Denna utflyttning har nu mattats.⁴³ Många tornedalingar bor också i andra urbana delar av Norrbotten och i södra Sverige.

Enligt regeringens proposition särskiljer sig tornedalingarna sig från den svenska majoritetsbefolkningen 'i första hand genom sitt språk...Tornedalingarna har även en egen matkultur, hantverk och byggnadsstil. Också den laestadianska väckelserörelsen...har...stor betydelse'.⁴⁴ Tornedalingarnas egen vilja att värna om det egna språket, kulturen och historia lyfts fram som viktigt skäl att betrakta meänkieli som ett eget språk. Samtidigt påpekar propositionen:

*Att behandla meänkieli och finska olika inom denna region [Tornedalen] kan enligt regeringens mening inte vara rimligt eftersom meänkieli har sitt ursprung i det finska språket.*⁴⁵

Finska och meänkieli är med andra ord skilda språk men med tydliga kopplingar till varandra, detta inte minst på grund av att finska fyller en viktig funktion som skriftspråk under tiden som meänkieli utvecklar ett eget skriftspråk.⁴⁶

Finska

Finska har talats i Sverige under mycket lång tid. Förutom i Tornedalen har finska talats på olika håll i landet som resultat av olika migrationsvågor. Under cirka 600 år, fram till 1809 tillhörde Finland Sverige. Under denna period var rörligheten bland

⁴¹ Sundström, Hans, *Bönder bryter mark* (Luleå 1984); Wallerström, Thomas, *Norrbotten, Sverige och medeltiden. Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi del 1* (Stockholm 1995).

⁴² Elenius 2001.

⁴³ Regeringens proposition 1998/99:143, *Nationella minoriteter i Sverige*, s 24-25.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid., 34.

⁴⁶ Ibid.

befolkningen mycket livlig. Finska talades inte minst i de östra delarna av det nuvarande Sverige. Exempelvis bildades redan 1533 den första finska församlingen (icke territoriell) i Stockholm inom Svenska kyrkan.

Från Savolax kom under 1500-talets slut de så kallade skogsfinnarna till det som kom att kallas Finnmarken i Dalarna, Värmland, Medelpad, Hälsingland, Gästrikland och Ångermanland. Finska språket försvann dock nästan helt ur Finnmarken under 1800-talet och 1900-talets första hälft. Däremot fortsatte finskan att talas i Mälardalen.

Under beslutsprocessen som ledde fram till de nya minoritetsspråkslagarna höjdes därför röster med krav på att de finskspråkiga i Mälardalen eller Stockholmsområdet också skulle omfattas av lagstiftningen (t.ex. motion 1999/2000:K11 och remissvar från Sverigefinska riksförbundet, Samfundet Sverige-Finland, Högskoleverket, Stockholm universitet, Uppsala universitet). Proposition 1998/99:143, 34 och Konstitutionsutskottets betänkande 1999/2000:KU6, 27 slår dock fast att språket är mest utbrett i Tornedalen och att minoritetsspråkslagarna endast bör gälla i Gällivare, Haparanda, Kiruna, Pajala och Övertorneå kommun i Norrbottens län.

I dag bor i Sverige ungefär 450 000 första eller andra generationens sverigefinnar och cirka 250 000 använder finska dagligen. Majoriteten av dem flyttade till Sverige efter andra världskriget, en immigration som kulminerade 1970. Efter det har inflytningen minskat.⁴⁷

Enligt regeringens proposition 'skiljer sig sverigefinnar från majoritetsbefolkningen i Sverige både genom sitt språk och sin kultur. De kulturella uttrycken synliggörs inom en rad olika områden. Det finns ett starkt intresse hos sverigefinnar att bevara sitt språk och sin kulturella särart i Sverige'.⁴⁸

Tidigare utvärderingar

Sedan lagarna trädde i kraft den 1 april 2000 har ett antal utvärderingar om minoritetsspråken i Sverige genomförts. Socialstyrelsen kartlade och redovisade exempel på hur kommunal äldreomsorg kan organiseras så att äldre sverigefinnars behov kan tillfredställas. Utvärderingen konstaterar att det inom förvaltningsområdet finns goda förutsättningar för en sådan organisering.⁴⁹

Skolverket fick den 1 mars 2001 i uppdrag att redovisa utvecklingen av modersmålsundervisning och tvåspråkig undervisning med fokus på nationella minoriteter. Skolverket konstaterar att:

*Alla minoriteterna har varit och är i viss utsträckning fortfarande utsatta för diskriminering. Även om det inte längre är i enlighet med den officiella politiken, så finns ett tryck från majoritetssamhället på de enskilda individerna inom minoritetsgrupperna att assimilera sig.*⁵⁰

Utredningen konstaterar att avvikelsen mellan lagstiftningens löften och den begränsade reella tillgången till undervisning i och på modersmålet är ett tecken på denna inställning. Utredarna menar också att kommunerna redovisar för låga antal

⁴⁷ Ibid, 24.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Socialstyrelsen, *Äldreomsorg för finstalande i Sverige* (2001).

⁵⁰ Skolverket, *Undervisning i och på nationella minoritetsspråken – kartläggning av situationen 2001* (2001), s 60.

minoritetslever. Detta märks, menar utredarna, i kommuner där det saknas lämpliga lärare eller där undervisningen begränsas av ekonomiska skäl. Dessa brister kan medföra att han eller hon inte får tillgång till berättigad undervisning.⁵¹

Folkbildningsrådet utreder i 'En rapport om nationella minoriteters deltagande i folkbildningen' i vilken utsträckning de nationella minoriteterna deltar i folkbildningsverksamheten och vad som krävs för att bredda dessa gruppers deltagande. Utvärderingen konstaterar att tillgången på kurser och deltagande är tillfredsställande.⁵²

Statens kulturråd fick 1999 i uppdrag av regeringen att utreda hur de nationella minoriteterna i Sverige skulle få mer utrymme i svenskt kulturliv. Utredningen konstaterar att lagarna har skapat ett helt nytt politikområde som kräver nya frågeställningar och bedömningsgrunder. Bland annat pekar utredningen på att de samiska, romerska och tornedalska kulturerna i stort sett är muntliga och att det finns en vilja och ett behov att nedteckna detta.⁵³

Länsstyrelsen i Norrbotten har, efter uppdrag från regeringen, inrättat en arbetsgrupp i syfte att följa upp de regionala insatserna. På uppdrag av denna arbetsgrupp har Pantzare Information AB genomfört en enkätundersökning hos statliga och kommunala institutioner och domstolar i syfte att kartlägga i vilken utsträckning dessa före den 1 april 2000 (dvs. innan lagarna trädde i kraft) kontaktats av enskilda på något av de nationella minoritetsspråken samiska, meänkieli och finska samt vilken kunskap personalen hade i minoritetsspråken. Dessutom kartlades om det skett någon förändring efter den 1 april 2000 och vilka åtgärder som har vidtagits.

Kartläggningen visar att få myndigheter (endast fem procent) redovisar en ökning av antalet kontakter på nationella minoritetsspråk efter att lagen trädde i kraft. Enkätssammanställningen visar också att en stor del av länets förvaltningspersonal kan finska och/eller meänkieli, medan få behärskar samiska. Efterfrågan att få använda sitt minoritetsspråk tycks ha varit liten eller ingen alls hos tillfrågade myndigheter. 95 procent menar att efterfrågan har varit oförändrad eller ingen alls.⁵⁴

Ett intressant resultat i enkätssammanställningen är att endast drygt 50 procent av myndigheterna anger att den som kontaktar myndigheten på finska får svar lika snabbt som den som använder sig av svenska, mindre än 50 procent får det om meänkieli används och bara 6 procent om någon vill använda samiska. Dessutom anger myndigheterna, 17 procent för finska och meänkieli och 32 procent för samiska, att den enskilde får ta med egen tolk/översättare om frågan ska behandlas direkt. Slutligen säger 25 procent av de tillfrågade myndigheterna att de kan tillhandahålla skriftliga beslut på samiska och meänkieli om så önskas, och 32 procent på finska.⁵⁵

⁵¹ Skolverket 2001.

⁵² Folkbildningsrådet, Jan-Olof Blomster, *En rapport om Nationella minoriteters deltagande i folkbildningen* (2001).

⁵³ Statens kulturråd 2001:4, *De nationella minoriteterna och kulturlivet*.

⁵⁴ Länsstyrelsen i Norrbottens län, *Finska, meänkieli och samiska. Utvärdering av regionala åtgärder för nationella minoritetsspråk* (Luleå 2000), s 10.

⁵⁵ *Ibid.*, 12-13.

Den nya minoritetsspråkspolicyn

Proposition 1998/99:143 som föregick de nya minoritetsspråkslagarna menar att ett pluralistisk och genuint demokratiskt samhälle bör ge utrymme för minoriteter som har en annan kultur, religion eller ett annat modersmål.⁵⁶ Propositionen lyfter fram minoriteternas betydelse för den kulturella utvecklingen i Sverige. Minoriteternas kulturella och språkliga arv är sammanflätade med svensk historia. Staten, heter det, har ett ansvar att ge dessa grupper det stöd och skydd som behövs för att de ska ha möjligheten att bevara sin särart och hålla sina språk levande. Staten erbjuder således inte längre nationella minoriteter färdiga paket av rättigheter, utan erbjuder dem att själva forma den.

Även om svensk minoritetspolitik har förändrats de senare årtiondena kan man lite tillspetsat säga att den fram till 2000 byggde på idén om en kulturellt homogen nationalstat.⁵⁷ Det är därför ingen överdrift att påstå att de nya minoritetsspråkslagarna är epokgörande. Lagarna innebär att den officiella föreställningen om den kulturellt homogena nationalstaten ersätts av ett multikulturellt synsätt.

Mörkenstam hävdar att det skett en diskursiv förändring i svensk samepolitik sedan 1978. Den tidigare kategoriseringen renskötare, icke renskötare och svenskar upplöses. En bredare definition av vad som konstituerar det samiska går nu att kombinera med svenskt medborgarskap. Istället för rennäringen är det nu språket som lyfts fram som den centrala kulturbäraren. Mörkenstam hävdar att detta utgör slutet på den svenska viljan att assimilera samerna. Samerna ska nu själva få bestämma över och utveckla sin kultur. Den samiska identiteten byggs nu upp på samma premisser som den svenska.⁵⁸ Mörkenstam menar att det faktum att en statlig assimileringspolitik inte längre eftersträvas beror på att den samiska identiteten i så liten grad avviker från den svenska och skriver:

Paradoxalt nog föreslås därmed inte att det som avviker från svensk kultur erkänns i egenskap av att det är samiskt, utan på grund av att samer på så många sätt redan är svenskar. Det blir tydligt, exempelvis då samer föreslås tillerkännas vissa språkrättigheter, eftersom alla samer redan talar svenska.⁵⁹

Den statliga kategoriseringen av tornedalingarna har sedan 1809 huvudsakligen skett på språklig grund.⁶⁰ Det betyder att tornedalingarna betraktats som svenska medborgare men med avvikande språk och kultur från den svenska normen. Det nya i den svenska politiken mot tornedalingarna är att meänkieli nu räknas som ett medborgarspråk med definierade lagliga rättigheter.

Den nya nationella minoritetsspråkspolicyn ska ses i ljuset av Europarådets arbete att ge skydd åt nationella minoriteter. Nationella minoriteter nämns redan 1950 i artikel 14 i europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen) om förbud mot diskriminering. Förbudet är emellertid begränsat till de i konventionen och dess tilläggsprotokoll

⁵⁶ Regeringens proposition 1998/99:143, *Nationella minoriteter i Sverige*, s 29.

⁵⁷ Mörkenstam 1999; SOU 1997:193, s 47 ff.

⁵⁸ Ibid., s 191-229.

⁵⁹ Ibid., s 225

⁶⁰ Elenius, Lars, Statistiken i nationalstatens tjänst, i *Språkmöte och kulturmöte* (Umeå 2002), under utgivning.

garanterade fri- och rättigheterna. Det skulle ta ytterliga 49 år innan en kommitté 1989 tillsattes för att arbeta fram ett eventuellt tillägg till Europakonventionen om skydd åt nationella minoriteter i Europa. Syftet var att bidra till att bevara och utveckla Europas mångkulturella arv och flerspråkighet. Konventionen var klar för undertecknande 1992.⁶¹

1993 påbörjade ministerkommittén vid Europarådet arbetet med en ramkonvention till skydd för nationella minoriteter och ett tilläggsprotokoll till Europakonventionen avseende kulturella rättigheter. Tilläggsprotokollet underkändes dock av medlemsstaterna eftersom de inte kunde komma överens. Ramkonventionen var färdig för undertecknande 1995. Ramkonventionen är starkt influerad av det så kallade Köpenhamnsdokumentet om den mänskliga dimensionen som antogs 1990 av Organisationen för säkerhet och samarbete i Europa (OSSE). Dokumentet innehåller en serie normativa rättigheter för medlemmar av nationella minoriteter.⁶²

I denna förändrade syn på nationella minoriteter blir de nya minoritetsspråkslagarna ytterligare ett steg bort från föreställningen om en kulturellt homogen nationalstat mot en policy där nationella minoriteter själva bestämmer över sin egen identitet.

Språksociologiska och lingvistiska begrepp

Användningen av ett språk, men också användningen av två eller flera språk, skiftar ofta mellan olika användningsområden. Det kan gälla skilda användningssätt i hemmet, i affären, på arbetet, i kontakt med myndigheter etc. Sådana skilda språkliga användningsområden kallas här i enlighet med språksociologisk terminologi för skilda domäner. En domän består alltså av en grupp samtalssituationer som ger upphov till språkbruk med gemensamma drag. Den mest tydliga skillnaden mellan olika domäner är den mellan språkbruket i den privata och den offentliga sfären. Den enskilde användaren av ett eller flera språk kallas här för språkanvändaren.

Det kan finnas olika former av diffusa övergångar mellan olika språkdomäner. Det är exempelvis vanligt, särskilt i en språkbytesprocess, att kodväxling sker i det vanliga samtalet d.v.s. att individen växlar mellan olika språk eller varieteter under samtalets gång. Det är ett välkänt fenomen för användarna av meänkieli. Begreppet kod står här för den neutrala beteckningen ”språkligt system”. Det gäller inte bara skilda språk utan även varieteter av samma språk. Forskning om kodväxling kan gälla både lingvistiska och sociala förklaringsätt. I den mån kodväxling behandlas här är den relaterad till sociala förklaringsätt.

När en grupp använder olika språk inom olika domäner talar man om diglossi, vilket betecknar att ett eller flera språk används på funktionellt olika sätt inom olika domäner. Diglossi kan existera även bland individer som inte är tvåspråkiga. Så är det exempelvis när det inom en stat finns ett institutionellt skydd för mer än ett språk på federativ eller regional nivå, medan de flesta inom det berörda området är enspråkiga. De nationella minoriteterna befinner sig i olika grader av assimilering och integration i förhållande till majoritetskulturen, vilket resulterar i olika grader av språkbyte. Med

⁶¹ European Charter of Regional and Minority Languages (ETS no. 139), Explanatory Report, <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/CadreListeTraites.htm>, 2002-08-16.

⁶² Framework Convention for the Protection of National Minorities (ETS no. 157), Explanatory Report, <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/CadreListeTraites.htm>, 2002-08-16.

språkbyte menas hur det ursprungliga modersmålet får konkurrens från ett annat språk, vilket successivt växer i styrka. Detta sker på bekostnad av modersmålet som försvagas för att slutligen helt ersättas av det andra språket.⁶³ Det är en process som pågår i samhället i stort, från den mest intima nivån inom familjen till språkanvändningen i det offentliga samhället.

Användandet av ett minoritetsspråk på myndighetsnivå måste därför betraktas mot bakgrund av ovan beskrivna språkbytesprocessen för att kunna analyseras på ett relevant sätt. Den historiska utvecklingen av samiska, meänkieli och finska i Norrbotten skiljer sig från varandra. Därför kan förutsättningen för användningen av minoritetsspråken i kontakten med myndigheter variera mellan olika orter beroende på den statliga språkpolitiken, migrationsmönster, språkens olika status, språkanvändarnas syn på det egna språket etc. Individens användning av det egna minoritetsspråket i kontakt med myndigheter bör således, för att bli förståeligt, undersökas i samspelet mellan privata och offentliga domäner.

En faktor av betydelse för språkanvändningen är den språkliga revitalisering som skett av minoritetsspråken under de senaste decennierna. Med språklig revitalisering menas här den medvetna strävan att minska ett språks fortgående assimilering på grund av att det stadigt minskat i användning. Revitalisering betyder att språket bildligt talat ges nytt liv och kraft att överleva. På det individuella planet kan det exempelvis ske genom att en person som redan genomgått ett språkbyte börjar lära sig sitt förstaspråk igen. Det kan också betyda att en individ som tidigare bara behärskat sitt förstaspråk muntligt även lär sig att behärska språket i skrift. På det samhälleliga planet kan en revitalisering innebära att ett hotat minoritetsspråk utvidgar sin användning till nya domäner som massmedia och utbildning.⁶⁴

I beskrivningen av de nationella minoriteterna används begreppen samer, tornedalingar och sverigefinnar för de språkliga minoriteter som berörs av minoritetsspråkagarna i Norrbottens län. Deras respektive minoritetsspråk är samiska, meänkieli och finska.⁶⁵ För att beteckna den finskspråkiga gruppen i Finland används begreppet finnar. Med finländare avses den nationella beteckningar för samtliga medborgare i Finland med finländsk nationalitet oavsett vilket språk de talar. I de fall en regional distinktion görs mellan de två nationsdelarna i Torne älvdal används Svenska Tornedalen och Finska Tornedalen för att skilja dem åt. I övrigt betecknar Tornedalen den svenska delen av Tornedalen.⁶⁶

⁶³ För mer detaljerade diskussioner kring de olika begreppen, se Börenstam, Ulla och Huss, Leena, *Språkliga möten. Tvåspråkighet och kontaktlingvistik* (Studentlitteratur: Lund 2001), s 21 och 73 ff; Romaine, Suzanne, *Bilingualism* (Blackwell: Oxford 1995), s 33 och 121 ff; Fishman, Joshua A., *The Sociology of Language: An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society*, i (ed. Joshua Fishman) *Advances in the Sociology of Language, Volume I* (Mouton-The Hague-Paris 1971), s 286 ff.

⁶⁴ Huss, Leena, *Reversing Language Shift in the Far North. Linguistic Revitalization in Northern Scandinavia and Finland* (Uppsala 1999), s 24.

⁶⁵ Regeringens proposition 1989/99:143, *Nationella minoriteter i Sverige*.

⁶⁶ Elenius 2001, s 18 ff.

2. TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

En offentlig institution är inte enbart ett abstrakt fenomen som kan förstås som en produkt av sociala och politiska krafter. Den kan därför inte analyseras enbart genom sina regler och bestämmelser. Varje institution medverkar på ett konkret sätt till skapandet av informella och sociala regelverk genom det sätt på vilket man tolkar lagar och bestämmelser. Det sker i det konkreta mötet mellan myndighetspersoner och medborgare.⁶⁷ Det betyder att institutioner inte kan betraktas som statiska enheter utan enheter som ständigt återskapas och förändras i det dagliga arbetet.

Den enskilde medborgarens kontakt med myndighetspersoner sker i en särskild kontext som bestäms av formella och informella regler. Regelverket för kommunikationen kan beskrivas som en diskursiv praktik där medborgarna och myndighetspersonerna möter varandra, ett möte som styrs av särskilda spelregler.

En viktig aspekt i beskrivningen av det offentliga mötet som diskursiv praktik är den form av kommunikation som skapas i samtalet mellan medborgaren och myndighetspersonen. Man kan beskriva en sådan diskursiv praktik som en organiserad modell för kommunikation eftersom den föreskriver både formen och innehållet i kommunikationen.⁶⁸ I mötet mellan medborgaren och myndighetspersonen spelar därför språkvalet en viktig roll för hur kommunikationen sker.

Av särskild vikt för analysen av minoritetsspråksreformen är hur den enskilde individens möte med de lägre tjänstemännen sker. Det är dem som de flesta möter i den vardagliga kontakten med myndigheter. Det är just språkanvändningen i mötet mellan lägre tjänstemän och flerspråkiga medborgare som är föremål för undersökningen av hur minoritetsspråken används i kontakten med myndigheter, med särskild tonvikt på hur minoritetsspråkanvändarna upplever möjligheten att använda sitt minoritetsspråk.

I sista hand är det på det individuella planet som språkanvändningen sker. Det är individen som bestämmer vilket språk hon använder sig av i olika situationer. Motiveringen till valet av det ena eller andra språket kan vara så skilda behov som stävan efter en effektiv kommunikation med andra språkgrupper, statlig tvångspolitik, stigmatisering av det egna språket, etnopolitisk språkmobilisering eller andra skäl.⁶⁹

⁶⁷ Med myndigheter avses här polismyndighet, skattemyndighet, försäkringskassa, åklagarmyndighet, kronofogdemyndighet, arbetsförmedling, tullmyndighet, länsstyrelse, lantmäterimyndighet, Vägverkets region, skogsvårdsstyrelse m.fl. samt kommunala och landstingskommunala förvaltningsmyndigheter.

⁶⁸ Cedersund, Elisabet, *Talk, Text and Institutional Order. A Study of Communication in Social Welfare Bureaucracies* (Linköping 1992), s 1 ff.; Lipsky, Michael, *Street-Level Bureaucracy. Dilemmas of the Individual in Public Services* (New York 1980).

⁶⁹ Aikio, Marjut, *Saamelaiset kielenvaihdon kierteessä. Kielisosiologinen tutkimus viiden saamelaiskylän kielenvaihdosta 1910-1980.* (Helsinki 1988).; Fishman, Joshua, *The Sociology of Language. An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society.* (Massachusetts 1972); Gal, Susan, *Language Shift. Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria* (New York-San Francisco-London 1979); Hanségård, Nils Erik, *Den norrbottensfinska språkfrågan : en återblick på halvspråkighetsdebatten* (Uppsala multiethnic papers 19: Uppsala 1990); Hyltenstam, Kenneth och Stroud, Christopher, *Språkbyte och språkbevarande: om samiskan och andra minoritetsspråk* (Lund 1991); Hyltenstam, Kenneth (red.), *Sveriges sju inhemska språk.* (Lund 1997); Municio, Ingegerd, *The Return of the Repressed Others -*

Vilka faktorer som styr användningen av ett minoritetsspråk i kontakten med andra språk är därför en mycket komplex och sammansatt process.

Det betyder att den individuella språkanvändningen i hemmet och i det övriga samhället utövar en påverkan på språkanvändningen i kontakten med myndigheter. I en undersökning av hur samiska, meänkieli och finska används i kontakten med myndigheter är det därför nödvändigt med ett helhetsperspektiv på språkanvändningen.

Identitet, effektivitet och deltagande

Begreppet demokrati kan härledas från de grekiska orden demos (folk) och kratia (styre/auktoritet). Den politiska demokratin skapar ett maktförhållande mellan folk (demos) och de politiska institutionerna – ett folkstyre. Demokratiska institutioner växer således fram i samspel med de önskingar och krav som folket formulerar. Ett problem är dock att det existerar många olika folk.⁷⁰

Folk kan identifieras och avgränsas på olika tänkbara sätt, exempelvis territoriellt (europeisk, nationell, regional och lokal) eller funktionellt (intresseallianser som arbetare, akademiker, samer, katoliker, ungdomar etc.). I denna undersökning är det folk i betydelsen territoriella institutionaliseringar som står i fokus. Undersökningen uppehåller sig kring kriterierna identitet, deltagande och effektivitet.⁷¹ Identiteten är ett sätt att skapa mening och ett sätt att kategorisera vår omgivning på ett visst sätt. Men en gruppidentitet menas här, i likhet med Castells, en tolkningsram som vi accepterar och bär med oss.⁷²

Vi tolkar världen utifrån de ramar som identiteten ger oss. Foucault uttrycker det som om att identiteter möjliggör normalisering där språket utgör grunden för meningsskapande.⁷³ Språket skapar både möjligheter för att göra vår omgivning meningsfull och att begränsa alternativa tolkningar (normalisering). Identiteten skapar egenskaper knutna till individen och gruppen, som kan innebära både möjligheter och hinder för gruppens handlingar. Hur påverkar en individs identitet som nationell minoritet dennes språkanvändning med myndigheter?

Effektivitet betecknas här som institutionell förmåga att förverkliga lagstiftningens och minoritetsgruppernas önskemål. Detta är ett funktionellt begrepp för att beskriva institutionernas kapacitet att lösa problem och tillgodose mål som formulerats i politiska program eller målsättningar.⁷⁴ I undersökningen är det två aspekter av effektivitetskriteriet som står i centrum. Det ena är språkanvändarnas upplevelse av hur

Linguistic Minorities and the Swedish Nation-state, from the 1840s to the 1990s (Department of political science, University of Stockholm: Stockholm 1997).

⁷⁰ Aronsson, P., Lokala medborgarskap – det dolda kulturarvet, i SOU 1999:77, *Demokrati och medborgarskap, Demokratiutrednings forskarvolym II* (1999), s 257-261.

⁷¹ Kriterier inspirerade av Gidlund, J., Demos och makten i den politiska demokratin, i (red. A. Sannerstedt & M. Jerneck) *Den moderna demokratin problem* (Studentlitteratur: Lund 1994), s 188-192.

⁷² Castells 2000.

⁷³ Foucault, M., *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, sammanställd av (ed.) C. Gordon (Brighton: Harvester 1980); Foucault, M., The Means of Correct Training, i (ed.) P. Rabinow, *The Foucault Reader* (Penguin Books: Harmondsworth 1991).

⁷⁴ Jämför Dahl, R., *Who Governs? Democracy and Power in an American City* (Yale University Press: New Haven och London 1961).

effektivt deras ärenden blir behandlade på det ena eller andra språket. Det andra är myndigheternas kapacitet att tillmötesgå de nationella minoriteternas möjligheter att tala sina egna språk i kontakter med myndigheter. Språkanvändningen måste ur ett effektivitetsperspektiv betraktas i ljuset av både myndigheters kapacitet och språkanvändarens möjlighet till reellt deltagande.

Deltagande handlar om individens och gruppens roll i den politiska processen.. Möjligheten till reellt politiskt deltagande kan begränsas av både formella och informella institutioner. Den lagliga möjligheten för nationella minoriteter att använda sina egna språk i kontakter med myndigheter kan begränsas av majoritetskulturens påverkan, enskilda byråkraters motvilja att följa minoritetsspråkslagarna, gamla vanor och praxis etc.

I demokratiutredningen menar utredarna att det formella kravet på deltagande är viktigt, men lika viktigt är att deltagandet är meningsfullt dvs. ger reella möjligheter till inflytande. I fallet med minoritetsspråkslagarna torde ett meningsfullt deltagande kännetecknas av att språkanvändaren känner att han eller hon har nytta av att använda sitt språk.⁷⁵

Dessa tre kriterier ska ses som analytiska bedömningsgrunder som inte alltid går att separera från varandra. Det är ändå för förståelsens skull viktigt att analysera dem var för sig. Kriterierna kommer mest till uttryck i rapportens slutdiskussion.

Utifrån den generella historiska genomgången av den svenska minoritetsspråkspolitiken framväxt har några frågor utkristalliserats som kan vara intressanta att ta i beaktande i samband med vår empiriska studie:

1. Vad betyder den tidigare statliga språkpolitiken för dagens användning av minoritetsspråken? Kan nationella minoriteters misstro mot staten förklara deras användning av minoritetsspråkslagen?
2. Vad betyder rent lingvistiska hinder för användningen av lagen? Kan det faktum att språken till viss del är enbart muntliga påverka användningen? Hur påverkar det faktum att många inte behärskar sina egna språk inställningen till lagarna? Hur påverkas myndigheterna av detta? Hur används språkväxlingen mellan minoritetsspråk och standardspråk i formella och informella sammanhang?
3. Påverkas språkanvändarnas val av språk i kontakter med myndigheter av det faktum att svenska historiskt sett har varit det byråkratiska språket i Sverige? Finns en samverkande attityd hos enskilda tjänstemännen och brukare som påverkar användningen av minoritetsspråken? I vilken grad har lagarna endast en symbolisk betydelse för de nationella minoriteterna?
4. Hur mycket har den givna informationen om de nya språklagarna påverkat användandet? Hur har informationen om den nya språklagstiftningen gått fram till brukarna? Hur har de reagerat på informationen?
5. Hur förklarar man skillnader i användning av lagen bland de tre språkliga minoriteterna? Vilka slags motiv kan man urskilja till att en så låg andel samer använt samiska i kontakten med myndigheterna? Vilka skillnader i attityd gör att fler använder meänkieli och finska i Haparanda, Övertorneå och Pajala jämfört med i Gällivare och

⁷⁵ SOU 2000:1, *En uthållig demokrati*, demokratiutredningens betänkande, s 33-38.

Kiruna? Kan man urskilja några inomregionala skillnader beträffande benägenheten att använda de olika minoritetsspråken i kontakter med offentliga organ?

6. Vilka faktorer inom de språkliga minoriteterna medverkar till skillnader i språkanvändning? Har män och kvinnor använt minoritetsspråket på olika sätt? Kan man urskilja olika attityder till språkanvändningen inom olika åldrar och socioekonomiska skikt bland språkanvändarna?

Man kan sammanfatta frågeställningarna till en grundläggande fråga som undersökningen vill belysa och besvara. Det är om det finns en avgörande skillnad i myndigheternas sätt att betrakta användningen av ett minoritetsspråk i offentliga och formella sammanhang, jämfört med de enskilda individernas sätt att se på minoritetsspråkets användning och främst då i kontakterna med olika offentliga organ.

Nationella minoriteter

De nya minoritetsspråkslagarna är riktade mot nationella minoriteter. De är en gruppidentitet som inte tidigare haft några speciella rättigheter i Sverige utöver vad som fallit in under annan minoritetsrätt som t.ex. hemspråksundervisning. Nationella minoriteter skapar dock, liksom statens kulturråd konstaterar i sin rapport, nya frågeställningar och bedömningsgrunder.⁷⁶ Exempelvis är samer både en nationell minoritet och en ursprungsbefolkning. Vad skiljer dessa begrepp från varandra?

I ett av de internationella juridiska regelverken om nationella minoriteter, Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter, definieras inte nationell minoritet.⁷⁷ Det lämnas öppet för de ratificerande staterna att själva avgöra. I artikel 5 framgår dock att nationella minoriteter bör ha en identitet som baseras på religion, språk, traditioner och kulturarv. Enligt konstitutionsutskottets betänkande framgår det av konventionens tillkomst att begreppet syftar på grupper med långvarig anknytning till en stat.⁷⁸ I minoritetsspråkskommitténs betänkande anges fyra kriterier som en nationell minoritet bör uppfylla:

- grupp med uttalad samhörighet med en icke dominerande ställning i förhållande till resten av befolkningen
- objektiva särdrag så som religiös, språklig, traditionell och/eller kulturell särart
- historiska eller långvariga band med Sverige
- självidentifikation.⁷⁹

Dessa återkommer senare i regeringens förslag. Regeringen menar att för att uppfylla det första kriteriet så måste gruppen inte bara vara till antalet tillräckligt stor, utan gruppens struktur och sammanhållning måste också vara tillfredsställande. Gruppen måste ha åtminstone ett av de objektiva attributen som räknas upp i det andra kriteriet och detta attribut måste skilja sig i väsentligt avseende från majoriteten. Hur länge en grupp måste ha funnits i ett område för att betecknas ha historiska eller långvariga band med Sverige anges inte, men regeringens bedömning är att grupper som funnits i

⁷⁶ Statens kulturråd 2001:4, *De nationella minoriteterna och kulturlivet*.

⁷⁷ Det samma gäller det så kallade Köpenhamnsdokumentet om den mänskliga dimensionen som OSSE antog 1990.

⁷⁸ Konstitutionsutskottets betänkande 1999/2000:KU6, *Nationella minoriteter i Sverige*, s 10.

⁷⁹ SOU 1997:193, *Steg mot en minoritetspolitik. Europarådets konvention för skydd av minoriteter*, s 35.

Sverige före sekelskiftet bör uppfylla kraven på det tredje kriteriet. Det fjärde kriteriet innebär inte bara att den enskilde ska identifiera sig som tillhörande en nationell minoritet, utan även ha en vilja och en strävan att behålla denna identitet.⁸⁰

Ursprungsbefolkningar

I den traditionella folkrätten har ursprungsbefolkningar inte varit underkastade folkrätten och avtal som slutits med dem sågs inte som avtal enligt folkrätten, utan som ensidiga handlingar underställda nationell lagstiftning. Ursprungsbefolkningar definierades som något annat än folkrättens folk och kunde därför inte tillerkännas rätten till självbestämmande. De definierades istället som missgynnade grupper där integration med majoritetskulturen var nödvändigt för framåtskridande.

Ursprungsbefolkningar var således betraktade som efterblivna och underlägsna.⁸¹

Viljan att betraktas som ursprungsbefolkning och strävandena efter de juridiska rättigheterna, som det skulle innebära, har i vissa fall drastiskt begränsat samernas politiska agerande. Misslyckanden i politiska sammanhang kan spåras tillbaka till hur samerna försökt hålla fast vid en identitet som ursprungsbefolkning som varit en del av de problem som de politiskt försökt lösa. Exempelvis har rennäringen varit en effektiv barriär mellan samer med koppling till rennäring och samer utan denna koppling.⁸² Frågan är då vad denna definition innebär? Vi har valt att titta på tre internationella definitioner av ursprungsbefolkningar: ILO (Internationella Labour Organisation) konventionen nummer 169 om ursprungsbefolkningar, FN:s speciella rapportör J Martínez Cobos rapport 'Study of the Problem of Discrimination against Indigenous Populations' och slutligen World Council for Indigenous Peoples' (WCIP) stadgar.

Den kontroversiella ILO konventionen nummer 169 om ursprungsbefolkningar antagen vid ILO:s konferens i Genève 1989 menar att konventionen avser grupper vars sociala, kulturella och ekonomiska förhållanden särskiljer dem från majoritetsbefolkningen och vars status inte är helt eller delvis reglerad av dem själva. Ursprungsbefolkningar definieras som grupper som bebodde ett område innan den nuvarande staten etablerade sig och som behållit delar eller hela av sina egna sociala, ekonomiska, kulturella och politiska institutioner. Konventionen lyfter också fram självidentifikation som ett viktigt inslag.⁸³

I hans massiva rapport, håller FN:s speciella rapportör J Martínez Cobo med ILO konventionen att ursprungsbefolkningar måste vara förkoloniala. De måste själva anse att de särskiljer sig från den eller de grupper som nu dominerar det samhälle de lever och att de har en vilja att överföra sin kultur till framtida generationer. Dessutom

⁸⁰ Regeringens proposition 1998/99:143, *Nationella minoriteter i Sverige*, 32

⁸¹ Kymlicka, W., *Mångkulturellt medborgarskap* (Nya Doxa: Nora 1988); Scott, C., *Indigenous Self-determination and Decolonization of the International Imagination, A Plea*, *Human Rights Quarterly*, 18 (1996), s 814-820; Thornberry, P., *Is There a Phoenix in the Ashes?* (*International Law and Minority Rights*, *Texas International Law Journal*, 15 1980), s 421-458; Thornberry, P. *International Law and the Rights of Minorities* (Oxford University Press: Oxford 1991).

⁸² Ekenberg, S., *The Power of Recognition: The Limitation of Indigenous Peoples* (Luleå 2000); Mörkenstam 1999.

⁸³ ILO konvention 169 i Skr. 1990/91:101, Om ILOs konvention om ursprungsfolk och stamfolk i självstyrande länder, s 9.

menar Cobo att: 'The right of indigenous peoples themselves to define what and who is indigenous must be recognised'.⁸⁴

Rådsförsamling för ursprungsbefolkningar (World Council for Indigenous Peoples, WCIP) förstärker kravet på självidentifikation när de slår fast varje grupps rätt att själva bestämma vem som ska inkluderas i gruppen eller inte samt vilken form, struktur och auktoritet som deras institutioner ska ha.⁸⁵ Det är således helt upp till ursprungsbefolkningarna själva att bestämma vilka som ska ingå i den egna gruppen och att staterna måste erkänna dem den rätten.

Sammanfattningsvis är ursprungsbefolkning med andra ord en icke dominerande grupp vars sociala, kulturella, ekonomiska och/eller politiska institutioner skiljer sig från den dominerande befolkningen i det området de bor. De är förkoloniala dvs. bebodde ett område innan den nuvarande staten etablerades. Slutligen har de en vilja och en strävan att föra vidare den egna kulturen till framtida generationer. Det verkar således som om begreppet ursprungsbefolkning främst särskiljer sig från begreppet nationell minoritet vad gäller tidsrymden för gruppens territoriella band. För att betecknas som nationell minoritet räcker det med att banden går tillbaka några generationer medan begreppet ursprungsbefolkningar ställer krav på att kulturen var etablerad innan den nuvarande kulturen koloniserade dem. Även om de nya minoritetsspråkslagarna gäller för nationella minoriteter är det viktigt att denna skillnad beaktas, inte minst om minoritetsspråkslagarna ska ses som en del av en samlad politik om nationella minoriteter.

Samer är med andra ord nationella minoriteter, men de är också ursprungsbefolkningar. Den förra ger dem rätten att tala sitt språk med myndigheter medan den andra ger dem rätten att rösta till Sametinget. Samer har speciella behov och krav som inte täcks av den samlade politiken om nationella minoriteter. Att samer har speciella behov och krav framhölls också i beslutsprocessen t.ex. i reservationerna av konstitutionsutskottets betänkande finns två krav på en ratificering av ILO:s konvention nummer 169 (Per Lager (mp) och Helena Bergholtz (fp)) och i motionerna 2000/01:K204 (fp) och 2000/01:K378 (mp).⁸⁶

I Konstitutionsutskottets betänkande konstateras att ratificeringen av ILO:s konvention nummer 169 inte kan göras förrän det juridiska arbetet rörande samernas rätt till mark är klar.⁸⁷ Oavsett om ILO konventionen ratificeras eller inte finns det skäl att utgå från att samernas historiska ställning är unik. En sådan hållning bör också ligga i linje med en samlad politik om nationella minoriteter och för en undersökning som denna.

⁸⁴ Cobo, J.M., Study of the Problem of Discrimination against Indigenous Populations, UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1983/21/Add.8., paragraf 369 (1983).

⁸⁵ WCIP (1986), Declaration of Principles.

⁸⁶ Konstitutionsutskottets betänkande 1999/2000:KU6, *Nationella minoriteter i Sverige*.

⁸⁷ Konstitutionsutskottets betänkande 2000/01:KU14, *Nationella minoritetsfrågor*, m.m.

3. METODER

I de utvärderingar som gjorts om utfallet av minoritetsspråkslagarna har fokus legat på myndigheternas verksamhet. Eftersom syftet med den här undersökningen är att undersöka lagarnas tillkomst utifrån språkanvändarnas perspektiv har övervägande kvalitativa metoder använts. Syftet är att urskilja enskilda beteendemönster som kan exemplifiera den faktiska språkanvändningen, samt ge underlag för mer kvalificerade frågeställningar. De kvalitativa metoderna syftar alltså inte till att ge representativa svar på hur hela minoritetsgruppen förhåller sig till språkanvändningen med myndigheterna, utan att ge en provkarta på språkliga attityder.

Ett användbart sätt att analysera språkanvändningen är att undersöka användningen på individnivå, gruppnivå och samhällsnivå.⁸⁸ En sådan distinktion ligger också till grund för den här undersökningen även om den analytiska skillnaden mellan de tre nivåerna inte markeras så tydligt alla gånger i den löpande texten.

Språkanvändningen på samhällsnivå har huvudsakligen undersökts genom en översiktlig analys av hur de olika minoritetsspråken är representerade i det offentliga livet i de tre kommuner som undersöks. Analysen på samhällsnivån har emellertid spelat en relativt tillbakaskymd roll eftersom den redan varit föremål för en undersökning.⁸⁹ Syftet med den här undersökningen är istället att lyfta fram språkanvändarnas perspektiv d.v.s. de flerspråkiga individerna i de kommuner som är berörda av språklagarna. För att undersöka individperspektivet i språkanvändningen har därför ett kvalitativt angreppssätt valts.

Undersökningen av minoritetsspråksanvändningen har genomförts i form av två slags intervjuer med individer eller representanter för minoritetsspråksgrupper. Det är dels direktintervjuer som har genomförts på ort och ställe med bandspelare, dels telefonintervjuer där intervjuerna genomförts via telefonkontakt. I båda fallen har enskilda personer intervjuats. Direktintervjuerna kan karaktäriseras som djupintervjuer eller livsintervjuer där individernas totala livssituation har vägts mot deras användning av minoritetsspråket/språken i olika sammanhang. I telefonintervjuerna har frågorna mer direkt koncentrerat sig kring minoritetsspråkets användning i kontakten med myndigheter.

Direktintervjuerna: Undersökningen av de enskilda individernas användning av sin två- eller flerspråkighet inom olika domäner är upplagd som en intervjuundersökning kombinerad med en kvantitativ analys av den intervjuade gruppen. Under våren 2002 har flerspråkiga personer i Kiruna, Pajala och Haparanda kommun intervjuats på band om deras språkanvändning. Personerna har kontaktats genom olika ideella och ekonomiska föreningar. Urvalet av intervjuade personer har därefter gjorts av kontaktpersonen i respektive förening vilket ofta har varit ordföranden i föreningen.

⁸⁸ Elenius 2001, s 47 ff.; Huss 1999; Hyltenstam, Kenneth och Stroud, Christopher, *Språkbyte och språkbevarande : om samiskan och andra minoritetsspråk* (Lund 1991), s 61 ff.; Tandefelt, Marika, *Mellan två språk. En fallstudie om språkbevarande och språkbyte i Finland* (Acta Universitatis Upsaliensis. Studica Multiethnica Upsaliensia 3: Uppsala 1988).

⁸⁹ Länsstyrelsen i Norrbottens län, *Finska, meänkieli och samiska. Utvärdering av regionala åtgärder för nationella minoritetsspråk* (Luleå 2000).

I samband med intervjutillfället har ett personligt frågeformulär fyllts i av de intervjuade personerna avseende ålder, födelseort, boendeorter i åldern 0–13 år, 14–25 år samt över 25 år, yrke/yrken, civilstånd, utbildningsnivå, föräldrarnas födelseorter, modersmål som barn samt yrken. Den angivna åldern på de intervjuade avser hur gamla de var vid intervjutillfället år 2002. Totalt 81 personer har fyllt i frågeformuläret. Av dem har 79 intervjuats på band. De övriga två har enbart lämnat frågeformuläret men inte blivit intervjuade. Intervjumaterialet utgörs av cirka 13 timmar bandade intervjuer. De är ordagrant transkriberade och utskrivna som texter på papper, totalt 152 sidor transkriberad text.

Citaten i rapporten är enbart justerade på så sätt att upprepningar av ordvändningar strukits om de följt tätt efter varandra eller att större grammatiska fel justerats för förståelsens skull. När språkliga förtydliganden gjorts i en mening är de placerade inom parenteser (). I övrigt följer intervjuerna talarens eget idiom. Citat som börjar mitt i en mening markeras med tre punkter i början av meningen (...) samt gemen bokstav som anfang. Överhoppning av meningar i ett citat markeras med tre punkter mellan de överhoppade styckena.

De statistiska uppgifterna kan inte betraktas som representativa för befolkningen i de tre kommunerna, utan enbart för intervjugruppen på 79 personer. För att nå en statistisk representativitet skulle det krävas ett betydligt större antal intervjuade. Den statistiska genomgången av intervjugruppen ger emellertid ett viktigt stöd till analysen av de kvalitativa intervjuerna genom att visa på generella mönster hos de olika språkgrupperna.

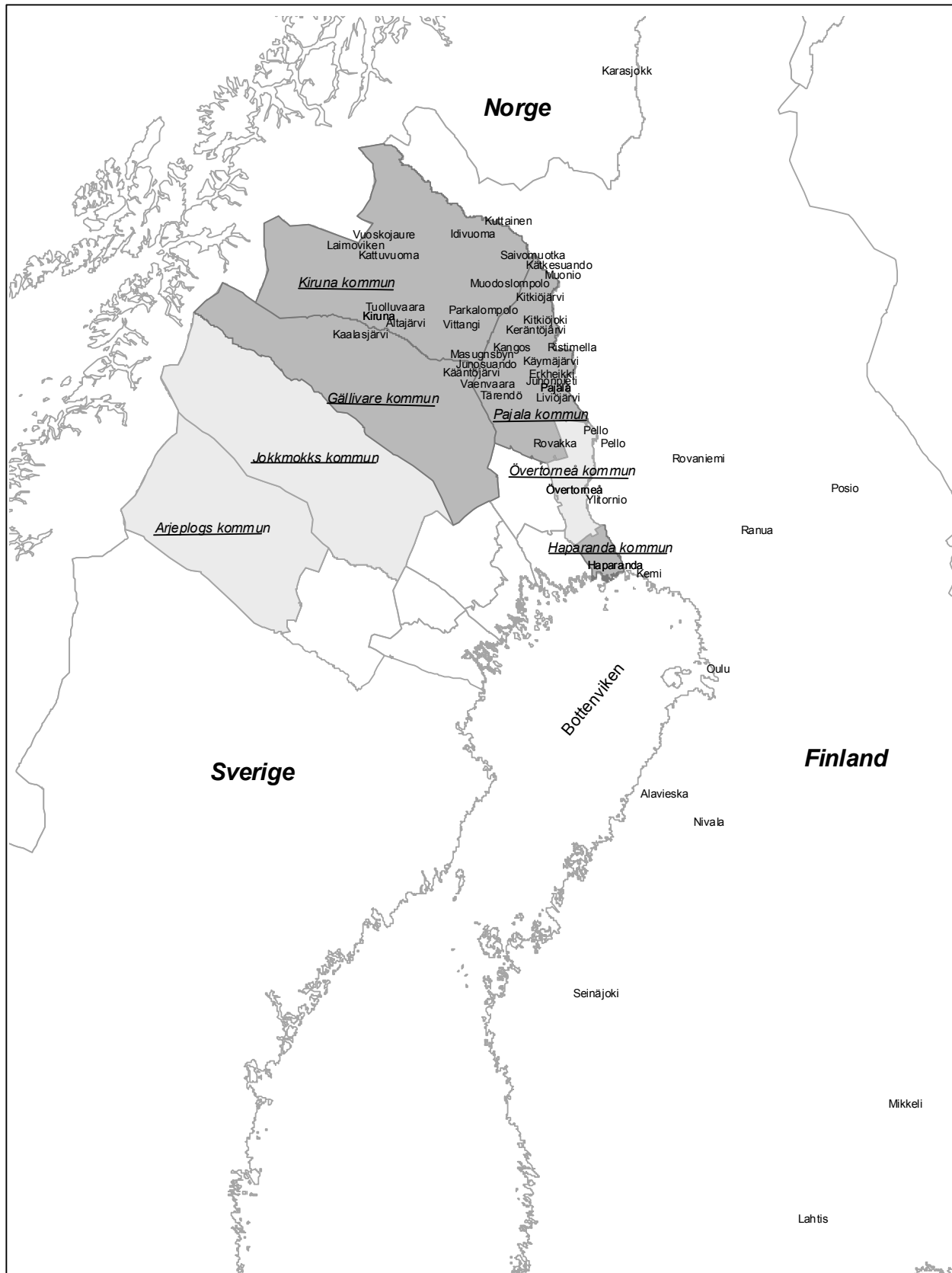
För att tolka intervjuerna har en allmänhermeneutisk metod använts. Intervjuerna har gjorts som livsvärldsintervjuer d.v.s. djupintervjuer med målsättningen att skapa en holistisk bild av individens språkanvändning med målsättning att fånga den språkliga processen hos individen.⁹⁰ Resultaten har sedan tolkats utifrån de frågeställningar som ligger till grund för utredningen. Det betyder att det huvudsakligen är faktorer av betydelse för språkanvändningen i nutiden som lyfts fram ur intervjuerna. I vissa fall har även individernas språkanvändning över livscykeln analyserats för att understryka historiska processer och språkstrategier av betydelse för nutidens språkanvändning.

Telefonintervjuerna: För att undersöka språkanvändningen på gruppnivå har telefonintervjuer gjorts med representanter för olika föreningar och organisationer med koppling till nationella minoriteter samt med personer på myndigheter i förvaltningsområdet. Intervjuerna har följt riktlinjerna för en så kallad semi-strukturerad intervju dvs. givna frågor som ställts till samtliga respondenter utan fasta svarsalternativ och med icke-styrda följdfrågor. Syftet med förfaringsättet är att få respondenten att själv formulera sitt svar och på så sätt styra följdfrågorna.

Under våren 2002 gjordes 42 telefonintervjuer med representanter för föreningar och organisationer med koppling till de tre nationella minoriteterna sverigefinnar (12 stycken), tornedalingar (15 stycken) och samer (15 stycken). Urvalet av föreningar och organisationer kommer samtliga från minoritetsspråksslagarnas förvaltningsområde och har skett slumpmässigt. Undersökningen har endast ett bortfall som berodde på att

⁹⁰ Granberg, Nils, *The Dynamics of Second Language Training. A longitudinal and qualitative study of an adult's learning of Swedish* (Nordsvenska 12: Umeå 2001), s 48 ff.

Karta1: De intervjuades födelseorter

Det totala skuggade området anger förvaltningsområdet för samiska, meänkieli och sverigefinska i Norrbottens län enligt minoritetsspråklagarna från 2000. Mörk skuggning anger de fyra undersökta kommunerna där intervjuer gjorts i föreliggande undersökning år 2002. Ortnamnen anger födelseorten för de 79 personer som deltagit i direktintervjuerna i Kiruna, Pajala och Haparanda kommun. I Gällivare och Kiruna kommun har dessutom telefonintervjuer gjorts.

respondenten inte behärskade svenska eller något annat språk som intervjuaren behärskade.

Under sommaren 2002 gjordes 10 telefonintervjuer med representanter för myndigheter. Urvalet av myndigheter har koncentrerats till representanter för myndigheter i Gällivare och Kiruna kommuner. Motivet till valet av kommuner är att båda minoritetsspråkslagarna är gällande i dessa kommuner. Syftet med denna undersökning var att ta reda på hur myndigheterna informerat språkanvändarna om lagen och dess innehåll samt vilka attityder dessa representanter har inför lagen. Anledningen till det låga antalet intervjuer med myndigheter är att länsstyrelsen i Norrbotten redan har utvärderat myndigheterna i förvaltningsområdet (se under rubrik Tidigare utvärderingar).⁹¹ Den delen av telefonintervjuerna ska därför ses som ett komplement i syfte att se om de tendenser som beskrivs i länsstyrelsens rapport fortfarande är aktuella.

⁹¹ Länsstyrelsen i Norrbottens län, *Finska, meänkieli och samiska. Utvärdering av regionala åtgärder för nationella minoritetsspråk* (Luleå 2000).

4. MINORITETSSPRÅKSLAGARNAS INVERKAN PÅ FÖRENINGAR OCH MYNDIGHETER

Stefan Ekenberg

Syftet med delundersökningen är att belysa hur relationen mellan myndighetspersoner och språkanvändare påverkar de språkliga minoriteternas språkanvändning i kontakten med myndigheter. Finns det en skillnad i myndigheternas och individernas sätt att betrakta användningen av minoritetsspråket vid kontakter? För att undersöka frågeställningen har kontakter tagits med föreningar och organisationer med anknytning till en nationell minoritet samt med myndigheter.

Representanter för föreningar och organisationer med anknytning till de tre nationella minoriteterna har valts dels för att undersöka hur informationen om minoritetsspråklagarna kommit dem till del, dels för att undersöka hur officiella representanter för nationella minoriteter ställer sig till lagarna i relation till myndigheterna.

Föreningar, organisationer och de nya minoritetsspråklagarna

Under våren och försommaren 2002 har intervjuer gjorts med representanter för föreningar och organisationer med anknytning till de språkliga minoriteterna i Norrbottens län. Intervjuerna har gjorts per telefon med 15 samiska, 15 tornedalska och 12 finska (en föll bort på grund av att respondenten inte behärskade svenska) representanter för föreningar och organisationer inom lagarnas förvaltningsområde. Urvalet av föreningarna och organisationerna baserades på deras verksamhets tydliga koppling till de tre nationella minoriteterna.

Samtliga tillfrågade har fått samma frågor. Ingen av dessa 42 tillfrågade hade använt sig av lagarnas möjligheter. På grund av det låga antalet respondenter har jag valt att inte uttala mig om eventuella skillnader mellan kommuner. De 42 respondenterna har alla tillfrågats i egenskap av representanter för olika föreningar och organisationer med anknytning till en nationell minoritet. De har med andra ord inte svarat på frågorna som enskilda personer, även om deras personliga åsikter inte sällan ventilerats i intervjuerna.

Kunskaper om lagarna och dess innehåll

En förutsättning för utnyttjandet av minoritetsspråklagarnas möjligheter är information om dess existens och innehåll. Upplever språkanvändarna att de har kunskap om lagen och dess innehåll?

Samiska

Nästan alla tillfrågade (12 stycken) hävdade att informationen om lagen innan lagen trädde i kraft varit mycket knapp. Alla hade hört talas om lagen, men hade vaga kunskaper om dess innehåll inte minst vid dess tillträde. Den kunskapen fick man efter

hand. Åtta av de tillfrågade menar att informationen från myndigheter inte nått fram till samer.

Tre av de tillfrågade hävdar också att de inte blivit informerade om möjligheten att använda samiska när de varit i kontakt med myndigheter, något som delvis förklaras med att det inte framgått att de varit samer. Fortfarande upplevde många (10 stycken) tillfrågade att deras kunskaper inte var tillfredställande. Två av de tillfrågade menade att det var en vanlig missuppfattning att lagen endast kunde användas i spörsmål med samisk anknytning.

Meänkieli

Alla tillfrågade hävdar att informationen om lagen har varit dåligt eller mycket dålig. Fem av dem visste inte vem eller vilka som var ansvariga för informationsspridningen, men ansåg att ansvariga gjort ett dåligt arbete med att nå ut med information. Samtliga respondenter menade dock att de nu hade goda kunskaper om lagen och dess innehåll.

En av de tillfrågade undrade varför den förening denne representerade, som hade som ett av sina syften att sprida information om meänkieli och Tornedalen, inte fått bidrag till att sprida information om lagen. Respondenten menade att tornedalingar borde upplysa tornedalingar.

Finska

Fyra av de tillfrågade menade att de hade kännedom om lagen innan den trädde i kraft men av dessa fyra ansåg två att kunskaperna inte hade varit särskilt stort. Sju av de tillfrågade kände nu till lagen, men endast i stora drag. Två ansåg att de helt kände till lagens innehåll. Med andra ord kände fem tillfrågade inte till lagen.

Samtliga respondenter anser att informationen om lagen och dess innehåll varit mycket liten eller obefintlig (fem stycken). Två av de tillfrågade minns en annonskampanj strax innan lagen trädde i kraft, men att ingen av dem då förstod vad kampanjen handlade om. Kampanjens budskap förstod de senare när lagen trätt i kraft.

Attityd till lagarna

Nationella minoriteter har en historisk misstro till myndigheter som mycket väl kan påverka deras attityd till och användning av minoritetsspråklagarna.

Samiska

Lagens⁹² betydelse känns intuitivt viktig för de alla tillfrågade. Ingen skillnad i attityd finns mellan samer som behärskar samiska och de som inte gör det. Oavsett om man behärskar samiska eller inte ses språket som en viktig del av den samiska kulturen. Ingen av de tillfrågade hade dock utnyttjat lagens möjligheter.

Två påpekade också att lagen var viktig för samerna som grupp. Uppdelningen mellan renskötare och icke renskötare kanske skulle upplösas när lagarna allt mer var gällande för båda grupperna. Här uppmärksammades inte bara den nya språklagen utan även sametingslagen.

Meänkieli

Lagen uppfattas av samtliga tillfrågade som en mycket positiv lag och att det var ett tydligt tecken från statens sida att de ansåg att Tornedalen och meänkieli som viktiga inslag i det svenska samhället. Sex av respondenterna hänvisade tillbaka i tiden och

⁹² SFS 1999:1175

menade att lagen innebar en helt ny situation. Tre av de tillfrågade menade dock att lagen kom 50 eller 100 år för sent. Alla menade dock att lagen skulle ses som ett erkännande av tornedalingarna, en grupp som anser sig historiskt blivit styvmoderligt behandlad.

Fem av de tillfrågade hävdade att den nya lagen var grunden för ett kulturellt uppvaknande i Tornedalen. Två menade också att det var viktigt att det nyvaknade intresset också borde komma resten av Sverige till gagn.

Finska

Av de sju som hade kunskap om lagen menade alla att lagen säkert så småningom kunde vara bra för finskan och sammanhållningen bland de finsktalande, men att tre av dessa menade att lagen troligen inte hade någon som helst betydelse för gruppens fortlevnad. Tre menar att lagarna inte bidragit med något reellt eftersom finska redan talades i stor utsträckning.

Attityd till det egna språket

Marginaliseringen av de nationella minoriteterna i Sverige kan ha påverkat deras inställning till det egna språket. I vissa fall behärskar inte medlemmar det egna språket. Attityderna till det egna språket förväntas därför ha inverkan på valet av språk i kontakter med myndigheter.

Samiska

Alla tillfrågade menade att språket hade en mycket stor betydelse för deras kulturs fortlevnad. Att ha möjligheten att tala sitt eget språk med myndigheter var viktigt inte minst symboliskt. En av respondenterna menade att allt samiskt som erkändes av den svenska staten var bra.

Fem av de tillfrågade menade att språket, eller snarare identifikationen med det, var det viktigaste attributet för den samiska kulturen och att det var i huvudsak samiskan som skilde samer från andra grupper. Detta gällde oavsett om en same kunde samiska eller inte.

Meänkieli

Tio av de tillfrågade påpekar att språket är basen för den Tornedalska kulturen. En av respondenterna hoppades att fler Tornedalingar skulle ta språkets namn mer bokstavligt och hänvisade troligen till att meänkieli betyder vårt språk.

Tre respondenter menar att lagen borde ha genomförts för länge sedan. De menade att alla pratade finska i Norrbotten för 100 år sedan. Nu är det färre och de tre respondenterna tror att majoritetskulturen kommer att ta död på andra kulturer i området. Två av dessa tre menade att den yngre generationen inte hade något intresse att lära sig meänkieli och kände ingen tillhörighet till någon nationell minoritet, utan ansåg sig vara svenskar och ingenting annat.

Finska

Alla tillfrågade kände en stark relation till finskan. Sju av de tillfrågade menade att många Sverigefinnar kände dåligt samvete för att de inte kunde tala svenska. De menade att dessa hade dåliga eller inga kunskaper i svenska och kände sig därför helt eller delvis utanför samhället. Att ta kontakt med myndigheter var därför mycket ovanligt.

En av de tillfrågade i Haparanda förklarade att informationen till de finsktalande kommuninvånarna om deras demokratiska rättigheter var mycket dålig. Exempelvis hade Haparanda, menade respondenten, vid valet 1988 det lägsta valdeltagandet i Sverige och det kan förklaras med att de finsktalande inte röstade. En annan tillfrågad menade att många finsktalande i Haparanda åkte till Finland för att få läkarvård och menade att människor med så dåligt förtroende för samhället inte går till myndigheterna och kräver att få tala sitt språk.

Varför språkanvändarna tror att lagarna inte har använts

I intervjuerna visade det sig att flera av de tillfrågade representanterna för föreningar och organisationer ansåg sig ha stora kunskaper om deras medlemmars språkval. Frågan om varför de trodde att deras medlemmar inte använt sig av lagarnas möjligheter expanderade dock till att gälla alla medlemmar i den egna nationella minoriteten.

Samiska

12 av de tillfrågade förutsatte att svenska måste användas i kontakter med myndigheter, även de som hade kunskap om lagen och dess innehåll. Som tidigare nämnts så fick tre av de tillfrågade inte heller information om möjligheten. Fem av de tillfrågade menade att samiska i huvudsak var ett vardagsspråk som endast användes i hemmet eller i umgänget med vänner. De erkände att sametinget till viss del ändrat på detta, men att de fortfarande ansåg att de hade svårigheter med samiska i byråkratiska sammanhang. Två av dessa ansåg att många svenska byråkratiska begrepp saknade samiska motsvarigheter.

Alla tillfrågade erkände att samiska i stor utsträckning var ett muntligt språk och att inte många kunde läsa och ännu färre skriva samiska. Att kontakter med myndigheter inte sällan innefattar skriftligt material ansåg de tillfrågade att det var enklast att använda svenska.

Tio av de tillfrågade trodde att lagen inte utnyttjas för att det helt enkelt blir smidigare för alla inblandade parter. Att inte vara till besvär är en vanlig uppfattning bland samer enligt dessa respondenter. Dessutom trodde dessa tio att myndigheterna saknade språkkunnig personal och att det därför troligen skulle gå fortare och smidigare om samer använde sig av svenska.

Två av respondenterna menade att det fanns samer som ansåg att de blev bättre behandlade av anställda på myndigheter om de anställda inte visste om att de var samer. Detta bekräftades av de andra tillfrågade när jag undrade om de kände till liknande fall.

Meänkieli

Alla av de tillfrågade lyfte fram sitt språks karaktär som i första hand muntligt. Kontakter med myndigheter sker ofta helt eller delvis i skriftlig form. Tio av respondenterna menade dock att den muntliga kontakten inte sällan faktiskt skedde på meänkieli även innan lagens tillkomst. De menade att med en okänd myndighetsanställd inleddes samtalet på svenska och kunde glida över i meänkieli om det visade sig att den anställde kunde det. Om myndighetspersonen och dennes kunskaper i meänkieli var bekant valdes alltid meänkieli.

Samtliga ansåg att en trolig förklaring till att inte använda lagen var att språkanvändaren inte vill vara till besvär och att det i vissa fall säkerligen gick fortare att använda sig av svenska.

Tre av de tillfrågade menade också att många upplevde att meänkieli inte alltid räckte till i byråkratiska sammanhang. De påstod att flera svenska byråkratiska ord saknade motsvarighet på meänkieli.

Finska

Alla tillfrågade var överens om att det var okunskap om lagen som var den största orsaken till att lagen inte använts bland de finsktalande. Sju menade hävdar dock att finska inte sällan används i muntliga kontakter med myndigheter. Den situationen har dock inte förändrats av lagens tillkomst utan så var kontakterna även innan lagen trädde i kraft.

Sju av de tillfrågade anser att många som endast talar finska inte vågar eller av olika orsaker inte vill ta kontakt med myndigheter och kräva att få tala sitt språk, även om de skulle känna till lagen. De menade att många Sverigefinnar känner sig helt eller delvis utanför det svenska samhället.

Sex av de tillfrågade menade att det finns ett utbrett missnöje bland dem som inte talade finska med att finska talades. En av respondenterna anser att det finns en utbredd misstänksamhet mot språk man inte förstår och då inte minst mot finska. Denna misstänksamhet kan påverka valet av språk i kontakter med myndigheter, menade respondenten.

Myndigheterna och de nya minoritetsspråkslagarna

Enligt förarbetena till de nya minoritetsspråkslagarna har myndigheterna och förvaltning ett stort ansvar att informera om lagarna och vidta åtgärder för stödja användningen av nationella minoritetsspråk⁹³. Den 24 februari 2000 utfärdades en förordning⁹⁴ om statsbidrag till sådana åtgärder. Det ligger med andra ord ett stort ansvar på myndigheterna och förvaltningen och deras personal att lagarna får det genomslag som förarbetena hoppas på. För att ta reda på hur myndigheterna informerat språkanvändarna om lagen och dess innehåll har jag gjort 10 telefonintervjuer med olika representanter för myndigheter i Gällivare och Kiruna. Kommunerna valdes eftersom de ingår i båda lagarnas förvaltningsområde.

Kunskaper om lagarna och deras innehåll

Nio tillfrågade ansåg sig ha god information om lagarna och att denna kunskap har kommit till användning. Samtliga dessa hade blivit informerade av sina arbetsgivare om lagarna innan de trädde i kraft. Tre av dessa menade också att de följt beslutsprocessen och därför hade kunskap om lagen redan innan den trädde i kraft.

Samtliga nio ansåg också att det fanns en god beredskap för att ta hand om ärenden på finska och meänkieli, medan fyra erkände att kunskaperna i samiska var begränsade. Två av dessa menade att tolk anlätades när behov uppstod, medan de andra två ansåg att det var språkanvändarens ansvar att ta med egen tolk. Ärenden på samiska kan således ta längre tid än ärenden som behandlades på svenska, finska eller meänkieli. En av

⁹³ Se bland annat 1999/2000:KU6; proposition 1998/99:143; SOU 1997:192; SOU 1997:193

⁹⁴ Förordning om statsbidrag till åtgärder för att stödja användningen av samiska, finska och meänkieli (SFS 2000:86).

respondenterna menar att denna situation är naturligt på grund av de begränsade kunskaperna som finns i samiska.

Kunskaperna i samiska verkar för många vara ett problem. De flesta tillfrågade känner en stor till mycket stor beredskap för att tillmötesgå lagarnas krav på finska och meänkieli. Fall där finska och meänkieli används registreras inte alltid eftersom det sker naturligt. En respondent hänvisade till att en tredjedel av personalen på hans arbetsplats behärskade finska, men att ingen kunde samiska. Problemet anses dock inte vara särskilt stort bland de tillfrågade eftersom efterfrågan är liten eller obefintlig. Tre respondenter menar att alla samer kan prata svenska och håller sig också till det. Den förväntade anstormningen uteblev, ansåg tre tillfrågade.

Denna bild av myndigheternas problem att tillgodose lagens krav på samiska bekräftas också av Länsstyrelsen i Norrbottens kartläggning av myndigheterna. Den visar att det bara är 6 procent som kan ge svar lika snabbt på samiska som på svenska och att 32 procent kräver att språkanvändarna själva ska ta med tolk om de vill ha sina ärenden behandlade direkt på samiska. Bilden ser något ljusare ut för finska och meänkieli men faktum är att majoriteten av de tillfrågade myndigheterna i kartläggningen inte till fullo kan uppfylla lagarnas krav. Exempelvis kan endast kring 50 procent av myndigheterna ge svar lika snabbt på finska och meänkieli som på svenska. Det är uppenbart att det finns brister i myndigheternas beredskap för att uppfylla lagarnas krav⁹⁵.

Attityd till lagarna

På den direkta frågan om vad de tyckte om lagarna svarade åtta att de var bra och skulle säkert ha betydelse för de nationella minoriteternas fortlevnad. Men flera respondenter nyanserade snart sina svar. Fem av de tillfrågade uttrycker en ambivalent känsla när de generellt anser lagen vara bra, men att de borde ha införts tidigare. De anser att lagarna är viktiga, men att de antingen kommer för sent eller att de har mycket liten eller ingen betydelse. En av de tillfrågade anser att det är tveksamt om lagarna verkligen behövs nu.

Fem kände en hopplöshet inför det faktum att de informerats och förberett sig på lagarnas krav och sedan användes lagarna i mycket liten eller i ingen utsträckning. En av de tillfrågade ansåg att om lagarna inte användes var den kanske inget att ha. Tre kände en oro för att en ökad efterfrågan skulle tära på deras redan begränsade resurser. De menade att de inte fått några resurser för att klara kraven som lagarna ställer och en ökad efterfrågan skulle troligen innebära problem.

Två respondenter hävdade att de flesta medlemmar av nationella minoriteter faktiskt kan svenska och respondenterna förstod inte varför språkanvändarna skulle ställa till med problem genom att tala ett annat språk än svenska.

Åtgärder för att bemöta lagarnas krav

Ingen av de tillfrågade menade att lagarna inneburit någon förändring vad gäller nyanställd personal. Man menade att behovet av språkkompetens tillgodosågs genom personal som redan behärskade finska och meänkieli, men två av de intervjuade

⁹⁵ Länsstyrelsen i Norrbottens län, *Finska, meänkieli och samiska. Utvärdering av regionala åtgärder för nationella minoritetsspråk* (Luleå 2000), s 12.

menade att meänkieli ställer till en del problem. Likaså kommenterades svårigheten med skriftlig information. Minoritetsspråkslagarna kräver inte skriftliga beslut på de nationella minoritetsspråken, men ändå påpekar en av de tillfrågade att det innebär vissa svårigheter att skriva beslut på meänkieli. Två ansåg att de redan innan lagarna trädde i kraft hade kunskap som täckte upp lagarnas krav vad gäller samtliga tre språk. Den ena hänvisade till att de hade personal med kunskap i alla tre språken medan den andra menade att de använt sig av tolk.

Åtta menade att de kunde bemöta krav på finska och meänkieli medan tolk skulle tillkallas om någon begärde att få använda samiska. Två menade att språkanvändaren själv skulle anlita en tolk om han eller hon ville få sitt ärende snabbt behandlat. Som tidigare nämnts förstärker Länsstyrelsen i Norrbottens kartläggning av myndigheter denna bild⁹⁶. Respondenterna menade att finska var det språk som användes oftast medan meänkieli användes ibland och samiska mycket sällan i den muntliga kontakten. Skriftliga fall var mycket ovanliga vad gäller samtliga språk.

Vad gäller kunskapen om de nationella minoriteterna visar det sig att de tillfrågade skolorna i förvaltningsområdet inte har gjort något utöver det vanliga.⁹⁷ Detta ska dock inte tolkas som att de inte gör någonting, utan att arbetet redan innan lagarnas tillträde var relativt stort. De tillfrågade skolorna har lagt tonvikten på minoriteternas möjligheter att få undervisning i och på sitt eget språk och inte på en allmän kunskapshöjning om nationella minoriteter.

Orsaker till att lagarna inte använts

Alla de tillfrågade trodde att lagen inte nyttjats för att alla nationella minoriteter behärskade majoritetsspråket. Alla menade att eftersom alla medlemmar av berörda nationella minoriteter behärskade svenska så användes detta av lathet, vana eller hänsyn till myndigheternas brister i språket. Att företrädevis meänkieli och samiska var muntliga språk lyftes också fram av sex av de tillfrågade som trolig orsak till att lagen inte använts.

Tre av de tillfrågade trodde också att medlemmar av nationella minoriteter kände sig obekväma med att använda sina språk. Att inte vara till besvär trodde dessa respondenter kunde förklara att lagarna inte använts. En av de tillfrågade menade det ställde till med en hel del problem om ingen på myndigheten kunde språket, inte minst om språkanvändaren behärskar svenska.

Sammanfattning

I intervjuerna med föreningar och myndigheter, samt i den kartläggning som länsstyrelsen i Norrbotten gjort tidigare, framkom en tydlig tendens att det finns brister i myndigheternas färdigheter i nationella minoritetsspråk.⁹⁸ Detta innebär delvis att språkanvändarna själva måste anlita en tolk eller översättare om de vill att deras ärende ska behandlas direkt. Det är också beroende av vilken praxis olika myndigheter har beträffande anlitan av tolkar och de kvalitetskrav som är förbundet med detta.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ 10 skolor i förvaltningsområdet tillfrågades per telefon.

⁹⁸ Länsstyrelsen i Norrbottens län, *Finska, meänkieli och samiska. Utvärdering av regionala åtgärder för nationella minoritetsspråk* (Luleå 2000), s 12.

Lagarna kräver inte att myndigheterna ska ge svar lika snabbt, men det kan inte uteslutas att myndigheternas inställning kan vara ett utslag av myndigheternas attityder och/eller kunskaper om lagarna och inte enbart ett kompetensproblem.

Av myndigheterna kunde, enligt den kartläggning som Länsstyrelsen i Norrbotten gjort, 25 procent av myndigheterna lämna ett skriftligt beslut på samiska och 32 procent på finska. Detta bekräftas av vår telefonintervjuundersökning där svårigheterna främst framträder vad gäller samiska och meänkieli. Trots att lagen inte kräver att myndigheterna ska kunna avfatta beslut på minoritetsspråken erbjuder med andra ord flera myndigheter den servicen.

Det kan dock inte uteslutas att myndigheternas brister i kunskaper i de nationella minoritetsspråken och till viss del deras attityd att alla som talar svenska också ska göra det har påverkat och påverkar språkanvändarens val av språk i kontakter med myndigheter. Av de 42 tillfrågade föreningarna och organisationerna hade ingen använt sig av lagarnas möjligheter. Majoriteten (29 stycken) ansåg att informationen om lagarna varit dålig eller mycket dålig. Av dessa ansåg 12 fortfarande att de hade dåliga kunskaper. Dessutom hade fem av de tillfrågade ingen kunskap om lagen. En vanlig förklaring till varför språkanvändare som känner till lagen inte använder sig av dess möjligheter är att de inte vill vara till besvär samt att det går fortare att använda sig av svenska (25 stycken). Denna attityd framkommer också hos myndigheter.

Trots detta anser 30 av de tillfrågade att lagarna är viktiga, men det ska också tilläggas att sex av respondenterna ansåg att lagarna inte alls hade någon betydelse. Att 30 av 37 med kunskap om lagarna anser att lagarna är viktiga trots att de inte använt sig av den ska kanske ses i ljuset av att många som Sverigefinnar och tornedalingar använder muntligt sig av sina språk dagligen och eventuellt inte tänker på att de använder sig av lagarnas möjligheter.

Samiska och meänkieli är mer eller mindre muntliga språk och detta anses av de tillfrågade språkanvändarna påverka användningen av lagarna (30 stycken). Varför ska exempelvis en språkanvändare begära svar på ett språk som han eller hon inte behärskar att läsa?

Bland Sverigefinnar är tendensen att okunskapen om lagarna är stor att det förklaras med att de delvis känner sig utestängda från samhället. Det är med andra ord en del av ett större samhälleligt problem. Det kan med andra ord vara så att Sverigefinnarnas sociala situation påverkar deras kunskaper om och användning av minoritetsspråklagen.

5. INDIVIDUELL SPRÅKANVÄNDNING I KONTAKTEN MED MYNDIGHETER

Lars Elenius

Syftet med delundersökningen är att undersöka hur strukturella faktorer som kön, ålder, migrationer och utbildningsnivå påverkat den individuella språkanvändningen hos myndigheter bland språkminoriteterna i Norrbotten. I enlighet med den teoretiska utgångspunkten att betrakta språkanvändningen ur ett holistiskt perspektiv har tre språkdomäner undersökts. Det är hemmet, myndigheterna och det övriga offentliga livet.

Undersökningen av den individuella språkanvändningen i kontakten med myndigheter har gjorts i form av direktintervjuer.⁹⁹ Intervjuerna har gjorts våren 2002 antingen i hemmen, i föreningslokaler eller i enstaka fall på arbetsplatsen hos de intervjuade. Frågorna har spelats in på band utifrån ett antal frågeställningar om både privat och offentlig språkanvändning. Av de intervjuade är 39 stycken män och 40 stycken kvinnor. Könsfördelningen är alltså näst intill synkron. De intervjuade fördelar sig på följande intervjuorter: Kiruna (38), Pajala och ytterligare tre byar i Pajala kommun (29) samt Haparanda (14). Det är alltså två stadsmiljöer, en tätort och tre byar som utgör undersökningsområdet för intervjuerna.

Vad gäller barndomens språkmönster hos de intervjuade är kartan betydligt mer differentierad. Många av de intervjuade är födda i mindre byar och har i ungdomsåren eller vuxen ålder flyttat in till tätorterna, se Karta 1. På så vis representerar de en större geografisk bakgrund än de tre undersökta kommunerna. De kommer från ett område som består av de nordligaste kommunerna i Norrbotten samt hela Tornedalen och ett omfattande geografiskt område i norra Finland. De kommuner som inte är representerade bland de intervjuade är Gällivare, Jokkmokk, Arvidsjaur och Arjeplogs kommun d.v.s. de sydligare lapplandskommunerna i Norrbotten.¹⁰⁰ Koncentrationen på tre kommuner i intervjuarbetet har emellertid varit nödvändigt för att genomföra undersökningen inom den begränsade tiden av fyra månader. I Tabell 1 visas språkmönstret hos de intervjuade före skolåldern.

⁹⁹ För en närmare beskrivning av metoden, se avsnittet Metoder.

¹⁰⁰ Den nederländske studenten René Wesel har utifrån en studie i Jokkmokk kommun våren 2001 skrivit en uppsats om hur minoritetsspråkslagarna implementerats i Jokkmokk kommun.

Tabell 1. Språkmönster hos de intervjuade före skolåldern (n=79)

Kiruna	Språk som barn		Pajala	Språk som barn		Haparanda	Språk som barn		SUM
	Män	Kvinnor		Män	Kvinnor		Män	Kvinnor	
meänk.	2	6	meänk.	15	5	meänk.			28
samiska	1	3	samiska			samiska			4
finska	6	6	finska		3	finska	8	4	27
svenska	1	2	svenska		1	svenska			4
tvåspr.	2	7	tvåspr.	3	2	tvåspr.	1	1	16
SUM:	12	24		18	11		9	5	79

Kommentar till språkmönster efter kön före skolåldern:

Kiruna: Kvinnorna har uppgett nästan dubbelt så hög andel av två- eller flerspråkighet före skolåldern. Bland de som uppgett ett enda språk som huvudspråk är spridningen på olika språk relativt stor. Det återspeglar den komplexa variationen av olika språk i Kiruna med hög representation av både meänkieli, samiska, finska och svenska.

Pajala: Bland männen dominerar meänkieli stort som enda språk före skolåldern. Bland kvinnorna finns ett inslag av finska som modersmål, vilket återspeglar det ganska vanliga mönstret av kvinnoinvandring till Tornedalen från Finland under senare delen av 1900-talet.

Haparanda: Samtliga intervjuade har en bakgrund i Finland, vilket återspeglar den stora betydelse Haparanda har haft som inflyttningssort både för finländare som flyttat dit från Finland och de sverigefinnar som flyttade dit på ålderns höst från sydligare orter i Sverige.

Av Tabell 2 nedan framgår att 25 procent av de intervjuade är mellan 30 och 50 år samt att mer än 68 procent är över 50 år. Medelåldern hos de intervjuade är alltså relativt hög.

Tabell 2. Åldersfördelning efter språkgrupp (n=79)

Ålder	Språkgrupp				SUM	%
	meänkieli	samiska	finska	svenska		
15-29	1	1	3		5	6,5
30-49	4	3	10	3	20	25,0
50-69	29	2	14	1	46	58,0
70-	2	2	1		5	6,5
ej uppg.		1	2		3	4,0
SUM	36	9	30	4	79	100
%	46	11	38	5		

En anledning till den höga medelåldern är den använda metoden att genom olika slags föreningar söka kontakt med de flerspråkiga individerna. Genom att föreningsaktiviteten är högre bland äldre människor än bland yngre får det också genomslag i medelåldern hos de intervjuade. Ytterligare en anledning är att de flerspråkiga, som efterfrågats hos föreningarna inför intervjuerna, ofta tillhör den äldre generationen. Det är inte ovanligt att yngre individer med bakgrund i minoritetsspråkmiljö är enbart svensktalande. Det gäller i högre grad i stadsmiljö än i landsbygdsmiljö.

Med tanke på att språklagen i högre grad berör den äldre generationen som är aktivt flerspråkig, där behovet av tolkhjälp kan förväntas vara störst, så är det inte irrelevant för undersökningen med den höga medelåldern. Det finns exempelvis ingen anledning att fråga en individ som enbart använder svenska om den behöver tolkhjälp till svenska. För att undersöka minoritetsspråkens revitaliseringsprocess vore det däremot önskvärt med en högre andel yngre människor. Det faller emellertid utanför ramen för undersökningen.

Genom metoden att söka individerna genom föreningarna är det i viss mån en tillfälligheternas spel som avgör hur många individer ur respektive språkgrupp som nåtts i intervjuerna. Det är en anledning till den lägre andelen undersökta samisktalande än meänkieli och finsktalande. Det har emellertid större betydelse för den statistiska representativiteten än för det kvalitativa resultatet. Det kvalitativa resultatet utgörs av en provkarta av attityder och åsikter från enskilda individer inom språkgrupperna där varje svar måste analyseras för sig.

Användning av minoritetsspråken

Bland flerspråkiga grupper används språken på olika sätt i olika sammanhang. För att kunna analysera användningen av minoritetsspråken i offentliga sammanhang räcker det därför inte att undersöka hur språken fungerar i olika offentliga domäner.

Språkanvändaren kan använda ett språk i hemmet och bland släktingar men ett annat språk i affären, på arbetsplatsen eller vid besök hos myndigheter. Dessutom kan språken användas olika i samma slags situationer beroende på vem den enskilde individen konfronteras med. För att förstå den offentliga användningen måste därför användningen av minoritetsspråken undersökas även i den privata kontexten.

Ett vanligt sätt att analysera språkförändring är att undersöka hur olika faktorer på samhällsnivå, gruppnivå och individnivå påverkar språkanvändningen. Samtliga tre nivåer analyseras här i en eller annan form. Särskilt beaktas de nationella minoritetsspråkens historia i Sverige i form av statlig, regional och kommunal språk- och skolpolitik, påverkan i form av migrationer, språkens status i samhället, individens utbildningsnivå och samhällsposition samt ålder.

Språkanvändningen undersöks inom tre huvudsakliga domäner; i familjen, i kontakt med myndigheter samt i det övriga offentliga livet. Med det övriga offentliga livet menas här de språkdomäner som finns utanför hemmet. Det innefattar därför även arbetsplatserna, men inte kontakten med myndigheter som behandlas som ett separat område. Förutom den egentliga språkanvändningen undersöks även de intervjuades attityder till de införda språklagarna.

Språkanvändning i familjen

Bland de intervjuade har 95 procent angett att de haft ett av de nuvarande minoritetsspråken som huvudspråk som barn, ibland i kombination med ett annat språk. Tre personer i Kiruna och en i Pajala har angett att de haft svenska som huvudspråk som barn, även om de mer eller mindre aktivt har behärskat ett minoritetsspråk. Eftersom medelåldern i intervjugruppen är relativt hög så har de enskilda individerna levt i en flerspråkig situation under större delen av sitt liv.

Cirka 72 procent av de intervjuade har angett att de inte kunde svenska innan de började skolan. Av dem är nästan hälften födda i Finland. Av de 28 procent som kunde

svenska innan de började skolan är merparten födda efter 1950. Av intervjuerna framgår emellertid att de svenska språkkunskaperna för många av dem var tämligen skrala.¹⁰¹

I Tabell 3 anges vilket eller vilka språk de intervjuade använder i hemmet i nutiden. I de fall den intervjuade enbart använder sitt minoritetsspråk i hemmet anges det under kolumnen ”enbart” och i de fall enbart svenska används anges det under kolumnen ”även svenska”. Med tvåspråkighet avses att individen även använder svenska i hemmet. I två fall har angetts att tre språk används i hemmet (två minoritetsspråk och svenska). De har för enkelhetens skull inordnats under det minoritetsspråk som är modersmålet samt underkategorin även svenska.

Tabell 3. Språk i hemmet (n=79)

Kommun	Språkgrupp							SUM	%
	meänkieli		samiska		finska		svenska		
	enbart	även svenska	enbart	även svenska	enbart	även svenska	enbart		
Kiruna		9	1	7	4	6	10	37	
Pajala	2	25				1		28	
Haparanda					3	11		14	
SUM	2	34	1	7	7	18	10	79	100
%	2	43	1	9	9	23	17		

Den mest språkblandade intervjugruppen kommer från Kiruna kommun, som har en relativt differentierad språkstruktur med språkanvändare i samiska, meänkieli och finska. I Pajala dominerar meänkieli med ett visst inslag av finsktalande. I Haparanda dominerar de finsktalande helt.

Det är en högre andel av sverigefinnarna och samerna än tornedalingarna som använder enbart minoritetsspråket i hemmet. Tvåspråkigheten dominerar generellt. Återigen måste betonas att den statistiska strukturen bara gäller intervjugruppen och inte kommunerna som sådana. Av tabellerna framgår att utbildningsmönstret skiljer sig både geografiskt och mellan könen i intervjugruppen. Bland sverigefinnarna har kvinnorna den högsta utbildningsnivån.

Under intervjuerna har det tydligt framgått att de största språkbristerna i svenska finns bland de sverigefinnar som kommer ur kategorin arbetare. Det gäller de finsktalande både i Kiruna och Haparanda. Av de 25 intervjuade som angett att de använder finska eller kombinationen finska/svenska som sitt hemspråk har 13 stycken arbetaryrken och 7 stycken tjänstemannayrken. Två av de intervjuade är ungdomar och tre utan uppgift om yrke.

Giftermål mellan individer av olika språk

En stor påverkansfaktor på språkanvändningen är de giftermål som sker mellan olika individer med olika språk. En man i 40-års åldern från Kiruna berättar om hur föräldrarna underlät att lära honom meänkieli, som var deras eget modersmål:

¹⁰¹ Intervjuer med 79 personer i Kiruna, Pajala och Haparanda kommun år 2002.

Det är som dom har berättat här att föräldrarna fick inte prata finska på rasterna i skolan. Då tänkte dom väl att det blir samma sak för oss, så dom lärde oss inte finska.¹⁰²

Han snabbade upp en del ord och började läsa finska själv som vuxen. En viktig vändpunkt kom när han träffade en kvinna som hade finländsk bakgrund. Han började använda finska mer och mer, särskilt när de besökte hennes släktingar i Finland, men fortfarande är det svenska som dominerar. Med hennes föräldrar pratar han svenska blandat med finska, men i Kiruna använder han enbart svenska i alla sammanhang. När han i vuxen ålder ville lära sig en finsk varietet valde han finska före meänkieli eftersom han ansåg den mer utvecklad och användbar.¹⁰³ Liknande värderingar och prioriteringar förekommer hos andra tornedalska män som gift sig med finländska kvinnor.

Det finns också exempel på mycket medvetna ansträngningar hos sverigefinnar att lära sig svenska. En sverigefinsk kvinna i Haparanda berättar hur hon och hennes man i träningsyfte talade svenska när de flyttade till Sverige 1973. Sedan de fick sina barn har de däremot talat finska med barnen.¹⁰⁴

Överföring av minoritetsspråket till barnen

För minoritetsspråkens framtida användning är det helt avgörande på vilket sätt barnen socialiseras in i språket. Det är på sikt den viktigaste åtgärden för att bevara minoritetsspråken.¹⁰⁵ Det är därför av stor betydelse vilken attityd föräldrarna har till det egna minoritetsspråket, men också vilka språkstrategier man har inom familjen. Det finns många hinder för föräldrar som vill överföra sitt minoritetsspråk till sitt eller sina barn. Det största hindret är naturligtvis om inte barnet själv vill. Då är det svårt att tvinga fram inläringen av ett språk. Det upplevde en kvinna i Kiruna som ville att sonen skulle lära sig finska eftersom hennes modersmål var meänkieli. Men sonen var vid den tiden inte intresserad, en sak som han ångrade i vuxen ålder:

...barnen, dom pratade båda språken i byarna ett tag där. För dom hade ju far- och morföräldrar som pratade finska, så då var dom ju tvungna att lära sig båda språken. Och jag vet att jag frågade, eller det var skolan som frågade om han (sonen) inte skulle gå hemspråksundervisning, men det ville han inte. Men nu säger han att "varför fick jag inte lära mig finska." Jag säger att "du ville inte, att det är ingen idé att, du ska inte skylla på oss."¹⁰⁶

En annan tornedalskvinna bosatt i Kiruna upplevde ett motstånd från skolans sida när hon ville att hennes barn skulle få lära sig finska:

Och jag ville ju att mina barn skulle få lära riktig finska, men det gick ju inte. Det fick man inte på 60-talet. Då tyckte man i skolorna att dom måste få lära sig

¹⁰² Intervju 40-årig man, Kiruna kommun.

¹⁰³ ibid.

¹⁰⁴ Intervju 48-årig kvinna, Haparanda kommun.

¹⁰⁵ Svonni, Mikael och Hyltenstam Kenneth, Språkbyte, språkbevarande, revitalisering. Samiskans ställning i svenska Sápmi, i (red. Kenneth Hyltenstam) *Sveriges sju inhemska språk - ett minoritetsperspektiv* (Studentlitteratur: Lund 1999), s 84 ff.

¹⁰⁶ Intervju 64-årig kvinna, Kiruna kommun.

*svenska i första hand, så min barn, dom kan ju ingen finska. Och det är ju också mycket märkligt. Och ändå har de vuxit upp här i Kiruna.*¹⁰⁷

Motståndet från skolans sida exemplifieras genom en annan tornedalskvinna som har två barn, en pojke och en flicka. Pojken har varit helt ointresserad av att lära sig finska. Flickan var inte heller intresserad av att prata finska till en början, men på mellanstadiet valde hon finska som hemspråk trots att rektorn inte var så intresserad av att ge henne de timmarna. Han menade att det var viktigare att lära sig svenska än finska.¹⁰⁸

Exemplet visar hur ett vardagligt motstånd mot minoritetsspråket, ofta i all välmening, skapar sämre förutsättningar än vad som skulle behöva förekomma. Det bör emellertid poängteras att exemplet är från tiden före språklagarnas genomförande, men det visar ändå hur medvetna eller undermedvetna värderingar hos personer i central ställning påverkar det språkliga klimatet.

Det finns också exempel på hur barnen ivrar för att lära sig föräldrarnas modersmål. En sverigefinsk kvinna berättar att hon upplevde ett negativ påverkan från barnets svenska släktingar när hon pratade finska med sonen i hemmiljön. Hon var många gånger nära att ge upp försöket att överföra sitt finska modersmål till sonen. I olika sammanhang har sonen emellertid upptäckt nyttan av att kunna finska. Nu är det han som håller reda på så att de talar finska med varandra:

*...det är ganska roligt ibland då vi sitter vid matbordet och jag pratar finska med min son, och ibland glömmar jag bort och tar på svenska. Då frågar jag nånting om skolan eller så. Då svarar han på finska. Och han är mycket noggrann och säger, påpekar åt mig att, "mamma, suomeksi" (mamma, på finska), för man glömmar ju bort.*¹⁰⁹

I en familj i en by utanför Pajala är kvinnan sverigefinsk och mannen tornedaling. De för en medveten språkpolitik för att överföra kvinnans finska språk till barnen, samtidigt som barnen lär sig svenska i skolan och bland kompisarna, samt meänkieli genom umgänget med folk i byn. Kvinnan i familjen berättar hur hennes eget språk förändrats under de nära femton år hon bott i byn:

*Jo, det är lite, jag kommer alltid ihåg när jag flyttade hit och började prata med (min mans) bror, och jag pratade finska och han bara tittade att "vad menar jag?" Han kunde inte sån där riksfinska orden, så man är tvungen nästan, fast man inte vill. Nu märker mina syskon att det är inte riksfinskan jag pratar nå mer. Det går inte här att prata riksfinska.*¹¹⁰

Trots att de bor i Svenska Tornedalen med meänkieli som omgivande språk så är det finska som de vill överföra till barnen. Mannen berättar att de använder både finska och svenska i hemmet. Han själv pratar svenska med barnen och hon pratar finska:

Ja, vi räknar ju med det här, att det är en rikedom att behärska två språk. Det är väl det som är grunden för det där, och sen just det här med släktingar, som (min fru) nämnde, att kunna vara tillsammans och bli förstådd och kunna prata. Det är

¹⁰⁷ Intervju 56-årig kvinna, Kiruna kommun.

¹⁰⁸ Intervju 62-årig kvinna, Kiruna kommun.

¹⁰⁹ Intervju 54-årig kvinna, Kiruna kommun.

¹¹⁰ Intervju 43-årig kvinna, Pajala kommun.

*ju väldigt viktigt. Vi har ju släktingar på båda sidor om gränsen. Så det är ganska viktigt att man kan båda.*¹¹¹

Under senare tid har de diskuterat om inte även mannen borde börjar prata finska i hemmet för att upprätta någon slags balans mellan svenska och finska. Både genom skolan och kompisarna lär sig barnen mycket fler svenska ord än finska ord. Kvinnan berättar att även hon själv ibland ger avkall på målsättningen att bara prata finska med barnen:

*När barnen vet att jag kan finska, det är lättare att dom pratar svenska åt mig, men jag måste vara sträng ” att jag förstår inte” fastän jag gör det, men man orkar inte alltid. Alla barn, dom har inte så lätt att prata finska. Några har lätt och några, det blir så svårt att man säger: ”Nå, säg på svenska då!”*¹¹²

Anledningen till att mannen inte är angelägen att överföra sitt modersmål meänkieli till sina barn är att han anser att finska är mer användbart i framtiden. Det är ett språk som används i hela Finland medan meänkieli bara används av en liten minoritet:

*Jo, för att om man tänker sig framtiden och lite globalt så, det är ganska begränsat det här med meänkieli. Det är ju som, jag har uppfattat att det är som gammelfinskan. Och sen har den inte utvecklats, utan den har blandats in i svenska och finska, så det blir nånting tornedalsfinska, om man kallar. Så det blir en blandning. Så tyvärr har det blivit så, att den har inte utvecklats. Den har stått still.*¹¹³

Ett av de äldre barnen går i skola i en större angränsande by och lär sig där svenska med ett visst inslag av finska. Han har kunnat både finska och svenska så länge han kan minnas. Med lekkompisarna på mammans sida pratar han finska och på pappans sida svenska. Det betyder att både i skolan och i byn är det svenska som gäller. Däremot får han undervisning i finska i skolan och pratar finska med mamman i hemmet. Svenska är det språk han har lättast för att prata. Meänkieli lyser däremot med sin frånvaro i språkrepertoaren.¹¹⁴

Ett allmänt intryck är att i de familjer där en tornedaling gifter sig med en sverigefinne så prioriterar man finska före meänkieli. Det kan bero på den ovan framförda åsikten att meänkieli har stannat i utvecklingen jämfört med finskan och att finska är riksspråk i Finland och talas av flera miljoner talare. Det kan också bero på att man, som mannen i familjen ovan, egentligen betraktar meänkieli och finska som samma språk:

*...kan man finska så tycker jag att man kan även meänkieli.*¹¹⁵

Kvinnan i familjen berättar att de trots allt för en ojämn kamp mot svenskan. Barnens ambition att lära finska är också ojämnt fördelad:

Det är nästan inga barn som pratar finska med våra barn, bara kusinerna från finska sidan. Äldsta flickan, hon har så där. Hon skriver, brevväxlar med finska kusiner på finska. Hon försöker. Hon vet att det är en rikedom. Men alla dom

¹¹¹ Intervju 54-årig man, Pajala kommun.

¹¹² Intervju 43-årig kvinna, Pajala kommun.

¹¹³ Intervju 54-årig man, Pajala kommun.

¹¹⁴ Intervju 11-årig pojke, Pajala kommun.

¹¹⁵ Intervju 54-årig man, Pajala kommun.

*andra, dom är lata, i alla fall ännu. Vi ska se nu när dom börjar förstå att det är viktigt att förstå finska, och också att skriva.*¹¹⁶

Genomgående för exemplen ovan är att minoritetsspråken befinner sig i en svag position i förhållande till majoritetsspråket svenska. Barnens vardag genom kompisar, skola, utbud på TV, tidningar etc. är helt dominerad av det svenska språket. Det krävs därför mycket medvetna språkliga val från föräldrarnas sida för att överföra ett minoritetsspråk till sina barn.

En sverigefinsk kvinna i Haparanda berättar om hur hon i familjen genomgått två faser av språköverföring. När hon i början av 1970-talet flyttade till Sverige hade hon redan sällskap med sin nuvarande man. Trots att båda hade finska respektive meänkieli som modersmål använde de svenska som hemspråk med varandra för att träna upp sin svenska. När de fick barn började de istället prata finska i hemmet för att överföra finskan till sina barn:

*Jag försökte att min man skulle ha pratat svenska med dom, så att dom skulle ha lärt sig båda språken samtidigt, men han tyckte inte att man ska prata svenska med små barn. Så jag pratar, vi har alltid pratat finska med våra barn. Sen när dom växer och lär sig så kan det ju komma nåt ord alltid då och då, att man tänker inte på vilket språk det är, men det är finskan som gäller hemma hos oss.*¹¹⁷

Föräldrarnas attityd till det egna minoritetsspråket är också avgörande för de egna barnens inställning. Bland tornedalingsarna finns ett komplicerat förhållande till meänkieli som kommer sig av den assimileringspolitik som svenska staten fört i Tornedalen från mitten av 1870-talet fram till 1950- och 1960-talet. Det har på ett påtagligt sätt påverkat föräldrarnas inställning till att överföra kunskaper i meänkieli till sina barn.¹¹⁸ En äldre kvinna i Pajala berättar om hur hennes erfarenheter från den egna skoltiden påverkade hennes val av hemspråk med dottern:

*... (vi hade) en väldigt sträng lärare. Så han bevakade oss på rastgården att inte vi pratade finska, men då var vi ju stumma. Vi kunde inte säga nånting. Och sen var han väldigt noga med att man inte rökte. Och jag vet att, det var ju utedass på den tiden, och då sprang man ju med kompisarna till utedasset, för där kunde man liksom prata lite så där. Då blev man beskylld för att man rökte. Jag har ännu i dag heller inte lärt mig röka, så att jag skulle gärna vilja se den där läraren och säga att, tänk att man blev oskyldigt dömd... Ja, det var hela tiden, alltid bevakande ögon överallt.*¹¹⁹

När hon fick en dotter bestämde hon tillsammans med sin man att de skulle prata svenska med henne. Som barn hade hon upplevt att svenskan hade högre status och

¹¹⁶ Intervju 43-årig kvinna, Pajala kommun.

¹¹⁷ Intervju 48-årig kvinna, Haparanda kommun.

¹¹⁸ Alalehto, Tage, *Tärendö. Historien om en svensk tornedalsby* (Barr: Kågeröd, 2001); Elenius 2001; Hederyd, Olof, *Haparanda efter 1809 kommunhistoria utgiven med anledning av Haparandas 150-årsjubileum. Tornedalens historia III* (Haparanda 1992); Intervjuer i Kiruna, Pajala och Haparanda kommuner 2002; Slunga, Nils, *Staten och den finskspråkiga befolkningen i Norrbotten (Tornedalica nr 3: Luleå 1965)*; Tenerz, Hugo, *Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd under förra hälften av 1900-talet jämte språkdebatten* (Strängnäs 1963).

¹¹⁹ Intervju 65-årig kvinna, Pajala kommun.

hon ville inte att dottern skulle få känna samma underlägsenhetskänslor som hon själv känt:

För dom som pratade svenska, man såg ju lite, att dom är lite mer än vi andra...Ja visst, att dom var bättre. Vi upplevde, att "dom där pratar svenska, det är..."...och därför man tänkte så här, att när man får egna barn att, "först ska jag lära dom svenska". Man hade det där på sig, "att nu lär jag henne först svenska." Och det gjorde jag också.¹²⁰

I en del fall har de barn som inte fick lära sig föräldrarnas modersmål strävat efter att lära sig minoritetsspråket i vuxen ålder. Så var det exempelvis med flickan i berättelsen ovan. Det verkar vara mycket individuellt i vilken utsträckning barnen vill revitalisera föräldrarnas modersmål. Det varierar mellan pojkar och flickor och mellan syskon i samma syskonskara, men också föräldrarnas språkstrategier i förhållande till sina barn kan förändras. En fyrbarnspappa i Pajala berättar hur han och hans fru ändrade språkmönster i hemmet:

Vi pratade båda två meänkieli när vi flyttade ihop. Visst kunde vi svenska också, men första barnet, då pratade vi åt henne finska, och hon förstod ju, får man säga, nästa allt det vi pratade i fyra års tid, ja, när nästa dotter föddes då. Sen vände det plötsligt, bara liksom över en natt så började vi prata svenska till barnen. Och jag vet inte varifrån det där kom. Men äldsta flickan hon förstår nästan får man säga, till hundra procent finska, men hon pratar inte.¹²¹

I familjen blev alltså det äldsta barnet tvåspråkigt medan de tre yngsta barnen var enbart svenskspråkiga under barnaåren. Av dem har den näst äldsta flickan börjat läsa meänkieli i vuxen ålder, bland annat genom att hon i sitt arbete upplevt nyttan av att behärska språket. Den tredje dottern har däremot inte varit intresserad medan den yngsta pojken är intresserad av att lära sig meänkieli och läser det i skolan.¹²²

Samerna blev utsatta för en liknande språklig assimileringspolitik som tornedalingarna om än med andra patriarkala förtecken.¹²³ Det påverkade föräldrarnas inställning till sitt minoritetsspråk på ett negativt sätt. En annan viktig sida av barnens språksocialisering är att det finns språkdomäner i samhället där samiska talas. Den språkpsykologiska och språkstrukturella aspekten av socialiseringen hör samman med varandra. En ung samiska kvinna efterlyser att de äldre samerna talar mer samiska i samhället så att de yngre på så vis får höra språket talas och därigenom lär sig det. Hon menar att den äldre generationens skamkänslor är ett hinder för språket att socialiseras vidare:

Hur ska man få den generationen att börja använda samiska, för det är dom som behärskar samiska. Det är inte den yngre generationen längre, eller dåligt i alla fall. Och en sån person som jag till exempel, jag måste få hjälp av den där äldre generationen som behärskar samiskan för att jag ska kunna lära mig. Och hur ska

¹²⁰ ibid.

¹²¹ Intervju 53-årig man, Pajala kommun.

¹²² ibid.

¹²³ Amft 2000; Ekenberg 2000; Lantto 2000; Mörkenstam 1999; Pusch, Simone, Nationalism and the Lapp Elementary School, i (red. Peter Sköld & Patrik Lantto) *Den komplexa kontinenten* (Umeå 2000); Uppman, Brit, *Samhället och samerna 1870-1925* (Umeå 1978).

*det gå med nästa generation då? Dom kommer inte att höra samiskan nånstars längre.*¹²⁴

En samisk kvinna i Kiruna med barn på dagis vill att kommunen tar mer ansvar för att skapa samisktalande barngrupper:

*Samedagiset har ju två samisktalande dagmammor, jag har ju mitt barn hos en av dem, men den, man kan ju inte ha delar av ett språk. Man måste först utveckla första språk för att gå vidare, men det blir ju så att har du en barngrupp på tre, och små barn, två- treåringar, tre är svenskspråkiga och två är samiskspråkiga, det blir ju svenskan som vinner. Så där skulle man vilja att kommunen beredde samisktalande grupper och sa att "här ska det bara vara samisktalande".*¹²⁵

Av intervjuerna framgår att finskan verkar ha de bästa framtidsprognoserna att överleva som minoritetsspråk, både genom den höga status och användbarhet språket har som nationellt språk i Finland men också därför att många sverigefinnar är angelägna om att hålla kontakten med släktingar i Finland. Genom att allt färre personer i Finland behärskar svenska så blir de svenska släktingarna att införliva finska i sin språkrepertoar om kontakterna ska kunna upprätthållas. Ett allvarligt hot mot finskans ställning i de kommuner i Norrbotten som berörs av språklagarna är att engelskan i framtiden blir det lingua franca som ersätter gemensamma kunskaper i finska eller svenska över nationsgränsen.

Prognoserna att överleva som minoritetsspråk är sämre för samiska och meänkieli. De talas båda av relativt små minoriteter. Som framgått ovan är det för meänkieli ett problem att man tvingas konkurrera med finskan om vilket språk vid sidan av svenskan som ska användas i hemmet. Inom samiskan finns problematiken att talare av olika varieteter inte förstår varandra. För både meänkieli och samiska gäller också att kodifieringen av språken är nyligen igångsatta processer. De är huvudsakligen muntliga språk utan skriftlig tradition i mer vardagliga sammanhang.¹²⁶ Det gör att språken av språkanvändarna kan betraktas som "ofärdiga" och mindre användbara och "nyttiga" i vardagslivet.

Attityden till minoritetsspråket i hemmet är viktigt för barnets vilja att använda sig av språket i det offentliga livet. Inställningen i hemmet handlar primärt om föräldrarna gett barnet möjlighet att lära sig behärska minoritetsspråket, men det handlar kanske lika mycket om minoritetsgruppens och den enskilde individens attityd till språket. Hemmets värderingar om språkets sociala status och dess användbarhet i samhället påverkar barnens vilja att använda sig av minoritetsspråket. En annan viktig påverkansfaktor är vilket språk som dominerar bland lekkamraterna, i skolan och inom de massmedier som barnet kommer i kontakt med.

Användning av tvåspråkighet i kontakt med myndigheter

Av de intervjuade personerna uppger 34 procent att de använder sitt minoritetsspråk tillsammans med svenska i kontakten med myndigheterna. Övriga uppger att de enbart använder svenska i kontakten med myndigheterna. Det innebär att en tredjedel av de

¹²⁴ Intervju 36-årig kvinna, Kiruna kommun.

¹²⁵ Intervju 40-årig kvinna, Kiruna kommun.

¹²⁶ Hyltensam 1999.

intervjuade använder sitt minoritetsspråk på ett eller annat sätt i kontakten med myndigheter. I Tabell 4 har tvåspråkighetsanvändarna fördelats efter utbildningsnivå.

Vid en polarisering efter dem som enbart har folkskola/grundskola och de som har eftergymnasial utbildning ser man att av mellan en fjärdedel och en tredjedel av tvåspråkighetsanvändarna har folkskoleutbildning i de tre språkgrupperna. Högst andel lågutbildade finns bland meänkieli- och finsktalande, men det är enbart lägre utbildade sverigefinnar som angett att de enbart använder sitt minoritetsspråk i kontakten med myndigheter. Bland de tornedalingar och samer som använder modersmålet i kontakten med myndigheterna sker kommunikationen i en tvåspråkig situation.

När man ser till minoritetsspråksanvändare med eftergymnasial utbildning är skillnaden påtaglig mellan sverigefinnarna och de två övriga språkgrupperna. Bland sverigefinnarna har bara 20 procent eftergymnasial utbildning. Man kan alltså se en korrelation mellan låg utbildningsnivå och högt användande av modersmålet i kontakten med myndigheter.

Tabell 4. Användning av minoritetsspråket i kontakt med myndigheter (n=26)

Utbildningsnivå	Språkgrupp						SUM
	meänkieli		samiska		finska		
	enbart	även svenska	enbart	även svenska	enbart	även svenska	
folk/grundskola		4		1	2	1	8
gymnasium		1			1	2	4
eftergymnasial utbildn.		7		3		2	12
ej uppgift						2	2
SUM		12		4	3	7	26

Tidigare forskning har visat att användning av ett minoritetsspråk i kontakt med myndigheter är kontextuellt beroende. Graden av användning beror på hur situationen ser ut vid mötestillfället, vem man talar med och vilket ämne man talar om.¹²⁷ En kvinna som arbetar som tjänsteman i Kiruna använder dagligen meänkieli och finska i sin myndighetsutövning, men det gjorde hon redan innan minoritetsspråkslagarnas tillkomst:

Ja, väldigt mycket för att de finsktalande från Finland, dom vill inte prata svenska, utan dom vill prata eget modersmål och då får man försöka använda den, så gott man kan. Och första tiden var det väldigt få som pratade finska hos oss. Nu har vi ju flera som pratar finska. Första tiden var det många som inte ville, men dom tyckte väl att dom kunde för lite, och det är, fackspråk är ju väldigt svårt att prata. Det upplever jag själv också, men det blir meänkieli nu.¹²⁸

¹²⁷ Svonni, Mikael, Skolor och språkundervisning för en inhemska minoritet – samerna, i (red. Kenneth Hyltenstam), *Tvåspråkighet med förhinder? Invandrar- och minoritetsundervisning i Sverige* (Studentlitteratur: Lund 1996), s 166 ff.

¹²⁸ Intervju 64-årig kvinna, Kiruna kommun.

Själv använder hon däremot inte meänkieli i sina egna kontakter med myndigheter trots att hon använder språket dagligen i sitt arbete:

Nä, inte officiellt, utan det har man pratat när man har vetat att dom kan meänkieli, då har man ju använt meänkieli, men inte annars. Men jag har pratat i officiella sammanhang, bland annat med Ragnar Lassinantti har jag pratat meänkieli. Det var ju det han ville prata. När han är från samma by så tordes man ju prata med han.¹²⁹

En vanlig åsikt bland de meänkielitalande är att minoritetsspråket används i mer kontaktskapande syfte än för att framföra det egentliga ärendet. Trots att en del använder sitt minoritetsspråk i kontakten med myndigheterna så är det vanligast att enbart svenska används.

Som framgick ovan använder cirka 72 procent av intervjugruppen enbart svenska i sin kontakt med myndigheterna. Motiveringarna är något olika, men generellt kan man säga att de största svårigheterna framträder i den direkta kontakten mellan myndighetspersoner och språkanvändare. Som kommer att framgå längre ner under avsnittet om hinder för lagarnas genomförande, så utgör lingvistiska hinder cirka en tredjedel av de uttalade åsikterna om varför man inte använda modersmålet i kontakten med myndigheter. Om man även väger in de psykologiskt angivna hindren så handlar närmare 60 procent av åsikterna om svårigheten att kommunicera i det direkta mötet mellan myndighetspersoner och språkanvändare. Det är bara 18 procent av åsikterna som handlar om dålig information som hinder för att lagarna används.

Som exempel på hur känsligt det kan vara att använda sitt modersmål i kontakten med myndigheter exemplifieras här med en av de yngre samiska männen i Kiruna. Han menar att det inte räcker med att det finns en tvåspråkig tjänstemannamiljö för att han som same ska använda samiska i kontakten med myndigheter:

Men man måste nästan känna till dom här människorna innan man kan börja, det är det som är poängen. Känner jag till dom här människorna så pratar jag samiska, absolut, men känner jag inte på namnet, då är det kanske svårt att börja. Om jag vet att det är en same, men vi har aldrig bekantat oss, då tror jag inte att jag skulle prata samiska. Jag törs inte.¹³⁰

En tornedalsk kvinna som är egenföretagare tror att det viktigaste valet ligger hos språkanvändarna själva, inte hos myndighetspersonerna, även om de sistnämnda förstås kan underlätta användningen av minoritetsspråket genom att själva tala det:

Det är klart att dom kan underlätta mycket genom att använda språket själva, och (genom att vara) den som kanske tar initiativ till språkbytet när den meänkieli talande kommer, om man är medveten om det. Det är klar att dom kan göra. Tyvärr tror jag att det är den enskilde medborgaren som besöker myndigheten som måste göra det här bytet, att vi har ganska långt dit att myndighetspersonen gör det på eget bevåg, tyvärr.¹³¹

Uppenbarligen har sverigefinnarna störst behov av lagarna vilket också återspeglas i synen på myndigheternas språkanvändning. En äldre man med ganska stora svårigheter att uttrycka sig på svenska berättar att en del myndighetspersoner i Haparanda är

¹²⁹ ibid.

¹³⁰ Intervju 46-årig man, Kiruna kommun.

¹³¹ Intervju 51-årig kvinna, Pajala kommun.

ovilliga att använda finska därför att de anser att den som bor i Sverige ska lära sig svenska:

Jo, jag tycker när man går i kommunalkontoret, dom hör nästan finsktalande, att dom skaffar hit direkt en finsktalande, att man behöver inte begära eller fråga efter finsktalande. Man är mycket lättare hemma i finska än i svenska även man något så när pratar...men det måste begära att man får en finsktalande. Dom tycker att det är obligatorisk med svenska när man är i Sverige. Men dom säga "den jord där man bor, då ska man prata det pratet".¹³²

Det påtagligt många av sverigefinnarna som menar att de inte har några problem att kommunicera med myndigheterna, trots att de uppenbarligen har stora svårigheter att uttrycka sig på svenska. Mycket talar för att det är en försköning av verkligheten för att de inte vill verkar vara till besvär. En samisk kvinna i Kiruna uttrycker en sådan åsikt när det gäller äldre samers inställning till att använda sitt modersmål:

Men så tror jag att ett problem med äldre människor är att dom är så evinnerligt tacksamma, dom tycker ju att det är himmelriket, att jag hade det så dåligt innan, att dom tycker att jag har det ju så bra, att jag kan väl inte kräva bättre.¹³³

Mycket talar för att det krävs insatser för att få en attitydförändring både bland språkanvändarna själva och myndighetspersonerna ifall språklagarna ska fås att fungera.

Användning av tvåspråkighet i det övriga offentliga livet

Viljan att använda minoritetsspråket i det offentliga livet är delvis beroende av hur många människor som använder språket, att det alltså finns domäner där språket talas och hörs. Sådana domäner finns på arbetsplatserna, i skolorna, i fikarummet, i affärerna och andra offentliga rum där möten uppstår där minoritetsspråket talas.

I intervjuerna har 85 procent av de tillfrågade angett att de använder både minoritetsspråket och svenska som språk utanför hemmet. Av de 15 procent som angett sig enbart använda ett språk utanför hemmet använder drygt två tredjedelar svenska, en knapp tredjedel finska och en tiondel meänkieli).

Som framgått tidigare är tvåspråkigheten utanför hemmet dominerande inom intervjugruppen. De domäner och situationen då minoritetsspråket används varierar emellertid. Användningen beror på många samverkande faktorer som ålder, socialt sammanhang och samtals innehåll. Rent generellt kan man säga att minoritetsspråken används mer konsekvent ute i byarna än i städerna och av äldre mer än yngre. De trespråkiga miljöerna finns antingen i samiska språkdömarker eller också inom familjer där finska, meänkieli och svenska möts. I det senare fallet kan man betrakta finska och meänkieli som varieteter av samma språk, åtminstone när det gäller möjligheten att kommunicera i ett vardagligt sammanhang.

En äldre samisk kvinna berättar att hon rör sig obehindrat mellan tre språk. Med äldre personer som kan meänkieli talar hon meänkieli, med svensktalande blir det svenska och så pratar hon samiska som är hennes huvudsakliga hemspråk. Samma språkmönster har hennes man fast med en annan varietet av meänkieli.¹³⁴

¹³² Intervju med äldre man, ej uppgift om ålder, Haparanda kommun.

¹³³ Intervju, 40-årig kvinna, Kiruna kommun.

¹³⁴ Intervju 72-årig kvinna och 73-årig man, Kiruna kommun.

En sverigefinsk man i Kiruna i övre medelåldern berättar att han är gift med en svenska och därför bara pratar svenska hemma. Med släktingar och bekanta pratar han däremot finska, liksom på arbetsplatsen. Han har en förkärlek för finskan:

*Även om de kan svenska så brukar man köra med finska, för det blir liksom annan stuns.*¹³⁵

En äldre tornedalsk kvinna från en by utanför Kiruna berättar att hon använder både meänkieli och svenska i samhället. Med yngre personer pratar hon bara svenska:

*De yngre, de som är födda på 60-talet, dom kan ingen finska nå mer. Bara svenska.*¹³⁶

En man som arbetat större delen av sitt liv i gruvan i Kiruna berättar att finskan och svenskan använts parallellt:

*Ja, det har varit svenska och finska hela tiden. Mest meänkieli, men sista tiden då var det ju mera svenskar som kom. Men första tiden var det ju blandat, och sen fick vi ju alla order när vi körde på svenska.*¹³⁷

Samma person berättar att han däremot sällan hört samiska i gruvan. Det var mera som ett dolt språk:

*Ja, nog har man hört, men det är sällan. Det var väl några enstaka som var där... Jag tror att dom inte använder språket. Det var ju mycket som...du vet att när man hör dom sinsemellan, då kom språket fram, men inte annars.*¹³⁸

Även i de undersökningar som gjorts om behovet att använda minoritetsspråken i kontakten med myndigheterna är samiskan det språk som är minst efterfrågat.¹³⁹

Samiskan är det språk som märks minst i samhället av de tre minoritetsspråken. Det kan beror på en etnisk hierarki där samerna legat längst ner i hierarkin. Både samer och tornedalingar blev utsatta för en assimileringspolitik som bland annat tog sig uttryck i ett förbud att använda sitt modersmål. Det var svenskan som var normerande, som hamnade högst i hierarkin.

Men också mellan finskan och samiskan fanns ett hierarkiskt förhållande. Det är omvitnat hur samerna ville ha bort de s.k. kåtaskolorna i kyrkbyarna eftersom de stigmatiserade samerna utpekade dem som ett mindre utvecklat, ”primitivt” folk. Bönderna och deras barn var ofta finsktalande i de byar där kåtaskolorna fanns. En av de äldre intervjuade samerna berättar om de hårda motsättningarna som fanns mellan samebarnen och bybarnen i Jukkasjärvi när han gick i kåtaskola där:

Det finns än folk som jag bär agg mot när vi kom till Jukkasjärvi, och jag fick stryk så mycket så det är inte klokt... Jag har aldrig fått så mycket snö innanför kläderna som jag fick i Jukkasjärvi då... det var sånt himla slagsmål mellan sameskolan och byborna. Vi var ju över hundra stycken i sameskolan ibland. Vi hade ju väldeliga slagsmål. Vi bodde i dom där skolkåtorna, vad man nu kallar dom. Vi hade husmor. Det var en samiska. Och där var det samiska, våran, och

¹³⁵ Intervju 51-årig man, Kiruna kommun.

¹³⁶ Intervju 64-årig kvinna, Kiruna kommun.

¹³⁷ Intervju 66-årig man, Kiruna kommun.

¹³⁸ ibid.

¹³⁹ Länsstyrelsen i Norrbottens län, *Finska, meänkieli och samiska.. Utvärdering av regionala åtgärder för nationella minoritetsspråk* (Luleå 2000).

*när vi åt, och på kvällarna och allt. Svenska, det var i skolan det... Det där med byborna det var nog största problemet. Man tordes inte gå ut i byn alls utan...*¹⁴⁰

Hierarkiseringen tog sig även uttryck i att samer till en början inte anställdes som arbetare i gruvan i Kiruna, men inte heller inom det statliga SJ. En av dem som motarbetade samers anställning inom industrin var lappfogden. Ännu i 1930 års folkräkning hittar man enbart svenska eller finska namn bland dem som är gruvarbetare i Kiruna, inga samiska namn.¹⁴¹ Mot den ovan beskrivna hierarkiseringen ska framhållas att det finns många vittnesmål om hur exempelvis tornedalingar och samer hade ett friktionsfritt förhållande och att barnen lärde sig varandras språk.¹⁴²

Av många informanter framgår att språkvalet i det offentliga livet är flexibelt. Det är inte det geografiska rummet utan det sociala rummet som bestämmer vilket språk som används. En medelålders sverigefinsk kvinna som flyttade från Finland till Kiruna i slutet av 1980-talet berättar att hon kunde mycket dålig svenska när hon flyttade, men att hon lärt sig på jobbet. Valet av språk i samhället varierar:

*För det mesta använder jag svenska. Och sen, ibland i affärerna talar jag finska om jag vet att expediten kan finska. Och med mina barn försöker jag prata mer på finska, och med arbetskompisar talar jag svenska.*¹⁴³

En äldre tornedalsk man i Kiruna berättar att han växlar språk beroende på i vilken miljö han befinner sig, men också vilket ämne det handlar om. Meänkieli är det mest intima vardagsspråket:

*Det är vardagsspråket (hemma i byn bland syskonen). När man är ute och fiskar och ute i naturen, då känns det naturligt att använda finska, för vi kan alla orden för olika saker. Men blir det lite invecklade saker som man pratar om, om politik eller samhällsutveckling, ja då känns det naturligt att prata svenska för man kan inte alla dom här fina orden.*¹⁴⁴

Ett vanligt mönster bland de finsktalande och meänkielitalande är att de vill använd finskan för att framhäva humorn eller mustigheten i en berättelse. Så här berättar en kvinnlig lärare i Kiruna om hur hon använder meänkieli:

*Om vi sitter i lärarrummet och pratar om nåt roligt, då blir det på finska faktiskt. Det är just som det där skämtsamma, dom där kraftorden, det blir som mera rejält på något sätt. Men det är svårt att ta finskan på nåt kontor eller då man vet om att det finns inga tolkar som översätter.*¹⁴⁵

De meänkielitalande är överlag tvåspråkiga som både pratar, skriver och läser svenska obehindrat. Så är det däremot inte med sverigefinnarna. Det finns olika skäl till att sverigefinnar inte talar så bra svenska. Så här förklarar exempelvis en äldre finskspråkig man i Kiruna varför han inte lärt sig så bra svenska:

¹⁴⁰ Intervju 73-årig man, Kiruna kommun.

¹⁴¹ Stenberg, Margareta, Sameföreningen – de svåra åren skapade behovet av en organisation, i (red. Kjell Törmä) *Kiruna 100-års boken, del I*, s 196 ff.; Riksarkivet: Statistiska centralbyrån. Arkivkod 917. 1:a avd. byrån för befolkningsstatistik. 1930 års folkräkning. Material till språk- o härkomstundersökningar i övre Norrland 930. Norrbottens län: Jukkasjärvi (H1ACA: 18-19).

¹⁴² Intervju 46-årig man och 36-årig kvinna, Kiruna kommun.

¹⁴³ Intervju 42-årig kvinna, Kiruna kommun.

¹⁴⁴ Intervju 62-årig man, Kiruna kommun.

¹⁴⁵ Intervju 54-årig kvinna, Kiruna kommun.

*Vi har kommit hit. Dom har sagt att det är inte behovet av svenska, huvudsaken du jobbar. Inte på ABF, inte svenskkurser. Det har varit stora brister på den tiden.*¹⁴⁶

De flesta finländare som flyttade till Sverige på 1950-talet hade obefintliga kunskaper i svenska när de började arbeta. De fick inte heller någon utbildning i svenska på arbetsplatsen. Därefter har de fortsatt att använda sitt finska modersmål utan att lära sig svenska. I många fall har de i Sverige vistats i helt finskspråkiga domäner där det inte har varit nödvändigt att behärska svenska.¹⁴⁷

Det finns emellertid exempel på lokala språkkurser i svenska som hölls i Pajala kommun på 1950- och 60-talet för finländska invandrade kvinnor och för manliga skogsarbetare.¹⁴⁸ Jämfört med männen har de sverigefinska kvinnorna i intervjugruppen haft en mer medveten strävan att lära sig svenska. Det återspeglar skilda manliga och kvinnliga språkstrategier. Skillnaden blir tydligare bland de 14 sverigefinnar i intervjugruppen som har jordbrukar- eller arbetaryrken, eftersom svenska språkkunskaper inte varit lika nödvändiga för dem i yrkeslivet i Sverige som inom tjänstemannagruppen. Bland de åtta männen är det bara en som har förbättrat svenska genom att studera i Sverige. Han har gått bilmekanikerutbildning i Övertorneå och finska folkhögskolan i Haparanda.¹⁴⁹ Övriga har lärt sig svenska på sina arbetsplatser.

En pensionerad arbetare som kom till Sverige i mitten av 1950-talet och har arbetat på stålverket i Fagersta berättar:

*Varmt arbete. Och hårt. Men femtisex jag kommer här till Sverige. Frågar inte om jag kunde svenska eller inte. Bara kunde jobba, det var huvudsaken... Det fattades mycket arbetsfolk här i Sverige. Och Finland, det började minska där.*¹⁵⁰

Ungefär liknande erfarenheter har en man som arbetade som svetsare på Götaverken i Göteborg:

*Det var svårt första tiden, och min arbetsledare, eller verkmästare han sa till mig, eller han frågade mig, att "vi har tänkt att du ska börja som arbetsledare här på plåt- och svetssidan." Jag sa att "nä, det går icke. Jag kan så dålig svenska." "Men du lära sig svenska samtidigt. Du bara börja nu", sa han.*¹⁵¹

De två pensionerade arbetarnas erfarenheter kan sägas vara typiska för de finländare som kom till Sverige som arbetskraft på 1960- och 70-talet. De sex sverigefinska kvinnliga arbetarna i intervjugruppen har liknande bakgrund som männen d.v.s. som arbetskraftsinvandrare. Även om en del av dem inte har gått någon särskild utbildning i svenska så ser språkstrategierna något annorlunda ut. Det märks exempelvis i inställningen till språkinläringen, som hos en äldre kokerska i Haparanda:

Nå, jag har gått nån kurs, men inte så många. Men sen, man måste lyssna hur dom pratar och vad dom pratar, och så där. Då har jag lärt, så man har klarat i

¹⁴⁶ Intervju 66-årig man, Kiruna kommun.

¹⁴⁷ Alm, Anders och Elenius, Lars, *Okänt bagage* (Luleå 1995), s 112 ff..

¹⁴⁸ Intervju 53-årig man, Pajala kommun.

¹⁴⁹ Intervju 61-årig man, Haparanda kommun.

¹⁵⁰ Intervju 67-årig man, Haparanda kommun.

¹⁵¹ Intervju 62-årig man, Haparanda kommun.

*jobbet i alla fall. Och annars också klarar jag mig bra. Int behöver jag nån tolk nå mer. Eller jag har behövt aldrig.*¹⁵²

En 56 årig servitris från Haparanda berättar om hur hon kom till Fagersta i mitten av 1960-talet och genast började träna på svenska språket:

*Då var det bara att sätta igång och jobba och läsa svenska, vilket jag gjorde, verkligen. Jag gick på kvällskurser, så mycket man läste, så mycket som man hade möjligheten när man hade familjen och arbetet.*¹⁵³

En annan skillnad mellan männen och kvinnorna är att kvinnorna visar större ambitioner att kunna kommunicera med sina barn och barnbarn som i vissa fall är enbart svenskspråkiga. Skillnaden i språkstrategier mellan kvinnor och män är ännu större bland de intervjuade tornedalingarna. Historiskt sammanhänger övergången från meänkieli till tvåspråkighet hos kvinnorna i Tornedalen mycket tydligt med uppkomsten av yrken som krävde svenskspråkig kompetens. Under främre delen av 1900-talet fick därigenom fick de tornedalska kvinnorna en god motivation att lära sig svenska.¹⁵⁴

Behärskandet av svenska kom att stå för modernisering också under 1950- och 1960-talet. Det innebar att de tornedalska kvinnorna var mer benägna att lära sig svenska än männen. Så här säger en tornedalsk kvinna om genusstrategierna:

*Jag tror pojkarna haft mer finska sinsemellan, och flickorna mer svenska. För jag har pratat med kompisarna svenska, även utanför skolan också... Jag hade kompisar som var helt svensktalande, så det kanske blev att vi umgicks mest då, blev det svenska... Inte vet jag sen nå mer. Pojkarna tyckte kanske att det var roligare med finskan, och lättare.*¹⁵⁵

En äldre man, bosatt i mellansverige, men med sommarstuga i sin hembygd i en by i Pajala kommun menar att flickornas benägenhet att prata mer svenska hänger samman med att svenskan hade högre status:

*Flickorna var lite finare. Dom pratade svenska. Det är klart, hade man kompisar som inte kunde finska så, men dom pratade inte mieli. Dom hade lättare i skolan också. Kunde inte läsa förrän i trean eller fyran, riktig svenska. Sen därefter har det gått ganska bra.*¹⁵⁶

En yngre kvinna bosatt i en by utanför Pajala menar att kvinnornas större intresse för svenska har med manlig och kvinnlig fallenhet för att lära nya saker:

*Det kan väl ha mycket att göra med att flickor oftast vill lära sig snabbare, saker och ting... Jag tror att det är mycket, att som förr i världen också var det väl mycket att flickorna började tidigare läsa, ville lära sig svenskan som var nånting nytt. Pojkarna har alltid varit, kommer väl alltid att vara, lite efter med det där intresset. Intresset, tror jag faktiskt gör mycket!*¹⁵⁷

En medelålders man i Pajala centralort bekräftar att pojkarna pratade finska och flickorna svenska:

¹⁵² Intervju 68-årig kvinna, Haparanda kommun.

¹⁵³ Intervju 56-årig kvinna, Haparanda kommun.

¹⁵⁴ Elenius 2001, s 361 ff.

¹⁵⁵ Intervju 51-årig kvinna, Pajala kommun.

¹⁵⁶ Intervju 62-årig man, Pajala kommun.

¹⁵⁷ Intervju 33-årig kvinna, Pajala kommun.

Det var nog mest finska med killarna, det var det. Och redan då kunde man se en skillnad mellan tjejer och killar faktiskt. Så att svenskan vann ju snabbare insteg bland flickorna... det var lite finare att prata svenska kanske, och tjejerna var snabbare att snappa det där. Det kändes så faktiskt.¹⁵⁸

Det fanns även andra orsaker till att flickorna använde svenska. En kvinna som växte upp alldeles vid finska gränsen berättar att svenska användes av flickorna som ett internt språk flickor emellan vid besök på den finländska sidan av gränsen:

Nja, jag vet inte, vi ungdomar pratade väl svenska många gånger för att inte alla skulle förstå oss, för vi var ju på dans i Finland, och då pratade vi svenska så att inte alla skulle begripa oss. Det var ett hemligt språk för oss... Man hade ju sina danser och sina nöjen på båda sidor om älven, och där var ju både finsktalande och svensktalande, och då tyckte man att för att inte kompisarna från andra sidan skulle förstå så pratade man svenska.¹⁵⁹

Den vanligaste förklaringen till skilda genusstrategier är att valet av samtalspråk hör samman med olika slags manliga och kvinnliga attityder. En yngre kvinna berättar spontant hur männens användning av meänkieli var så uppenbar:

Sen har jag också ett minne av att när jag var barn, att killarna och karlarna, alltså tonårspojkar, dom pratade alltid meänkieli med varann, alltid när det var nånting. Men däremot tjejerna, flickorna och dom, dom pratade svenska med varann. Så var det också. Det var männen som pratade finska...och sen dom där yngre tjejerna och kvinnorna... Och det kommer jag också (ihåg), var så typiskt, dom här tuffa grabbarna som gick här i byn, som var födda 50-talet, dom pratade bara finska.¹⁶⁰

Det fanns alltså olika orsaker till att flickorna var benägna att snabbare lära sig svenska än pojkarna. Några slutsatser går inte att dra av det begränsade underlaget, annat än att flickor och pojkar uppenbarligen hade olika slags språkstrategier under 1950- och 1960-talet, ett språkmönster som går igen från tidigare forskning.

Behov av tolkhjälp

Av de 79 intervjuade är det bara fem stycken som uttryckt att de är i behov av eller har sökt tolkhjälp. Fyra av dem är finskspråkiga män i åldern 51-71 år med stora språksvårigheter i svenska. Den femte är en samisk kvinna i 40 års åldern, som sökt tolkhjälp för sitt barns räkning i kontakt med förskolan. Hon har alltså inte sökt tolkhjälp för sitt personliga behov eftersom hon helt behärskar svenska språket, utan för att hävda rätten att använda det samiska språket i samhället. I det här fallet är det alltså en medveten språkstrategi att söka tolkhjälp för sin dotter för att hävda det samiska språkets användning i vardagslivet.¹⁶¹

Bland finländarna verkar många förminska sina språksvårigheter trots att de har stora svårigheter att uttrycka sig ledigt på svenska. Ett vanligt fenomen är att många sverigefinnar i Sverige talar mycket dålig svenska trots att de kan ha bott i Sverige i tjugo till trettio år. En av förklaringarna är den tidigare redovisade avsaknaden av

¹⁵⁸ Intervju 57-årig man, Pajala kommun.

¹⁵⁹ Intervju 64-årig kvinna, Kiruna kommun.

¹⁶⁰ Intervju 41-årig kvinna, Pajala kommun.

¹⁶¹ Intervju 40-årig kvinna, Kiruna kommun.

undervisning i svenska för arbetskraftsinvandrarerna på 1950- och 60-talet. Den allmänna socioekonomiska bakgrunden spelar också in. Samtliga fyra finländska män som uttryckt behov av tolkhjälp är för det första ensamstående. För det andra kommer de från miljöer som av tradition saknar lästraditioner och bristande motivation till teoretiska studier. De har alla bonde- eller arbetarbakgrund genom sina föräldrar och sitt eget yrkesliv.

Förklaringen till språkbristerna kan emellertid inte enbart förklaras med dålig skolunderbyggnad. Bland de fyra män som uttryckt behov av tolkhjälp har två av dem gymnasial utbildning. Förklaringen till sverigefinnarnas generellt dåliga kunskaper i svenska måste sökas i samverkande socioekonomiska och historiska förklaringar som påverkat inställningen till inläring av svenska som främmande språk. De finländare som föddes i Finland på 1930-talet växte in i en språkstrid mellan svenska och finska, som kom att påverka deras syn på de två språken. Det skedde genom att språknationalistiska värderingar förmedlades av lärarna i skolan men också i samhället som stort.¹⁶²

En tänkbar kompletterande orsak till oviljan hos den äldre generationen sverigefinnar att lära sig svenska är ett visst mått att språklig nationell stolthet, vilket gör dem mer benägna att hålla fast vid sitt finska modersmål. Stoltheten över det finska modersmålet framkommer exempelvis vid en intervju med en äldre sverigefinsk man i Kiruna som bestämt hävdar att intervjun ska hållas på finska. Han kritiserar också Kiruna kommun för att myndigheterna har för dålig service på det finska språket, men hävdar samtidigt att det går bra att klara sig med finska i Kiruna.

En annan faktor av betydelse är den finska språklagstiftningen där både finska och svenska har status som nationalspråk. Finländare är vana att handskas med en tvåspråkig situation där kommunikationen mellan de två språkgrupperna sker under ibland bristfälliga förhållanden. När de flyttat till Sverige har de därför tagit med sig sina erfarenheter från Finland. För att dra mer bestämda slutsatser om orsakerna till sverigefinnarnas språkattityder krävs ett större underlag och mer systematiska studier.

Bland de flesta talare av samiska och meänkieli har det framkommit att de skulle uppleva det som genant att begära tolkhjälp hos en myndighet. En tornedalsk kvinna bosatt i Kiruna uttrycker det på ett drastiskt sätt:

*Nog tror att om jag gick till myndighet och ansökte om en tolk på meänkieli, så skulle dom idiotförklara mig ganska snabbt, det tror jag. För dom menar på att när man en gång kan svenska, vad ska jag då utnyttja, förstöra resurser, (till) nån tolk då.*¹⁶³

Det är ett argument som sammanfaller med argumentet att det är onödigt att använda minoritetsspråket eftersom alla i samhället talar svenska. En yngre samisk man beskriver det också som en praktisk fråga, att det tar längre tid om man skulle söka tolkhjälp:

¹⁶² Elenius 2001, s 113 ff; Allardt, Erik och Starck, Christian, *Språkgränser och samhällsstruktur.*

Finlandssvenskar i ett jämförande perspektiv (Stockholm 1981), s 107 ff.; Ryymin, Teemu, "Bein av vårt bein, kjött av vårt kjøtt". *Finske nasjonalisters og norske myndigheters kvenpolitikk i mellomkrustiden.*" (Bergen 1998); Rantala, Jukka, The Political Ethos of a Model Citizen, i (ed. Sirikka Ahonen & Jukka Rantala) *Nordic Lights. Education for Nation and Civil Society in the Nordic Countries, 1850-2000* (Helsinki), s 153 ff.

¹⁶³ Intervju 56-årig kvinna, Kiruna kommun.

*Man vill inte tiorva till det för sig, för att få nånting utträttat. Jag kan aldrig tänka mig det själv att göra den där omvägen. Ta dit tolkar och så där, jag skulle aldrig kunna göra det själv.*¹⁶⁴

Sverigefinnarnas benägenhet att prata enbart finska påverkar även andra språkgruppers inställning till dem. En pajalakvinna reflekterar exempelvis över finländarnas benägenhet att hålla fast vid sitt finska modersmål:

*...såna människor som kom från Finland, under krigstiden, dom ville absolut inte lära sig svenska, utan det var gamla människor som hade bott här hela livet och dom kunde ingen svenska. Och dom ville inte. Man kände det, att dom vill inte...Är det nåt högmod inom Finland att dom inte vill lära sig svenska. Dom tror att dom är lite mer än svenskarna, så att det är, jag har liksom känt ibland, att dom känner så.*¹⁶⁵

Sammanfattningsvis kan man konstatera att något behov av tolkning inte har uttryckts hos dem som talar meänkieli och samiska i intervjugruppen. Det finns däremot ett behov av tolkning hos dem som talar finska. Generellt är sverigefinnarna i störst behov av tolkhjälp av de tre språkminoriteterna. Behov av tolkning har även framkommit inom den samiska barnomsorgen som en del i strävandet att stärka det samiska språkets användning i samhället. En viktig aspekt av tolkfrågan är behovet av tolkning hos äldre människor som finns på vårdinstitutioner av olika slag. Den behandlas nedan under avsnittet om de offentliganställdas syn på språkanvändning inom den egna myndigheten.

Offentliganställdas syn på språkanvändning

En viktig del av kommunikationen mellan myndigheterna och de flerspråkiga medborgarna är hur de anställda inom olika offentliga förvaltningar själva förhåller sig till användningen av minoritetsspråket. Av de intervjuade är 30 personer anställda i offentlig tjänst, relativt jämnt fördelade som lärare, inom barnomsorgen, sjukvården och inom offentlig administration. Exempel på yrken inom barnomsorgen är barnskötare och fritidsledare. Inom sjukvården kan nämnas sjukvårdsbiträde, undersköterska och vårdare, samt inom offentlig administration postkassör, turistvärd, informatör och kamrer.

Skolan

Skolan är det område där minoritetsspråken tidigast upplevde en statushöjning. Hemspråksreformen infördes i Sverige 1977, ungefär vid samma tid som i Danmark och Norge. Två principiellt viktiga motiv låg bakom hemspråksreformen. Det första gällde stärkande av etnisk och kulturell identitet. Det andra gällde vikten av att stödja en normal språklig, kunskapsmässig och allmänt kognitiv utveckling för invandrar- och minoritets elever.¹⁶⁶ De inhemska minoritetsspråken hade alltså ännu inga sär rättigheter i förhållande till olika invandrar språk.

¹⁶⁴ Intervju 46-årig man, Kiruna kommun.

¹⁶⁵ Intervju 68-årig kvinna, Pajala kommun.

¹⁶⁶ Hyltenstam, Kenneth och Tuomela, Veli, Hemspråksundervisningen, i (red. Kenneth Hyltenstam) *Tvåspråkighet med förhinder? Invandrar- och minoritetsundervisning i Sverige*. (Studentlitteratur: Lund, 1996), s 27 ff.

I den nya läroplanen för grundskolan 1994 fick däremot minoritetsspråken samiska, meänkieli och romani sär rättigheter i förhållande till andra minoritetsspråk i landet. Då stadgades att tornedalska, samiska och romska barn hade rätt till modersmålsundervisning (tidigare hemspråksundervisning) även om språket inte var ett dagligt umgängesspråk i hemmet samt att undervisningsgruppen fick bestå av färre än fem barn.¹⁶⁷ Efter den 1 april 2000 omfattas även finska av samma bestämmelser.

Minoritetsspråkslagarna innebär alltså i praktiken ingenting nytt inom skolans område förutom att minoritetsspråkens allmänna status har höjts och att finska har inkluderats i bestämmelserna. De lärare som blivit intervjuade om utfallet av lagarna har noterat motsägelsefyllda signaler om hur elever och skolpersonalen förhåller sig till minoritetsspråken. En pensionerad lärare i en by i Pajala kommun noterar något nedstämd hur eleverna i skolan allt mer överger meänkieli som samtalspråk, trots en viss revitalisering:

Nu har jag ju kopplat från det här med skolan och skolverksamheten i kanske tio års tid, så jag vet inte, men när jag lyssnar här på skolgården så inte är det finska. Det är svenska. Det är lite synd, men man ser ju att dom förstår. Dom förstår finska mycket, och kanske till och med pratar med sina gamla föräldrar, eller dom här nuvarande barnens föräldrar är ju inte så gamla, men farföräldrar och morföräldrar. Och man inser att det är ett väldigt värde, åtminstone att förstå finska.¹⁶⁸

En motsvarande tendens noterar en lärare i Kiruna beträffande de elever som har rätt till undervisning i minoritetsspråk:

Som i våran skola om man tänker på samiskan, det är ju ingen som läser samiska och vi har säkert flera som är berättigade till det. Jukkasjärvi har ingen lärare i meänkieli eller finska, och där skulle vi säkert ha samiska också. Det finns inte. Som i våran skola om man tänker på samiskan, det är ju ingen som läser samiska och vi har säkert flera som är berättigade till det. Jukkasjärvi har ingen lärare i meänkieli eller finska, och där skulle vi säkert ha samiska också. Det finns inte.¹⁶⁹

I det första fallet gäller resonemanget elevernas ointresse och i det andra fallet bristen på lärarkompetens. Elevernas inställning till det egna minoritetsspråket påverkas av övriga elever och lärare, men också av övrig personal. Två samiska kvinnor i Kiruna berättar hur en matbepisningstant konsekvent förnekat sitt samiska ursprung, trots att båda vet att hon pratar samiska. Den yngre av de två kvinnorna berättar om elevernas och lärarnas attityder när hon gick på högstadiet och gymnasiet:

... från ettan till sexan gick jag i sameskolan. Då fick man ju prata samiska, men det var ju inte alla som gjorde det där, men under mellanstadiet och på högstadiet har man fått höra hela tiden "prata inte samiska. prata inte samiska". Jag vet inte hur många klassråd vi har haft på högstadiet och tagit upp just det där, att "ni får inte prata samiska här". På gymnasiet var det lite bättre i alla fall ... Det var eleverna som tog upp det, men när man pratade om det i klassen så märkte man ju ändå att lärarna, dom stod ändå på dom andras sida, men ändå så var dom

¹⁶⁷ Hyltenstam, Kenneth, Inledning: Ideologi, politik och minoritetsspråk, i (red. Kenneth Hyltenstam) *Sveriges sju inhemska språk - ett minoritetsperspektiv*. (Studentlitteratur: Lund 1999), s 15 f.

¹⁶⁸ Intervju 65-årig man, Pajala kommun.

¹⁶⁹ Intervju 52-årig kvinna, Kiruna kommun.

*tvungna att visa att vi, att stå på våran sida med ena benet, fast egentligen ville dom väl inte det.*¹⁷⁰

Inställningen till det egna minoritetsspråket har för den äldre generationen påverkats av skamkänslor för det egna språket, som kommer sig både av den assimilativa språkpolitiken och den låga socioekonomiska ställning minoritetsgrupperna haft i Norrbotten. Särskilt i den urbana miljön har de språkliga minoriteterna ofta haft sämre ekonomisk ställning än de svenskspråkiga grupperna vid tiden för inflyttningen till tätorten. En äldre tornedalsk man på ett statligt verk berättar hur de inflyttade tornedalsbarnen blev stigmatiserade genom sin lägre social status:

*Lite mobbing upplevde vi som var från byarna. Det var inte så vanligt med elever från byarna här på 50-talet...(då) började man gå i Kiruna istället för Haparanda, (de som var) från Tornedalen. Och där kände man en viss mobbing faktiskt. Och dom som inte kanske kunde svenska så bra, som jag tyckte att jag själv kunde, dom blev naturligtvis ännu mer mobbade. Det var uttalet. Man härmade deras uttal...och naturligtvis, vi kom från en fattigare miljö på det sättet, materiellt sett fattigare miljö, utifrån landsbygden. Och många av dom här barnen i Kiruna...dom..det var ju relativt höga inkomster och dom hade lite finare kläder. Dom hade cyklar och dom hade grejer. Och vi hade kanske nån lapp på byxan också...Ja, det kan man gott säga att det var en viss status, ja, att finskan var en fattigare miljö helt enkelt...naturligtvis pratade vid finska med.... Jag hade ju många syskonen här och det är klart att vi använde finska språket. Och dom andra som var också från byarna, vi pratade ju naturligtvis finska. Naturligtvis kände man en viss skamkänsla, eller så där. När man då var ihop med svenska barn, eller svenska kamrater, så försökte man ju ändå prata svenska fastän vi kunde finska, men var vi ensamma, då var det finska.*¹⁷¹

Inställningen till det egna språket påverkades också av upplevelsen att det inte var användbart i den modernisering som samhället genomgick. Det skapade en negativ attityd till möjligheten att göra sig förstådd på minoritetsspråket. En äldre samekvinna berättar om en same som förklarar samiskan som ett odugligt språk att använda i Kiruna:

*Det var ju en förälder, en samisk förälder, en pappa som yttrade så här:
"Samiskan vad är det för språk? Om jag skickar min dotter till kiosken för att hämta snus och säger på samiska, då får hon inte det. Då är det lika bra att det är svenskan som gäller."*¹⁷²

Samtidigt som det finns en djupt rotad förnekelse av den egna kulturen och det egna språket i den äldre generationen så finns också tendenser till revitalisering av språk och kultur i den yngre generationen. En yngre samekvinna sammanfattar de motstridiga tendenserna:

Jag tror att fler yngre, att det har blivit mer acceptabelt att vara same, att det är många fler säger att "jag är också lite same, får jag också vara med?" Jo, men det är så. När jag var på högstadiet hade jag lärare som var samer. Dom kunde

¹⁷⁰ Intervju 20-årig kvinna, Kiruna kommun.

¹⁷¹ Intervju 62-årig man, Kiruna kommun.

¹⁷² Intervju 72-årig kvinna, Kiruna kommun.

*samiska, men dom vägrade att prata samiska. Dom ville inte visa åt dom andra i klassen att dom var samer.*¹⁷³

Barnomsorgen och vården

Inom barnomsorgen och vården finns ett stort behov av språklig kompetens. Inom barnomsorgen har ovan beskrivits behovet av fler språkdomäner där minoritetsspråket hörs och används, som motvikt till svenskans dominans i medier, bland lekkompisar etc. En aspekt av minoritetsspråkslagarna som komplicerar användningen inom barnomsorgen och vården är att lagarna fungerar olika inom olika myndigheters verksamhetsområden. Lagarna gäller exempelvis inom den kommunala barn- och äldreomsorgen men inte inom landstingets hälso- och sjukvård.

Inom landstinget gäller lagarna enbart inom den del av verksamheten som är knuten till myndighetsutövningen. De gäller därför inte inom exempelvis den hälso- och sjukvård som landstingen bedriver på vårdcentralerna. Bland de intervjuade språkanvändarna är det uppenbart att skillnaden inte framgått, men också att inte heller de nedan intervjuade med anställning inom vården uppmärksammat den skillnaden.

*Ett av de hinder som språkanvändare upplevt har varit kommunens tröghet med att ombesörja barnomsorg på minoritetsspråket. Ett annat har varit den upplevda oviljan till förståelse bland personal till att föräldrar vill använda sitt minoritetsspråk inom barnomsorgen eller inom annan offentlig verksamhet. En samisk kvinna berättar exempelvis hur hon fått förklara för barnläkaren inom landstingets barnhälsovård varför hon lär barnen samiska: Jag kan ju berätta, min dotter, hon är ju nu fyra, vi var på fyraårskontroll. Nu var ju lagen igång så nu fick hon prata samiska, men när vi var på treårskontroll så var det väldigt roligt, för då hade jag sagt i telefon att "hon kan bara samiska, att det vore jättebra om det vore en samiskspråkig." Och det där nonchalerade dom ju helt och hållet. Och så skulle dom visa bilder och hon skulle tala om vad det var. Då satt jag som tolk, och då skulle den här människan få en uppfattning om hur moget det här barnet var, genom mig.*¹⁷⁴

Som framgått ovan är det i det här fallet inte en rättighet enligt minoritetsspråkslagarna att erhålla sådan barnhälsovård på minoritetsspråket. Vad gäller användning av minoritetsspråk inom landstingets hälso- och sjukvård, exempelvis tandvård, smittskyddsvård och psykiatrisk verksamhet, gäller bestämmelserna i hälso- och sjukvårdslagen samt förvaltningslagen om att patienterna har rätt att erhålla begriplig information inom verksamheten. Det betyder att landstinget inom dessa verksamheter är skyldig att tillhandahålla tolk för personer som inte behärskar svenska. I fallet ovan skulle alltså den samiska kvinnan ha haft rätt att begära tolkhjälp för sitt barn, men inte enligt minoritetsspråkslagarna utan enligt hälso- och sjukvårdslagen och förvaltningslagen.

Eftersom medelåldern hos de intervjuade är relativt hög har ytterst få åsikter om språkanvändningen inom barnomsorgen kommit fram. Däremot har fler åsikter om språkanvändningen inom äldreomsorgen framkommit. Det kan dels röra sig om äldre människor som har bristfälliga eller obefintliga språkkunskaper i svenska, men också

¹⁷³ Intervju 20-årig kvinna, Kiruna kommun.

¹⁷⁴ Intervju 40-årig kvinna, Kiruna kommun.

dementa människor som tappar den svenska de en gång lärt sig och enbart kan uttrycka sig på sitt minoritetsspråk. Det sistnämnda är ett välkänt fenomen som påtalats i Socialstyrelsens undersökning av äldreomsorgen för finsktalande i Sverige.¹⁷⁵

En sverigefinsk undersköterska i Kiruna menar att informationen om lagarna varit allt för bristfällig till vårdtagare och anhöriga, åtminstone vad gäller finska:

*Jag tänker att kanske har det inte hunnit komma igång än. Det tar ju så lång tid på finska och samiska och meänkieli. Men jag tänker att som föreningen, vi har ju översatt från vården, lagen hur man söker hjälp om biståndet. Det har kommit lite, men informationen brister säkert ännu.*¹⁷⁶

En annan sverigefinsk kvinna som arbetar inom vården berättar att hennes mamma, som bara kan finska, aldrig skulle gå till en myndighet eller vårdcentral utan att ha något av barnen med sig. Hon tror inte heller att mamman känner till språklagarna:

*Jag tror att om det har kommit på nyheterna så har mamma inte ens förstått vad dom har sagt i det där, om det inte kommer på finska TV:n. Så hon förstår nog inte om det kommer på svenska.*¹⁷⁷

En samisk sjuksköterska i Kiruna berättar om problemet för de gamla att artikulera sina önskemål och krav:

*...om man är dement, glömsk, så dom kan aldrig begära det själv, så det måste vara någon som bereder vägen åt dom. Och vissa har ju släktingar längre bort, så dom får ju höra på finskan då.*¹⁷⁸

Det faktum att släktingar kan bo långt från vårdinrättningen gör att äldre människor som glömt bort svenskan kan blir isolerade. Omvänt handlar kommunikationsproblemet också om att yngre personal ofta inte behärskar minoritetsspråken. En undersköterska från Pajala berättar om generationsklyftan:

*Jag jobbar ju på vårdcentralen och då finns det vissa gamlingar som inte förstår svenska, så ungdomarna som är helt svensktalande, dom kan inte kommunicera med dom. Då får vi gå in dit och tala med dom.*¹⁷⁹

Ett annat problem inom vården är de språksvårigheter som kan uppstå bland personalen. Samma undersköterska som ovan berättar om hur det kan upplevas problematiskt med sverigefinnar eller tillfälliga finländska vikarier som arbetskamrater inom vården:

*Jo det tycker vi som pratar två språk att dom ska kunna prata svenska också. Jag säger som (person i intervjugruppen), att ibland pratar vi på pin kiv bara svenska, men då lär dom sig också tycker vi, som på rasterna. Och dom säger också att ”prata inte finska med oss, för vi lär oss aldrig”. Men det är ett problem många gånger, och särskilt sommartid, ett stort problem.*¹⁸⁰

En äldre som jobbat på en vårdcentral i Pajala kommun berättar att hon själv alltid använt svenska i arbetet. Hon har aldrig upplevt det som något

¹⁷⁵ Socialstyrelsen, *Äldreomsorg för finsktalande i Sverige* (2001).

¹⁷⁶ Intervju 46-årig kvinna, Kiruna kommun.

¹⁷⁷ Intervju 29-årig kvinna, Kiruna kommun.

¹⁷⁸ Intervju 50-årig kvinna, Kiruna kommun.

¹⁷⁹ Intervju 51-årig kvinna, Pajala kommun.

¹⁸⁰ *ibid.*

kommunikationsproblem med finskspråkiga sjuksköterskor eller läkare från Finland.¹⁸¹ Det största problemet inom vården är uppenbarligen dementa människor som glömmer svenskan och generationsklyftan som innebär att många yngre människor inte behärskar minoritetsspråken. En informationsfråga är att på ett begripligt sätt förklara när minoritetsspråkslagarna gäller för språkanvändningen inom barn- och äldreomsorgen och när andra lagar träder in.

Övriga myndigheter

En kvinnlig tjänsteman från Kiruna beskriver minoritetsspråkslagarnas tillkomst som en befrielse. Det har även ökat den interna användningen av meänkieli på arbetsplatsen:

*... jag tror att man pratar mera fritt meänkieli, att nu är det mera fritt fram att prata meänkieli och blanda ihop finskan och svenskan utan att nån behöver tycka att det låter hemskt. Som första tiden tyckte dom säkert, att det var inget språk utan det var ett läte om jag så säger, men nu tror jag att man är mer fri. Många gånger pratar man med varann, som man vet att...som förstår språket. Man pratar meänkieli bara för att man tycker att det låter roligt när man blandar ihop. Jag brukar ibland prata med mina arbetskamrater, som kan bara lite finska, så brukar jag prata med dom meänkieli, bara för att, då kan dom fråga vissa ord vad dom betyder, men dom förstår ju vad det är, vad jag säger åt dom.*¹⁸²

Det finns också exempel på hur språkmotsättningar lever kvar på arbetsplatser trots de nya minoritetsspråkslagarna. Det gäller exempelvis en ung kvinna som arbetar för Kiruna kommun på en utåtriktad tjänst som innebär många kontakter utåt med allmänheten. Hon beskriver den förnedring och vrede hon känt när arbetsgivaren förbjudit henne att använda samiska på arbetsplatsen:

*Det var precis som man upplevt hela sitt liv, det kom bara en gång till... Man blev förbannad. Vi lever ju på 2000-talet, och fortfarande får inte jag prata det språk jag vill.*¹⁸³

I andra fall är det så att tjänstemän i offentlig tjänst inte känner till vad lagen egentligen innebär eller hur det påverkar deras egen tjänsteutövning. En yngre kvinna anställd på posten i en by i Pajala kommun berättar att det är inte förrän vid intervjutillfället som hon överhuvudtaget reflekterat över att hon själv skulle kunna vara berörd av lagarna:

*Jo, jag har faktiskt inte tänkt på att nu i posten ska vi vara tillgängliga med meänkieli. Jag har inte ens tänkt på det förrän nu när du frågar. Att det har ju inte kommit något direktiv från postverket eller från posten till oss, att nu har en lag trätt i kraft. Det har inte kommit. Det kanske inte räknas som en myndighet heller.*¹⁸⁴

I det sistnämnda fallet är det inte språkanvändningen i sig själv som är problemet eftersom hon dagligen använder meänkieli i kontakt med kunderna. Det är bristen på information och osäkerheten om hur långt lagen sträcker sig som är problemet. Kvinnan berättar att behovet att prata meänkieli är stort, särskilt hos de äldre kunderna:

¹⁸¹ Intervju 64-årig kvinna, Pajala kommun.

¹⁸² Intervju 64-årig kvinna, Kiruna kommun.

¹⁸³ Intervju 20-årig kvinna, Kiruna kommun.

¹⁸⁴ Intervju 41-årig kvinna, Pajala kommun.

...alltså det finns ju en generation som inte kan nån svenska alls. Så jag pratar ju väldigt mycket tornedalsfinska, varje dag... Många som inte känner igen, dom frågar ju på en gång dom kommer till kassan, så frågar dom om.... Oftast börjar dom ju att prata meänkieli. Och så kan det varar några som kan fråga om dom kanske tror att man inte kan. Dom vill prata det.¹⁸⁵

Inställningen till att använda minoritetsspråken på olika offentliga arbetsplatser verkar vara motstridig. Mest positiv respons verkar meänkieli ha fått i den offentliga miljön. Det verkar finnas ett behov av språklig kompetens inom vården och andra områden.

Åsikter och värderingar om lagarna

Det verkar finnas ett behov av språklig kompetens inom vården och andra områden. I intervjuerna har frågor ställt om vilka åsikter och värderingar de intervjuade har om lagarna. Frågorna har inte ställts på ett systematiskt sätt i enkätform utan utifrån intervjusituationen och innehållet i intervjun. Det betyder att svaren inte ska betraktas som ett uttryck för hur den totala intervjugruppen förhåller sig. Det intressanta är vilka svar som faktiskt har getts och vilken trend man kan utläsa ur dem. I den åsiktskarta som framträder är vissa åsikter och värderingar mer frekventa vilket ger en antydning om hur lagarna mottagits.

Två typer av värderingar har ringats in med hjälp av ett antal frågor. I det första fallet gäller frågeställningen om minoritetsspråklagarna har haft någon positiv betydelse för språkanvändarna. Det kan gälla betydelsen för dem själva eller släktingar och bekanta som de känner till. I det andra fallet gäller det vilka slags hinder som de intervjuade anser vara störst för att lagarna ska kunna genomföras som det är tänkt.

Migrationsmönster och åsikter om minoritetsspråklagarna

Vad gäller frågan om språklagarnas eventuella positiva betydelse har två frågor renodlats ur intervjuerna. Den ena frågan är om det finns ett behov av lagarna, om de alltså fyller en funktion för minoritetsspråkanvändarna. Den andra frågan är om minoritetsspråklagarnas införande har ökat den upplevda statusen för minoritetsspråket och minoritetskulturen. Svaren på de två frågorna har kombinerats med den skriftliga enkäten om boendemönster i skilda åldrar, som gjordes med de intervjuade vid intervjutillfället.

I enkäten har bostadsorten under tre tidsperioder i livet kartlagts. Det är bostadsorten/orterna från födseln till 13 års ålder, därefter från 13 års ålder till 24 års ålder, slutligen bostadsorten/orter efter 25 års ålder. I Tabell 5 har boendemönster fram till 13 års ålder, i förhållande till värderingar om lagarna, sammanställts.

¹⁸⁵ ibid.

Tabell 5. Migrationsmönster och åsikter om minoritetsspråkslagarna

Migrationsmönster i förhållande till födelseorten ¹⁸⁶	Åsikter om minoritetsspråkslagarnas genomförande (%)					
	"det finns ett behov av lagen"			"den har ökat statusen för språk och kultur"		
	ja	nej	ej åsikt	ja	nej	ej åsikt
De som bott på födelseorten fram till 13 års ålder (n=59)	46	22	32	25	7	68
De som före 13 års ålder flyttat inom födelsekommunen (n=8)	63	0	37	12	38	50
De som före 13 års ålder flyttat utanför födelsekommunen (n=10)	50	20	30	10	0	90

Åsikterna om behovet av lagarna har antingen formulerats som explicita åsikter att lagen behövs eller indirekt genom att de intervjuade uttryckt behov av tolkhjälp eller annan hjälp som lagarna stöder. I de fall personer uttryckligen har sagt att de inte anser att lagarna behövs har det markerats som ett "nej" i tabellen. Övriga personer har inte uttryckt någon åsikt i frågorna. Av Tabell 5 framgår att åsikterna är mer tydligt uttalade vad gäller behovet av lagen. Personerna utan åsikt i frågan utgör där bara ungefär en tredjedel oavsett migrationsmönster. Vad gäller åsikter om vad lagarna har betytt för minoritetsspråkens och kulturens ökade status är andelen personer utan åsikt fler än dem som uttryckt en åsikt.

Den intressantaste kategori av åsikter är de personer som uttrycker antingen uttalat positiva eller negativa åsikter om lagen eftersom de har uttalade åsikter i frågan. De som inte uttrycker någon åsikt kan man överhuvudtaget inte bedöma, annat än att det återspeglar en diffus åsikt eller ett ointresse.

De som är uttalat positiva till lagen och anser att den behövs utgör mellan 46 till 63 procent av de intervjuade. Det finns en högre andel positiva bland dem som flyttat från hemorten före 13 års ålder och allra flest bland dem som flyttat inom födelsekommunen. Av det kan man dra slutsatsen att migrationsmönstren inte har någon större betydelse för åsikterna om behovet av lagen. De som bodde kvar under uppväxtåren på födelseorten har något lägre värdering av betydelsen av lagen, men det är marginellt i det här sammanhanget. De som är uttalat negativa till lagens betydelse fördelar sig nästan lika mellan de som bodde kvar på födelseorten och de som flyttade utanför hemkommunen före 13 års ålder. Inte heller här kan man skönja något tydligt samband mellan migrationsmönster och åsikter.

Betydligt fler personer är osäkra på om lagen har ökat statusen för minoritetsspråket och minoritetskulturen. Bara mellan 10 till 25 procent anser att så är fallet. I det här fallet är det något högre andel av dem som bodde kvar på hemorten under uppväxtåren som anser att lagen har varit positiv för språk och kultur. Den höga andelen utan åsikt gör att man inte heller här kan dra några bestämda slutsatser om sambandet mellan migrationsmönster och åsikter.

Bland de 37 personer som menar att det finns ett behov av lagen kommer 18 från finskspråkiga, 15 från meänkielispråkiga, två från samiskspråkiga och två från svenskspråkiga familjer. Bland de 15 som explicit uttalat att lagen inte behövs kommer

¹⁸⁶ Av de 79 intervjuade har två ej lämnat uppgift om migrationsmönster. De finns ej med i underlaget till nedanstående jämförelse mellan migrationsmönster och åsikter om minoritetsspråkslagarna .

två från finskspråkiga, 12 från meänkielispråkiga och en från svenskspråkiga familjer.¹⁸⁷ Med familjespråk avses här det dominerande språk som personerna använt i hemmet som barn. Med tanke på det låga intervjuunderlaget bland samerna är det lämpligare att begränsa jämförelsen till de finsk- och meänkielitalande.

Det finns två tydliga tendenser i svarsfrekvensen. Det första är att en hög andel både finsktalande och meänkielitalande uttrycker ett behov av lagen. Det är alltså närmare hälften av de intervjuade. Den andra tendensen är att polariseringen mellan positiva och negativa åsikter om lagens behov är störst bland meänkielitalarna. Nästan lika många är emot som för att lagarna behövs. Bland sverigefinnarna är det bara två som anser att lagen behövs.

När man går till det faktiska innehållet i intervjuvaren får man en förklaring till skillnaden mellan de två finsktalande grupperna. Deras motiv till behovet av lagen skiljer sig en del. Generellt finns det många tornedalingar som menar att lagen har en positiv psykologisk betydelse men att den inte är nödvändig av kommunikativa skäl. De flesta tornedalingar är tvåspråkiga och klarar sig bra med svenska i samhället. Bland sverigefinnarna återkommer däremot ofta det funktionella behovet att faktiskt kunna göra sig förstådd eftersom man behärskar svenskan dåligt.

En kvinnlig tjänsteman i Kiruna kan utgöra ett typexempel på en tornedaling som menar att det är den psykologiska vinsten av språklagarna som är störst. De innebär att människor förstått värdet i sitt eget språk och strävar efter att bevara det:

Men jag tror att dom har börjat prata mer meänkieli för att den här reformen, för att dom vet att det är nånting som dom ska uppehålla, vidarebefordra till sin barn och barnbarn. Jag har nästan förstått det. Jag vill själv också bibehålla det här och prata lite grann bara för den skull. Men det var ju ett tag att man ville som inte ens prata det, för att folk tyckte att det lät så konstigt. Det var inte fritt att prata meänkieli förut, före reformen i all fall, men sen när man sa att det är minoritetsspråk så blev det som fler och fler som började använda det.¹⁸⁸

En kvinnlig tjänsteman i Pajala kommun är positiv till lagen, men menar samtidigt att den inte har medfört någon förändring i kontakten med allmänheten:

Nä det har jag då inte märkt nån skillnad. Jag tror inte att det märks här överhuvudtaget, för här har man ju, folk har ju fått prata meänkieli med kommunen och försäkringskassan, för dom kan ju det. Så inte har jag då märkt nån skillnad. Nog har vi pratat med dom finska redan tidigare.¹⁸⁹

En kvinnlig sverigefinsk servitris i Haparanda menar att det märks en attitydskillnad efter att lagarna genomförts:

Jo, jag har märkt med glädje att förr kunde jag inte tänka mig att det är så många som kan finska i Haparanda när man besöker myndigheterna, men nu, det händer att jag går fram och börjar prata finska. Åhå, och jag märker att dom kan ju finska också. Det visste inte jag förut, så det är bra att det kommer fram, att då kan jag prata finska också ibland.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Länsstyrelsen i Norrbottens län, *Enkäter till intervjuundersökningen om minoritetsspråkslagarna i Kiruna, Pajala och Haparanda kommun 2002.*

¹⁸⁸ Intervju Nina Niemi, Damklubben Triangeln, Kiruna kommun, s 7.

¹⁸⁹ Intervju 41-årig kvinna, Pajala kommun.

¹⁹⁰ Intervju 56-årig kvinna, Haparanda kommun.

De mest positiva är de som både anser att lagarna behövs och att de har ökat statusen för minoritetsspråken och minoritetskulturen. Av de 16 personer som anser detta är de flesta högutbildade. Elva av dem har eftergymnasial utbildning medan tre har gymnasial utbildning och två enbart folkskola/grundskola. Bland språkgrupperna dominerar de som talar meänkieli. Tolv av de 16 personerna har sin bakgrund i meänkieli, fem i finska och två i samiska. De flesta av dem är samhälleligt engagerade antingen i politiska sammanhang eller inom föreningar.¹⁹¹ En man, verksam som kulturarbetare i Pajala, berättar att revitaliseringen av meänkieli och den tornedalska kulturen betytt mycket för honom:

Javisst, man har ju fått självförtroende för språket, självklart. Nu vågar man ju. Vad ska man säga, femton år tillbaka, då skulle man inte ha vågat gå på kommunalkontoret och börja prata meänkieli, och inte på några andra myndighetsställen, kanske. Men nu vågar man ju det. Och så känner man ju dom flesta... Ja det är självförtroende, och att man är stolt för sitt språk. Det är det. Självförtroendet. Man har äntligen fått vända på steken.¹⁹²

En äldre sverigefinsk man som bott över trettio år i Kiruna kan exemplifiera svårigheterna som sverigefinnarna haft med att gör sig förstådda i Sverige. Han berättar om hur minoritetsspråkslagen har ändrat attityden till det finska språket i samhället jämfört med på 1950-talet:

Det var på 1957 kommit till Sverige. Att det var så länge sen, och den tiden varit svårt. Det är på det viset att här oppe dom ville inte prata på finska. Och så dom titta direkt, och sen man får välja på affären allt möjligt och lirka, dom som kunna på finska, att på det viset, att... Det var hemskt jobbigt på den tiden... Nu är lättare, när den nya minoritetsspråkslagen kommit. Man får riktigt prata på den modersspråk i alla fall. Annan attityd. Helt skillnad för tio år sen. Nu inte folket tittar på det viset, att man bara kan finska.¹⁹³

En ung sverigefinsk man i Kiruna med ganska bristfälliga kunskaper i svenska berättar att det är lättare att använda finska i officiella sammanhang. Han tror att det till viss del beror på de nya språklagarna:

Förr i tiden törs inte prata fiska, men nu spelar ingen roll. Om man inte kan prata svenska så kan man prata finska. Det går bra.¹⁹⁴

Han får medhåll av en äldre sverigefinsk man som upplever att det var mer negativa attityder till det finska språket på 1950- och 60-talet:

Man tänker just på det, lagen, den hjälper just på våran del ganska mycket. Att man har rättigheter, att lagen är på våran sida. Nu törs man också prata. Därför viktigt att det finns sån lag nu.¹⁹⁵

En ung kvinna med både samiska och meänkieli som uppväxtspråk i hemmet uttrycker sig med starkt känsla för betydelsen av att få använda sitt modersmål:

¹⁹¹ Länsstyrelsen i Norrbottens län, *Enkäter till intervjuundersökningen om minoritetsspråkslagarna i Kiruna, Pajala och Haparanda kommun 2002.*

¹⁹² Intervju 50-årig man, Pajala kommun.

¹⁹³ Intervju 66-årig man, Kiruna kommun.

¹⁹⁴ Intervju med medelålders man, ej uppgift om ålder, Kiruna kommun

¹⁹⁵ Intervju 66-årig man, Kiruna kommun

Jag tycker att det är jätteviktigt att få använda sitt eget språk, för det finns nyanser i det egna modersmålet, hemspråket, som inte finns i det här språket som man har lärt sig, som betyder mycket. Man kan lära sig, språk två, andra språket eller tredje språket, hundra procentigt men det finns ändå nånting som finns i hjärtat och det handlar om ens identitet, som finns i det språket som är ens modersmål som är ens hemspråk, som liksom inte ens går att beskriva.¹⁹⁶

Man kan alltså konstatera att det finns psykologiska vinster att hämta hos samtliga tre språkgrupper i de nya lagarna. Det största funktionella behovet att använda sitt modersmål finns hos sverigefinnarna.

Upplevda hinder för lagarnas genomförande

I intervjuerna har olika argument förts fram om vad som upplevs som hinder för att minoritetsspråkslagarna ska kunna genomföras i praktiken. Argumenten har kategoriserats i lingvistiska, socioekonomiska och psykologiska hinder samt informationshinder. Detaljargumenten redovisas nedan under respektive hinder. I Tabell 6 redovisas hur de olika kategorierna av åsikter är representerade bland de intervjuade.

En intervjuperson är noterad under en kategori ifall han/hon uttryckt någon av den typ åsikter som faller under kategorin, men varje person räknas bara en gång under en och samma åsiktskategori. Däremot kan samma intervjuperson vara representerad under flera olika kategorier beroende på vilket spektra av åsikter han/hon har framfört. Tabellen uttrycker därför en summarisk bild av hur olika åsiktskategorier är representerade bland de intervjuade. Andelen 32 procent under kolumnen *lingvistiska åsiktskategorier* anger alltså den procentuella andelen intervjuade som uttryckt något slags lingvistiskt hinder för genomförandet av lagarna, jämfört med andra kategorier av upplevda hinder som kommit till uttryck. Det betyder att tabellen uttrycker andelen åsiktskategorier som de intervjuades svar faller under.

Tabell 6. Upplevda hinder för lagarnas genomförande (n=75)

Åsiktskategorier (%)				SUM
lingvistiska	socioekonomiska	psykologiska	dålig information	
32	25	25	18	100

Av tabellen framgår att ungefär en tredjedel av de svarande uttryckt åsikter som hamnar under kategorin lingvistiska argument, medan socioekonomiska och psykologiska argument motsvarar en fjärdedel var. Lägst andel har kategorin *dålig information*. Den direkta slutsatsen man kan dra är att merparten av de intervjuade inte anser att informationen från myndigheterna till språkanvändarna varit det största hindret för språklagarnas genomförande. De faktorer som betonats mest är de som har att göra med den direkta kontaktsituationen mellan myndighetspersoner och språkanvändare.

¹⁹⁶ Intervju 36-årig kvinna, Kiruna kommun.

Lingvistiska hinder

Åsikter om de lingvistiska hindren berör två områden i den språkliga kommunikationen som försvårar användandet. Det första området handlar om hur språket i sig självt innehåller brister som gör det svårt att använda i kommunikationen i ett modernt samhälle eller med andra språkgrupper. Bland användare av meänkieli framkommer exempelvis åsikten att det inte finns moderna facktermer, vilket gör det svårt att använda i ett modernt samhälle. En annan åsikt är att meänkieli inte är ett skriftspråk vilket försvårar kontakten med myndigheter på minoritetsspråket. Ett exempel på en sådan avsaknad av moderna facktermer ger en hantverkare i en by i Pajala kommun:

Och jag funderade här på en sak då, att om man skulle börja beskriva en elektrisk, ja elektriska prylar till exempel, om det här med strömbrytare och vägguttag och sånt, energimätning på meänkieli eller finska. Det blir väldigt knepigt. Dom orden finns inte i meänkieli eller det blir nånting. Det blir svenska ord i så fall... Den har ju massor med ord alltså, tekniska ord, nya ord, tekniska prylarna, alltså orden för alla dom här sakerna som vi har runt omkring oss. Och man hör ju på Norrbottensradion att dom säger oftast då på svenska ordet för det här, för att folk ska förstå.¹⁹⁷

En man från en by i Pajala kommun beskriver kluvenheten mellan det muntliga och skriftliga språket:

Så att fortfarande är det lättast att prata meänkieli, det är liksom smidigare och lättare, men dom flesta här, det är lite speciellt här... att när vi ska prata då är det finska, meänkieli, när vi ska skriva då blir det svenska. För dom flesta kan inte skriva finska här, så att det är lite... Och när jag har kontakt med myndigheter så då blir det ju svenska, normalt.¹⁹⁸

Samma sak uttrycker en äldre man, också från en by utanför Pajala. Hans profetia är dyster vad gäller meänkieli:

Om tjugo år är meänkieli död. Det tror jag. Alla under tjugo-trettio (år) talar svenska i dag. Av dom som är femtio-sextio-sjuttio (år), om tjugo år finns inte många kvar. Tiden verkar där automatiskt. Men det är samma med oss också om vi går till myndigheter, och dom ber oss fylla i papper på finska. Om dom säger "skriv det på finska." Inte fan kan vi det, utan det blir på svenska. Jag tror att det är så för dom flesta, även dom som är 70 år i dag, dom kan inte skriva på finska.¹⁹⁹

Det andra lingvistiska området handlar brister i den språksociala miljön. Ett vanligt argument är att myndighetspersonerna inte talar minoritetsspråket eller att det inte finns tolkhjälp. Hindren är alltså det här fallet bristande kompetens eller resurser hos myndigheterna. En pensionerad kvinna i Kiruna menar exempelvis att läkarna inte talar meänkieli:

Dom flesta kommer från Norge och Danmark så vi förstår inte dom och dom förstår inte oss. Det är nog, man vill prata det språket som vi båda klarar av i och med att man kan det. Och nog pratar vi ju mest svenska alla som är tvåspråkiga. Det blir

¹⁹⁷ Intervju 54-årig man, Pajala kommun.

¹⁹⁸ Intervju 62-årig man, Pajala kommun.

¹⁹⁹ Intervju 64-årig man, Pajala kommun.

*ju väldigt lite. Och genom att ungdomarna har lättare att använda svenskan så blir det ju svenskan.*²⁰⁰

Ett liknande argument, men mera betraktat ur minoriteternas synvinkel är att minoritetsspråket har ett begränsat användningsområde i samhället. Det påminner alltså om den tidigare nämnda synpunkten att bristen på facktermer utgör ett kommunikationshinder. En man i en by i Pajala kommun som är gift med en kvinna av finländskt ursprung vill därför att hans barn lär sig finska istället för meänkieli:

*Ja, jag föredrar i alla fall det, för mina barn i alla fall, för det språket används ju av många. Hela Finland använder ju det, och meänkieli är en väldigt liten minoritet som använder det, så... Det är i och för sig viktigt men, ja, det är väl, jag vet inte om den kommer att leva i fortsättningen. Det verkar ju vara svårt, för det är en väldigt liten minoritet och tiderna förändras och språket förändras. Man måste anpassa sig till den verklighet som finns.*²⁰¹

Ett liknande argument är att språklagarna har kommit för sent, att meänkieli redan har tappat den djupa förankring den hade behövt för att kunna överleva. En del uttrycker det som att språklagarna bara är ”svammel”. En medelålders man i Pajala beskriver det på ett mer nyanserat sätt:

*Lite grann för mig känns det som att det blir en ploj av alltihopa. Vi är för sent ute med den här lagen. Den borde ha kommit på 50-talet redan. Då var ju språket levande i hela samhället. Nu är den tyvärr inte på samma sätt levande och det...jag är pessimist när det gäller språkets överlevnad på bredden, alltså, och i kvalitén. Den kommer förr eller senare att försvinna. Och det är inte det enda, det enda lilla språket i världen som försvinner. Vi är i en sådan utveckling naturligtvis att det är dom stora språken som tar överhanden. Och det är ju en förlust, men samtidigt är det ju på något vis kanske bra också när folk i alla fall talar samma språk och begriper varann, så...*²⁰²

Ett argument av mer språksocial karaktär är att det saknas språkdomäner där minoritetsspråket hörs. Det gör i sin tur att användarna av minoritetsspråket inte uppmuntras att använda det. Det gäller särskilt barnen som skolas in i att använda majoritetsspråket istället för sitt minoritetsspråk. En samisk kvinna beskriver hur avsaknaden av språkdomäner inom barnomsorgen hämmar hennes barns utveckling av sitt minoritetsspråk:

*Dom har aldrig lärt sig att prata samiska med andra barn, för dom har aldrig fått tillfälle till det. Det har inte funnits en plats, en barnomsorg, att här pratar barnen samiska, här leker dom på samiska, utan samiska barn har alltid blivit hänvisade till svensktalande miljöer. Och på det sättet har det samiska språket hämmats totalt. Så dom enda dom kan prata samiska med är lärare, för en lärare är ju lärare i skolan. Och sen är det föräldrar och släktingar.*²⁰³

En tornedalsk yngre kvinna som haft både samiska och meänkieli som hemspråk beskriver hur hon upplevde en språkkurs i Kautokeino i Norge som ett positivt s.k.

²⁰⁰ Intervju 64-årig kvinna, Kiruna kommun.

²⁰¹ Intervju 54-årig man, Pajala kommun.

²⁰² Intervju 57-årig man, Pajala kommun.

²⁰³ Intervju 40-årig kvinna, Kiruna kommun.

språkbad.²⁰⁴ En åsikt av mer övergripande karaktär är att alla i samhället kan svenska, att det alltså inte finns behov av att använda minoritetsspråket.

Av de 27 intervjuade som angett lingvistiska skäl som hinder för lagens genomförande är 18 personer meänkielitalare eller med familjebakgrund i Tornedalen. Den stora övervikten av meänkieli användare som anger lingvistiska argument som hinder för lagens genomförande återspeglar den svaga ställning som meänkieli åtnjuter i samhället. Det gäller myndighetspersoners attityd till språket likväl som användarnas, se tabell 7.

De lingvistiska argumenten måste betraktas mot bakgrund av den språkliga assimileringspolitik som fördes mot samer och tornedalingar från slutet av 1800-talet fram till 1960-talet. Den språkliga assimileringpolitiken mot tornedalingarna var som intensivast från strax efter sekelskiftet 1900 till mitten av 1930-talet. Tornedalingarna skulle genom svenskundervisning i folkskolan och en rad andra åtgärder assimileras och integreras i det svenska nationsbygget. Under samma period förändrades språkpolitiken mot samerna från en relativt tolerant modersmålsundervisning i folkskolan till en både assimilativ och segregeringande skolpolitik. Den innebar att de renskötande samerna behandlades annorlunda än övriga samer och medborgare. De renskötande samernas barn tvingades gå i sämre s.k. kåtaskolor. Gemensamt för språkpolitiken mot både samer och tornedalingar var att de skulle lära sig svenska vid sidan av sitt modersmål.²⁰⁵

Tabell 7. Intervjuade som anser att lingvistiska skäl hindrar lagarnas genomförande (n=27)

Utbildning	Språk i hemmet						SUM	
	meänkieli		samiska		finska			svenska
	enbart	även svenska	enbart	även svenska	enbart	även svenska		
folk/grundskola		4		1	1	1	7	
gymnasium		4					2	
eftergymnasial		10		2		1	13	
ej uppgift						1	1	
SUM		18		3	1	3	2	

En faktor som påverkat tornedalingarnas inställningen till sitt modersmål är den halvspråkighetsdebatt som språkforskaren Nils-Erik Hansegård initierade från 1960-talet och framåt. Han menade att tornedalingarna blivit både psykologiskt och språkligt handikappade av den språkpolitik som svenska staten fört.²⁰⁶ Debatten skapade negativa värderingar om meänkielis användbarhet i samhället och stigmatiserade språket som ett

²⁰⁴ Med *språkbad* menas här den typ av undervisning, på ett för barnen främmande språk, som utvecklades i Kanada på 1960-talet, se Börenstam & Huss 2001, s 35.

²⁰⁵ Elenius 2001.

²⁰⁶ Hansegård, Nils Erik, *Tvåspråkighet eller halvspråkighet?* (Stockholm 1974).

”halvspråk”. En faktor som på ett positivt sätt påverkat inställning till samiska och meänkieli under 1980- och 1990-talet är den revitalisering av minoritetsspråken som skett under den perioden. Av tabellen framgår att åsikten om lingvistiska hinder dominerar bland de intervjuade med eftergymnasial utbildning.

Socioekonomiska hinder

Argumenten om de socioekonomiska hindren handlar om sociala mönster, ekonomiska hinder eller formella skäl till att lagen inte kan användas. Ett sådant upplevt hinder är ovilja hos myndigheterna att implementera lagen. Det kan gälla argumentation från myndighetspersoner mot dem som vill använda sitt minoritetsspråk eller ovilja att ordna tolk.

Ovan har redovisats en samisk kvinnas upplevelse av att myndighetspersoner visat oförståelse för hennes vilja att använda samiska med sitt barn i offentliga sammanhang. Det gäller också den yngre samiska kvinna som förbjöds att tala samiska på sin kommunala arbetsplats.

Ett hinder av mer strukturell natur är att det saknas ekonomiska resurser för att genomföra lagen. Ytterligare ett argument är att lagen inte gäller rent juridiskt inom många områden och därför inte utgör det stöd den borde vara för minoritetsspråken. Exempel på det sistnämnda ger en sverigefinsk kvinna i Haparanda som försökt hjälpa andra sverigefinnar att få använda sitt modersmål i kontakt med offentliga institutioner av olika slag:

Och när vi har börjat utreda dom fallen så har det alltid varit så att, ”nä att i det här fallet gäller inte lagen”. Så att alltid när dom behöver tolk så gäller inte lagen...till exempel, vi säger att det är en bostadsrättsförening, där är det ingen lag att det ska användas tolk. Men folk kan inte få sin sak hörd där. Och kriminalvårdsmyndigheterna har jag också fått frågan om jag kunde tolka för dom, men det gällde inte där heller, fast jag tyckte att det borde ha gällt, men det gjorde inte det. Det gäller aldrig när man behöver.

Slutligen anges avsaknad av ekonomiska incitament för språkkunskaper hos anställda som ett hinder för att ändra de anställdas attityd till språklagarna. Det återkommer hos många av de intervjuade som hinder. Det gäller särskilt sådana som arbetar inom vården. De menar att deras språkkompetens inom ett minoritetsspråk inte räknas som en merit vid lönesättningen. Därför finns ingen ekonomisk drivkraft att anstränga sig att använda sin språkliga kompetens. Argumentet att det saknas ekonomiska incitament för att uppmuntrar personalen att använda minoritetsspråken återkommer hos alla tre språkminoriteterna. En yngre samisk man säger exempelvis:

En sån här reform tror jag att man skulle kunna premiera dom som kan. Det finns många människor som skulle kunna hoppa på ett främmande språk, bara dom fick premie då. Och då rullar det av sig självt. Då behöver man inte kontrollera. Då kommer det att fungera mycket bättre. För lagstiftning tycker jag inte om... Man bör ju ha en morot i lönesättningen också, tror jag. För man åtar ju ett extrajobb då i alla fall.²⁰⁷

²⁰⁷ Intervju 46-årig man, Kiruna kommun.

Samma slags argument framkommer bland andra intervjuade, inte minst inom sjukvården. De menar att om de ska ta på sig arbetet att stå för språklig kompetens på arbetsplatsen så vill de också ha betalt för det.

Tabell 8. Intervjuade som angett socioekonomiska skäl som hinder för lagarnas genomförande (n=32)

Språk med myndigheterna	Språk i hemmet						SUM	
	meänkieli		samiska		finska			svenska
	enbart	även svenska	enbart	även svenska	enbart	även svenska		
meänkieli								
samiska								
finska					2		2	
svenska		11		2		6	1	20
svenska samt minoritetsspråket		2	1	3	1	2		9
ej uppgift					1			1
SUM		13	1	5	4	8	1	32

I Tabell 8 framträder samvariationen mellan språk i hemmet och språk med myndigheterna hos dem som angett socioekonomiska skäl som hinder för lagarnas genomförande. Där framgår att 63 procent av dessa språkanvändare använder både svenska och minoritetsspråket hemma men enbart svenska i kontakt med myndigheterna (20 personer). Motsvarande andel för hela intervjugruppen är 49 procent. Man kan säga att hos dem som uttryckt negativa förväntningar på myndigheterna i form av socioekonomiska hinder finns en större polarisering mellan språkanvändningen i hemmet och språkanvändningen i kontakten med myndigheterna.

Cirka en tredjedel (9 personer) av de intervjuade i Tabell 8 använde även sitt minoritetsspråk i kontakten med myndigheterna. Den enda grupp som i tabellen redovisar användare av enbart sitt minoritetsspråk i kontakten med myndigheter är sverigefinnarna (2 personer).

Psykologiska hinder

Av Tabell 6 framgick att kategorin psykologiska hinder utgör cirka 25 procent av de åsiktskategorier som intervjusvaren delats in i. De psykologiska hindren handlar om hur olika slags attityder både bland språkanvändarna eller de anställda på myndigheterna försvårar användningen av lagarna. Ett vanligt argument är att de som vill använda sitt minoritetsspråk upplever ovana, blygsel eller skam inför att använda sitt språk. En kvinna med blandat samiskt-tornedalskt ursprung tar upp behovet av utbildning för att stärka dem som inte vågar vara till besvär:

Jag tror att lagstifningen måste se annorlunda ut. Den måste nog stärkas vad gäller språken. För att det räcker inte med att man har möjlighet...jag tror att folk drar sig för att söka tolkhjälp. Man vill inte vara besvärlig, och man kan hantera på ett

språk, och då tror jag att man skulle tänka så här: ”Andra betraktar mig som besvärlig om jag börjar begära tolkhjälp, även om jag egentligen skulle vilja ta det på mitt modersmål.” Jag tror att det behövs utbildning i språk för att ge människor mer möjligheter att återerövra språken.²⁰⁸

Gammal vana att använda enbart svenska i kombination med osäkerhet för att bli förstådd på modersmålet anges också som ett hinder för att använda det egna modersmålet. Det säger exempelvis en sverigefinsk kvinna i Haparanda:

Jo, jag tro att det är så, varit tidigare i alla fall, att man tror att dom kan inte. Att när man går till kommunalhuset, att man måste prata svenska. Och det är sån vana nuförtiden också, att då pratar man svenska.²⁰⁹

Ett omvänt argument är att språkanvändaren känner stolthet över att kunna svenska och vill visa det. En ung samisk man ger följande förklaring till att så få samer använder sitt modersmål i kontakt med myndigheter:

Det är också det här, man kan tänka sig så här att det handlar ju också om identitet också. Och då tänker jag att, ska jag i dag som minoritet börja använda ett minoritetsspråk, då blir det som att man betraktar sig själv mera som en idiot, om man till exempel kan svenska. Vi säger att vi är tvåspråkiga, eller tre, minst tvåspråkiga, och som det låter nu i samhället, att man ska kunna använda samiska. Då är det ju om en nedklassning, att det sårar ens identitet, att ”nog kan vi också prata svenska.²¹⁰

En annan typ av åsikt är att det är bekvämare att använda svenska. Det tar mindre tid och går effektivare. En medelålders tornedalsk man från en by i Pajala kommun beskriver varför han oftast använder svenska när han kontaktar myndigheter, trots att han hellre skulle prata meänkieli:

Det ger genast mycket mer svårigheter. Det tar ju en evig tid att söka upp folk som pratar dittan eller dattan, så det är svårt. Det ger, ja, det är mer tidskrävande... Man får ju sakerna fortare utträttat. Man behöver inte söka upp vissa personer och sånt där.²¹¹

Slutligen finns hos en del anställda på myndigheter eller andra arbetsplatser känslan att arbetskamraterna är misstänksamma och ogillar att minoritetsspråket används på arbetet. Det kan också gälla misstänksamhet från en annan minoritetsgrupp. En samisk kvinna inom sjukvården berättar hur hon upplever misstänksamhet från kollegor om hon använder samiska på arbetsplatsen, även om det handlar om att prata med en patient:

Jag jobbar ju inom sjukvården, och när jag pratar, ja, det får vara en kollega, eller en patient också, och då tittar dom misstänksamt ”att nu får ni prata så att vi förstår”, men jag pratar ju inget privat med han eller henne, utan om vården. Jag kan inte prata finska. Jag förstår lite finska, men om det är en annan som pratar finska med en annan patient, jag ifrågasätter ju aldrig det. Jag trycker bara ”åh, vad skönt, dom förstår varann. Att det här blir bra.²¹²

²⁰⁸ Intervju 36-årig kvinna, Kiruna kommun.

²⁰⁹ Intervju 68-årig kvinna, Haparanda kommun.

²¹⁰ Intervju 46-årig man, Kiruna kommun.

²¹¹ Intervju 51-årig man, Pajala kommun.

²¹² Intervju 50-årig kvinna, Kiruna kommun.

Dålig information som hinder

Det finns en hel del åsikter om att dålig information om språklagarna utgör ett hinder för att de ska börja användas. Man kan fråga sig om socioekonomiska faktorer som utbildning och yrke har någon betydelse för åsikterna om dålig information. Som tidigare framgått är exempelvis de svenska språkkunskaperna hos sverigefinnar lägst hos dem med arbetarbakgrund och dålig skolunderbyggnad. I Tabell 9 redovisas de personer som uttryckt åsikten att dålig information är ett hinder för lagarnas implementering. De har i tabellen sammanställts efter utbildningsnivå och yrkeskategorisering.

Tabell 9. Åsikter att informationen om lagarna varit för dålig (n=16)

Utbildning	Yrkeskategori		SUM
	arbetare	tjänsteman	
folk/grundskola	3	1	4
gymnasium	2	3	5
eftergymnasial utbildning	4	3	7
SUM	9	7	16

Av tabellen ovan framgår att de minoritetsspråksanvändare som anser att informationen om minoritetsspråklagen varit för dålig är relativt väl spridda både vad gäller utbildning och yrkeskategorier. Tolv av de sexton personerna har gymnasie- eller eftergymnasial utbildning. Av intervjuerna framgår att flera av dem varit verksamma i samhället i minoritetsfrågor, antingen i föreningsverksamhet, som politiker eller som journalister. Men åsikten att information om lagen varit för dålig framkommer i högre grad bland arbetarna än bland tjänstemännen.

I det sammanhanget har även behovet av ett synliggörande i samhället av minoritetsspråken framförts. Information behöver inte betyda en broschyr i en reception hos en myndighet. Det kan också innebära att minoritetsspråkets status höjs genom att användas i den offentliga skyltningen. Så här säger en sverigefinsk elektriker i Haparanda om det psykologiska behovet av att skyltning även på finska

Jag tror att dom skulle kunna skylta i alla fall, att 'här talar man även finska.'

Det tror jag, att det skulle hjälpa till. Då vågar man. Man känner sig lite underlägsen om man börjar på finska och en annan svarar på svenska. Det är känslomässigt svårt...²¹³

Den ofta återkommande åsikten bland sverigefinnarna att informationen om lagen varit för dålig återspeglar den svåra språkliga situationen för sverigefinnarna. Det är den grupp som är mest språkligt handikappade i det svenska samhället och som har störst behov av hjälp. En av de sverigefinska männen i Kiruna menar att informationen om lagen är för svårtillgänglig. För att få reda på vad som gäller måste man ringa många samtal och ofta blir man hänvisad vidare utan besked. Det har resulterat i att språkminoriteternas egna föreningar har fått ta på sig att informera sina medlemmar:

²¹³ Intervju 50-årig man, Haparanda kommun.

Jag tycker att det var helt och hållet fel på den delen, just på informationen. Att dom (invandrarna) får ingenting. Att våran förening, vi har fått ta på oss att informera. Men informationen, den är så viktig, den har vi inte fått.²¹⁴

I Tabell 10 har åsikterna hos intervjugruppen om hinder för minoritetsspråkslagarnas genomförande sammanställts. Det är de tio mest förekommande åsikterna som sammanställts.

Tabell 10. Flest förekommande åsikterna om hinder mot lagarna

Åsikt	Kategori av hinder	Antal personer som framfört argumenten
dålig information	dålig information	16
ej facktermer på min.språket	lingvistiska	11
myndighetspers. talar ej min.språket	lingvistiska	11
ovana, blygsel eller skamkänslor	psykologiska	11
ovilja eller tröghet från myndigheterna	socioekonomiska	9
bekvämare använda svenska	psykologiska	8
min.språket inget skriftspråk	lingvistiska	8
ej ekonomiska incitament för anställda	socioekonomiska	7
behövs ej, alla i samhället kan svenska	lingvistiska	5
ej ekonomiska resurser att genomföra	socioekonomiska	4
övriga lingvistiska hinder	lingvistiska	3
övriga socioekonomiska hinder	socioekonomiska	1
övriga psykologiska hinder	psykologiska	2
SUM		96

Tabellen grundar sig på samtliga åsikter som framkommit hos de 79 intervjuade, vilka är redovisade i den tidigare gjorda presentationen. Varje typ av åsikt redovisas maximalt en gång per person. Det betyder att tabellen återspeglar vilka åsikter som varit vanligast bland de intervjuade personerna.

Många av de redovisade åsikterna går in i varandra. Man kan exempelvis påstå att det psykologiska hindret att känna ovana, blygsel eller skam för att använda minoritetsspråket hör samman med ovilja och tröghet från myndigheternas sida att genomföra lagarna. De sistnämnda attityderna förstärker naturligtvis de psykologiska hindren hos användarna. Därför måste kategoriseringen i Tabell 10 betraktas som ett schematiskt sätt att analysera typen av hinder.

Det vanligast förekommande argumentet är att informationen om lagen varit för dålig. Det kan gälla information som lämnas av myndigheterna hos respektive myndighet, information som lämnats till föreningar eller till de enskilda individerna. Det kan också gälla att informationen i media inte nått de behövande för att den inte getts på minoritetsspråken. Samtidigt framgick av Tabell 6 att kategorin ”dålig information” bara stod för 21 procent av de sammanställda kategorierna av hinder mot lagarnas genomförande. Både de psykologiska, socioekonomiska och lingvistiska utgjorde var för sig betydligt fler. Samma förhållande framkommer i Tabell 10.

De lingvistiska och psykologiska åsikterna skiljer sig från de socioekonomiska åsikterna på så vis att de har direkt med språksituationen att göra. De hör samman med

²¹⁴ Intervju 66-årig man, Kiruna kommun.

den konkreta situation då minoritetsspråksanvändaren möter myndighetspersonen i en talsituation. En sammanräkning i Tabell 10 av de lingvistiska och psykologiska åsikterna för sig och de socioekonomiska åsikterna för sig visar att de två förstnämnda utgör 59 och de sistnämnda 21 av de totalt 96 redovisade åsikterna. De hinder som har direkt med tal- och mötessituation hos myndigheten har alltså hos intervjugruppen utpekats som det vanligast upplevda hindret för att genomföra minoritetsspråkslagarna.

Det av de kategoriserade hindrena som är minst svår att åtgärda är kategorin *dålig information*. De övriga kräver både strukturella förändringar i myndighetsutövningen samt attitydförändringar hos språkanvändarna och myndighetspersonerna för att övervinna hindren. Det krävs också mer ekonomiska resurser för att genomföra sådana förändringar.

Sammanfattning

Sammanlagt 79 personer i Kiruna, Pajala och Haparanda kommun har blivit intervjuade med bandspelare samt besvarat den språkenkät som delats ut vid intervjutillfället. Deras födelseorter representerar ett geografiskt område som omfattar de nordligaste kommunerna i Norrbotten samt hela Tornedalen och ett omfattande geografiskt område i Finland. Ungefär hälften av de intervjuade är män och hälften kvinnor. Medelåldern hos de intervjuade är relativt hög. Omkring 65 procent av de intervjuade var vid intervjutillfället över 50 år.

Språkanvändningen har undersöks i familjen, i kontakt med myndigheter samt i det övriga offentliga livet och frågorna har gällt hur de intervjuades språkanvändning förändrats under deras livstid, hur de använder de språk de behärskar inom privata och offentliga språkdomäner samt deras inställning till de införda minoritetsspråkslagarna. Nästan samtliga av de intervjuade har angett att de haft ett av de nuvarande minoritetsspråken som huvudspråk som barn, ibland i kombination med ett annat språk.

72 procent har angett att de inte kunde svenska innan de började skolan. 87 procent har angett att de fortfarande använder sitt minoritetsspråk som samtalspråk i hemmet, ofta i kombination med svenska. 85 procent har angett att de använder både minoritetsspråket och svenska som språk utanför hemmet. Det betyder att tvåspråkigheten används ungefär lika mycket utanför som i hemmet. De intervjuade har aktivt använt sig av sitt minoritetsspråk under större delen av sitt liv och gör fortfarande så.

Rent generellt kan man säga att minoritetsspråken används mer konsekvent ute i byarna än i städerna och av äldre mer än yngre. De trespråkiga miljöerna finns antingen i samiska språkdomäner eller också inom familjer där finska, meänkieli och svenska möts.

Språkanvändning i hemmet

Användningen varierar emellertid mellan olika språkdomäner. En högre andel av sverigefinnarna och samerna använder enbart minoritetsspråket i hemmet jämfört med tornedalingarna. De största språkbristerna i svenska finns bland de sverigefinnar som kommer ur kategorin arbetare. I de fall giftermål skett mellan olika språkgrupper har respektive partner sökt lära sig något av den andres språk. Det finns en tendens att de finländska kvinnor som gift sig med tornedalska män ofta närmat sig meänkieli i sin

språkanvändning i hemmet, medan deras tornedalska makar omvänt har betonat finskans högre användbarhet och status jämfört med meänkieli.

Likaså märks en större medvetenhet hos sverigefinska föräldrar än bland de andra språkminoriteterna att förmedla sitt finska modersmål till sina barn och därigenom få dem att upprätthålla en tvåspråkighet. Bland tornedalingarna finns ett brett spektrum av förhållningssätt till överföringen av meänkieli till barnen. En del vuxna tornedalingar känner bitterhet för att deras föräldrar inte lärt dem meänkieli som barn. I en del fall försöker de reparera skadan genom att i vuxen ålder lära sig meänkieli eller finska.

Bland de tornedalingar som själva är föräldrar har en del medvetet pratat enbart svenska med sina barn för att underlätta deras skolgång och möjligheter att klara sig i samhället. I flera fall har de äldre barnen blivit tvåspråkiga medan de yngre enbart behärskar meänkieli passivt eller inte alls förstår språket. Några av de äldre personerna har upplevat att de blev motarbetade av lärare eller myndighetspersoner när de ville att deras barn skulle få lära meänkieli eller finska i skolan.

Bland yngre kvinnliga samerna har avsaknaden av varaktiga och heltäckande samiska språkdomäner efterlysts för barnens del. Genomgående för samiskan och för de andra minoritetsspråken är att de befinner sig i en svag position i förhållande till majoritetsspråket svenska som dominerar de flesta miljöer, medierna etc.

En skillnad mellan männen och kvinnorna bland sverigefinnarna är att kvinnorna visar större ambitioner att kunna kommunicera med sina barn och barnbarn som i vissa fall är enbart svenskspråkiga. Kvinnorna har även visat en mer medveten strävan att lära sig svenska vilket återspeglar skilda manliga och kvinnliga språkstrategier.

Språkanvändning hos myndigheter och i övrig offentlig miljö

Av många informanter framgår att språkvalet i det offentliga livet är flexibelt. Språket varierar beroende på i vilken miljö man befinner sig, men också vilket ämne det handlar om. Det är inte det geografiska rummet utan det sociala rummet som bestämmer vilket språk som används.

Omkring en tredjedel av de intervjuade använder sitt minoritetsspråk i kontakten med myndigheterna. Andelen är alltså betydligt lägre än de 85 procent som angett att de använder båda språken utanför hemmet. En del av dem som använder sitt minoritetsspråk gör det som tjänstemän i sin myndighetsutövning. Det har oftast varit tjänstemän som talat meänkieli. Bland övriga meänkielitalande som använt sitt modersmål i kontakten med myndigheterna har språket använts i mer kontaktskapande syfte än för att framföra det egentliga ärendet. Meänkieli verkar användas ganska allmänt i den direkta kontakten med myndigheter på landsbygden, åtminstone vad gäller äldre personer, men mera sällan i stadsmiljö.

Hos samerna framträder en mer uttalad blygsel att använda sig av sitt modersmål i kontakten med myndigheter. Om den beror på känslan av utsatthet för en liten minoritet, det samiska språkets och kulturens stigmatisering på grund av historiska orsaker eller andra orsaker är svårt att avgöra. En vanlig åsikt bland samerna är att man måste känna myndighetspersonen för att våga använda samiska.

Den grupp som har störst svårigheter att klara sig med det svenska språket är sverigefinnarna. Många sverigefinnar har upplevt ett starkt motstånd hos myndighetspersoner att använda finska, särskilt under 1950- och 60-talet. Fortfarande upplever många en tröghet hos myndigheterna att använda finska eller en senfärdighet i

att finskspråkig personal anlitas vid behov. Påtagligt många sverigefinnar påstår sig inte ha några problem i kontakten med myndigheterna på svenska fastän de har stora problem med att prata svenska. Liksom äldre personer bland de andra språkgrupperna verkar de inte vilja ställa till besvär genom att propa på att använda sitt modersmål. Bland minoritetsspråksanvändarna är det enbart bland sverigefinnarna som det finns ett fåtal personer som uteslutande använder sitt minoritetsspråk i kontakten med myndigheterna.

Både finska och meänkieli verkar ha använts mer allmänt på arbetsplatser än samiskan. Det gäller exempelvis i gruvan i Kiruna eller inom sjukvården. Detta kan bero på en etnisk hierarki där samerna legat längst ner i hierarkin. Kvinnorna visar generellt en större språkkompetens och större lyhördhet för att använda svenska jämsides med minoritetsspråket jämfört med män. Till viss del verkar det höra samman med att kvinnorna orienterat sig mot svenska språket för att det upplevts som modernare och med mer status. Det framgår även att språkvalet har att göra med hur språket förknippas på olika sätt med manliga och kvinnliga attityder.

Av de intervjuade är det bara är fem stycken som uttryckt att de är i behov av eller har sökt tolkhjälp. Behov av tolkning har i det sammanhanget framkommit inom den samiska barnomsorgen som en del i strävandet att stärka det samiska språkets användning i samhället. En viktig aspekt av tolkfrågan är behovet av tolkning hos äldre människor som finns på vårdinstitutioner av olika slag. I övrigt verkar tolkbehovet nästan vara obefintligt hos samerna och tornedalingarna.

Hos sverigefinnarna finns däremot ett stort behov av tolkhjälp. Här spelar den allmänna socioekonomiska bakgrunden in. Samtliga finländska män som uttryckt behov av tolkhjälp är ensamstående och kommer från miljöer som av tradition saknar lästraditioner och bristande motivation till teoretiska studier. Men det finns också historiska orsaker till sverigefinnarnas dåliga färdigheter i svenska som hör samman med relationen mellan den finska och svenska språkgruppen i Finland samt landets språklagstiftning. Allt detta påverkar språkanvändningen i kontakten med myndigheter i Sverige.

Offentliganställdas syn på språkanvändningen

Av de intervjuade är 30 personer anställda i offentlig tjänst, fördelade på tjänster som lärare, inom barnomsorgen, sjukvården och inom offentlig administration. Inom skolområdet noterar personal att intresset för exempelvis meänkieli minskat bland eleverna, men också att det saknas kompetenta lärare exempelvis i samiska. Inställningen till det egna minoritetsspråket har för den äldre generationen påverkats av skamkänslor för det egna språket, som kommer sig både av den assimilativa språkpolitiken och den låga socioekonomiska ställning minoritetsgrupperna haft i Norrbotten. Särskilt i den urbana miljön har de språkliga minoriteterna ofta haft sämre ekonomisk ställning än de svenskspråkiga grupperna vid tiden för inflyttningen till tätorten. Bland yngre människor kan man emellertid notera ett nyvaknat intresse för det egna minoritetsspråket och för minoritetskulturen. Det gäller särskilt för samerna och tornedalingarna.

Både inom barnomsorgen och skolan efterlyses fler sammanhängande språkdomäner där minoritetsspråket hörs och används, som motvikt till svenskans dominans. En positivare attityd från myndighetspersoner till en barnomsorg på minoritetsspråken

efterlyses också. Inom äldreomsorgen verkar det finnas ett påtagligt behov av språklig kompetens. Det gäller exempelvis äldre dementa personer på vårdinstitutioner som glömt bort det svenska andraspråket och bara kan meddela sig på sitt modersmål. Det gäller även icke-dementa som använder sina anförvanter som tolkar istället för att begära det av myndigheten. Informationen om minoritetsspråkslagarna upplevs i flera fall som allt för bristfällig både till vårdragarna och de anhöriga. Ett problem i sammanhanget är att många yngre anställda på vårdinstitutioner inte behärskar annat än svenska.

Bland övriga myndigheter kan noteras att meänkieli verkar användas ganska allmänt inom Pajala kommun, särskilt ute i byarna. Vidare upplever många samer ett motstånd från kollegor och överordnade mot att använda samiska på arbetsplatserna även om det har med yrkesutövningen att göra.

Värderingar och åsikter om språklagarna

I intervjuerna har frågor också ställts om minoritetsspråkslagarna haft någon slags betydelse för språkanvändarna, samt vilka slags hinder som upplevts som störst för att kunna genomföra lagarna som det är tänkt. I undersökningen har boendemönster före och efter 13 års ålder jämförts med åsikter om minoritetsspråkslagarna. Vad gäller åsikter om behovet av lagen har inget sådant påtagligt samband visat sig. Man kan däremot notera ett svagt samband mellan boendemönster och positiva åsikter om lagarnas statushöjande effekt för minoriteternas språk och kultur. Bland dem som varit bosatta på födelseorten fram till 13 års ålder finns en högre andel som anser att lagarna varit statushöjande än bland dem som flyttat före den åldern.

Närmare hälften av de intervjuade har uttryckt ett behov av lagen. Det gäller framförallt de finsktalande och meänkielitalande som också utgör nästan 90 procent av samtliga intervjuade. Polariseringen mellan ja- och nejsägare är störst bland tornedalingarna. Nästan lika många är emot som för att lagarna behövs.

Det finns många tornedalingar som menar att lagen har en positiv psykologisk betydelse men att den inte är nödvändig av kommunikativa skäl. Bland sverigefinnarna uttrycks ofta det funktionella behovet av lagen därför att man faktiskt har svårt för att göra sig förstådd på svenska. De största vinsterna av lagarna verkar finnas på det psykologiska och symboliska planet. Mest positiva till lagarna är de högst utbildade.

Om man väger samman de angivna lingvistiska och psykologiska hindren så handlar närmare 60 procent av åsikterna om svårigheten att kommunicera i det direkta mötet mellan myndighetspersoner och språkanvändare. Det är bara 18 procent av åsikterna som handlar om dålig information som hinder för att lagarna används. Den direkta slutsatsen man kan dra är att merparten av de intervjuade inte anser att informationen från myndigheterna till språkanvändarna är det största hindret för genomförandet av lagen. De faktorer som betonas som det största hindret är de som har att göra med den direkta kontaktsituationen mellan myndighetspersoner och språkanvändare.

Om man ser till frekvensen av enskilt förekommande åsikter om hinder för minoritetsspråkslagarnas genomförande ligger informationshindret högst på listan med 16 personer som framfört den åsikten. De närmaste följande tre frekventa argumenten, med 11 personer på vardera, är att det saknas facktermer på minoritetsspråket, att

myndighetspersonerna inte talar minoritetsspråken och att man känner blygsel, ovana eller skamkänslor för att använda minoritetsspråket. De lingvistiska och psykologiska hindren dominerar alltså totalt sett.

6. SPRÅKET SOM REDSKAP OCH SYMBOL

De nya minoritetsspråkslagarna har inneburit att de tre nationella minoriteterna har institutionaliserats på ett nytt sätt. Deras språkliga status i samhället har därigenom höjts och detta har skapat krav på nya bedömningsgrunder för deras relation med myndigheter och andra nationella minoriteter. Den nya situationen analyseras här utifrån de tre kriterier som beskrivs i teoriavsnittet; identitet, effektivitet och deltagande.

Frågeställningen om språkets identitetsskapande betydelse analyseras utifrån hur identitetsskapande egenskaper knutna till den språkliga minoriteten påverkat språkvalet i kontakten med myndigheter. Effektivitetsaspekten belyser vad minoritetsspråksanvändarna anser om det egna språkets möjlighet som kommunikationsmedel med myndigheterna och hur minoritetsspråksanvändarnas behov att använda minoritetsspråken har tillgodosetts av myndigheterna. I analysen av minoritetsgruppernas deltagande ställs frågan i vilken grad de språkliga minoriteterna har använt möjligheten att använda sitt minoritetsspråk i kontakten med myndigheterna samt vilka hinder de ser för en sådan användning.

En viktig del i analysen är att placera in minoritetsspråkslagarna i ett större sammanhang som rör behandlingen av de nationella minoriteterna i Sverige och målsättningen att öka deras inflytande samt minska diskrimineringen mot dem. De flesta människor i Sverige behärskar i dag mer än ett språk. I sina dagliga liv använder människorna sina olika språk både som symboliska byggstenar i sin identitet och som redskap för kommunikation för att uppnå speciella syften. De språkdomäner och situationen då språken används varierar därför och användningen beror på många samverkande faktorer som ålder, socialt sammanhang och samtalsinnehåll.

I de undersökningar vi gjort har användningen av minoritetsspråken samiska, meänkieli och finska granskats i en flerspråkig kontext. Vi har undersökt språkanvändningen i Kiruna, Pajala och Haparanda kommun. Rent generellt kan man säga att minoritetsspråken används mer konsekvent ute i byarna än i städerna och av äldre mer än yngre. De trespråkiga miljöerna finns antingen i samiska språkdomäner eller också inom familjer där finska, meänkieli och svenska möts. Som kommer att framgå nedan finns även genus-, utbildningsmässiga- och socioekonomiska skillnader i hur språken används av de tre nationella minoriteterna.

Identitetsskapande faktorer som påverkat språkanvändningen

En väsentlig del av språkets sociala egenskaper är att den utgör en grundläggande del av identiteten. Därför är attityden till minoritetsspråket i hemmet viktig för barnets vilja att använda sig av språket i det offentliga livet. Inställningen i hemmet handlar primärt om föräldrarna gett barnet möjlighet att lära sig behärska minoritetsspråket, men det handlar kanske lika mycket om minoritetsgruppens och den enskilde individens attityd till språket. Hemmets värderingar om språkets sociala status och dess användbarhet i samhället påverkar barnens vilja att använda sig av minoritetsspråket. En annan viktig påverkansfaktor är vilket språk som dominerar bland lekkamraterna, i skolan och inom de massmedier som barnet kommer i kontakt med.

De tre språkminoriteterna skiljer sig från varandra vad gäller minoritetsstatus genom att samerna har en unik roll som ursprungsbefolkning, Till skillnad från andra samiska rättigheter avgränsar emellertid inte minoritetsspråklagen vem lagen gäller. Det är upp till individen själv att bedöma om han eller hon ur lingvistisk synvinkel är same. I praktiken innebär det helt enkelt att den som anser sig kunna prata samiska har rätt att göra det i kontakten med myndigheter. Trots denna frihet har mycket få samer utnyttjat lagens möjlighet att tala samiska med myndigheter. Att samerna till antalet inte är så många i förvaltningsområdet och att en tredjedel av samerna inte talar samiska gör att antalet som har möjligheten att utnyttja lagen är relativt litet.

Tornedalingarna och sverigefinnarna har status som nationella minoriteter och språkliga minoriteter i Sverige, men däremot inte status som ursprungsbefolkningar. Den skillnaden mot samerna har emellertid ingen betydelse i användningen av minoritetsspråklagarna. Enligt lagarna är det den geografiska avgränsningen och det subjektivt upplevda behovet av att använda sitt minoritetsspråk i kontakten med myndigheter som är avgörande, inte vilken status man har som ursprungsbefolkning eller inte. Av intervjuerna har framgått att den tidigare statliga språkpolitiken har påverkat särskilt samernas och tornedalingarnas inställning till sitt eget språk eftersom de blev utsatta för en assimilatorisk språkpolitik i skolan.

Det har medfört att en del av minoritetsspråksanvändarna bär på traumatiska upplevelser från skoltiden som gör att de känner skamkänslor för att använda sitt minoritetsspråk i offentliga sammanhang. I ett sådant sammanhang kan minoritetsspråket få en identitetsskapande funktion genom att enbart användas i privata sammanhang. Minoritetsspråket skyddas som gruppens eget genom att tala svenska i kontakter med myndigheter och behålla minoritetsspråksanvändningen för exklusiva etniska sammanhang. I det sammanhanget kan man påstå att minoritetsgruppernas misstro mot staten har påverkat användningen av modersmålet i kontakt med myndigheter.

En viktig aspekt av minoritetsspråkens identitetsskapande funktion är att användningen av minoritetsspråket är känsligt för det sammanhang den används i. Det hänger samman med den stigmatisering som den tidigare statliga språkpolitiken har åstadkommit men också med det faktum att minoritetsspråken rent formellt har varit utestängda från den offentliga myndighetsutövningen. I intervjuerna har framkommit, särskilt bland samer, att det är viktigt vilken myndighetsperson man möter ifall man ska våga använda sitt minoritetsspråk. Ibland kan det vara så att man måste känna myndighetspersonen i fråga för att våga använda språket i kontakten med myndigheten.

Förhållandet exemplifieras av språkanvändningen i den direktintervjuade gruppen. Där har 87 procent angett att de använder sitt minoritetsspråk som samtalspråk i hemmet vid sidan av svenska. Likaså har 85 procent angett att de använder båda språken utanför hemmet medan bara en tredjedel angett att de använder sitt minoritetsspråk i kontakten med myndigheter. De flesta av dem som använt minoritetsspråket i kontakten med myndigheten har använt det i identitetsskapande syfte, medan själva sakfrågan oftast har avhandlats på svenska. Sverigefinnarna är i sammanhanget den grupp som visar störst behov av att i sakfrågor få använda sitt modersmål.

Det finns en tydlig skillnad mellan mäns och kvinnors attityd till att lära sig svenska bland minoritetsspråksgrupperna. Bland tornedalingar och samer har kvinnor generellt

varit mer positiva till inläring av svenska under skoltiden. Historiskt sammanhänger övergången från meänkieli till tvåspråkighet hos kvinnorna i Tornedalen mycket tydligt med uppkomsten av yrken som krävde svenskspråkig kompetens. Under främre delen av 1900-talet fick därigenom fick de tornedalska kvinnorna en god motivation att lära sig svenska. Behärskan av svenska kom att stå för modernisering också under 1950- och 1960-talet. Det innebar att de tornedalska kvinnorna var mer benägna att lära sig svenska än männen.

En liknande genusskillnad kan även urskiljas i senare skeden av livet. Det svenska språket betraktas i det sammanhanget bland kvinnor som en positiv moderniserande faktor. De genusskiljande språkstrategierna bör emellertid inte överdrivas. De är påtagligast för kvinnorna på landsbygden där inläring av svenska under 1900-talet innebar tillgång till en helt ny svenskspråkig arbetsmarknad, vilket kom att styra kvinnornas språkstrategier. I stadsmiljö är inte skillnaden mellan mäns och kvinnors språkstrategier lika påtaglig. För att urskilja tydligare historiskt verifierbara genusskillnader krävs vidare forskning inom området.

Ändå kan man påstå att kvinnorna mer än männen anammat det svenska språket som en identitetsskapande faktor vid sidan av minoritetsspråket. Det gäller särskilt för tornedalska kvinnor men även för samer och sverigefinnar. I sammanhanget måste även påpekas kvinnornas större lyhördhet för att anpassa sig språkligt efter deras barns behov i nya tvåspråkiga miljöer. Bland samiska mödrar har avsaknaden av varaktiga och heltäckande samiska språkdomäner efterlysts för barnens del. Genomgående för samiskan och för de andra minoritetsspråken är att de befinner sig i en svag position i förhållande till majoritetsspråket svenska som dominerar de flesta miljöer, medierna etc. För bevarandet av minoritetsspråken är därför fler sådana språkdomäner önskvärda,

Bland de intervjupersoner som använt minoritetsspråket i sin myndighetsutövning finns stor skillnad i åsikter om det egna minoritetsspråkets status i samhället. Mest positiva till minoritetsspråkslagarna som identitetsskapande har tornedalingarna varit. Där är å andra sidan polariseringen också störst mellan de som är positiva och negativa till de nya språkslagarna. Bland tornedalingarna verkar språkslagarna i många fall ha haft en större symbolisk funktion än en reell kommunikativ funktion. Lagarnas genomförande har då upplevts som ett officiellt erkännande och en återupprättelse av Tornedalens språk och kultur.

Samerna har tydligast uttryckt åsikten att deras användning av sitt minoritetsspråk i offentliga sammanhang inte tolereras inom den myndighet de arbetar eller av andra minoritetsgrupper. Det överensstämmer helt med tidigare undersökningar som visar att samerna är den grupp som minst har utnyttjat minoritetsspråkslagarna.

Både finska och meänkieli verkar ha använts mer allmänt på arbetsplatser än samiskan. Bland sverigefinnarna verkar språket vara identitetsskapande på ett mer oproblematiskt sätt än bland de andra två minoritetsgrupperna. Hos de sverigefinska familjerna hittar man också de mest medvetna språkstrategierna för att överföra minoritetsspråket till barnen så de blir tvåspråkiga. En viktig orsak är att många finländska släktingar är enbart finstalande. För att kunna upprätthålla släktkontakterna måste de sverigefinska barnen därför bli tvåspråkiga.

Sammanfattningsvis verkar det som att minoritetsspråkslagarnas tillkomst har stärkt minoritetsspråkens identitetsskapande funktioner. Det gäller särskilt meänkieli och samiska som tidigare utsatts för en statlig assimileringspolitik. Störst verkar den

psykologiska vinsten vara för meänkieli, som tidigare ifrågasatts som självständigt språk från olika håll genom sin starka uppblandning av svenska ord. Det finns också identitetsskapande funktioner i språket som innebär hinder för nationella minoriteter vad gäller deras språkval i kontakter med myndigheter. Språkens status liksom kunskapen om och i språket hos medlemmar av nationella minoriteterna och hos myndigheter har påverkat och fortsätter att påverka valet av språk i myndighetskontakter.

Språkanvändarnas och myndigheternas syn på effektivitet i språkkommunikationen

En väsentlig aspekt av språklagarnas implementering är den institutionella förmågan att förverkliga lagstiftningens och minoritetsgruppernas önskemål. Den ena sidan av saken är språkanvändarnas upplevelse av hur effektivt deras ärenden blir behandlade på det ena eller andra språket. Här har de tre minoritetsspråken olika utgångsförutsättningar beroende på deras historiska utveckling i Sverige.

Som framgått ovan är det för meänkieli ett problem att man tvingas konkurrera med finskan om vilket språk vid sidan av svenskan som ska användas i hemmet. Inom samiskan finns problematiken att talare av olika varieteter inte förstår varandra. För både meänkieli och samiska gäller också att kodifieringen av språken är nyligen igångsatta processer. De är huvudsakligen muntliga språk utan skriftlig tradition i mer vardagliga sammanhang. Det gör att språken av språkanvändarna kan betraktas som "ofärdiga" och mindre användbara och "nyttiga" i vardagslivet. Till detta bidrar även stigmatiseringen av språken som den statliga språkpolitiken bidragit till. Det har gjort att många har betraktat det egna minoritetsspråket som mindre användbart i samhället, särskilt i kontakten med myndigheter.

Myndighetspersonernas egna attityder till minoritetsspråken har stor betydelse för hur språkanvändarna upplever möjligheten till en effektiv kommunikation på. Det förekommer särskilt bland samerna och tornedalingarna ganska ofta åsikten att kommunikationen går snabbare och effektivare om man kommunicerar på svenska. En inverkan är att det kan vara svårt att få tag på en myndighetsperson som behärskar minoritetsspråket, vilket tar längre tid än att använda svenska direkt.

Bland språkanvändarna har många lingvistiska argument förts fram som försvagar ett effektivt utnyttjande av språklagarna. Sådana lingvistiska faktorer är exempelvis att det saknas fackuttryck på minoritetsspråket, den egna svårigheten att uttrycka sig nyanserat på minoritetsspråket, rädsla för att inte bli förstådd av myndighetspersonen och oförmågan att uttrycka sig i skrift på minoritetsspråket. Samtliga ovannämnda faktorer bidrar till en mer ineffektiv kommunikation mellan språkanvändare och myndighetspersoner, vilket försvagar incitament för användning av minoritetsspråken.

En egenskap som främst tornedalingar och samer har gemensamt är att deras minoritetsspråk i stor utsträckning är muntligt. Det är en troligen förklaring till att så få tillfrågade myndigheter, enligt länsstyrelsens tidigare kartläggning, har fått in begäran om att erhålla skriftligt beslut på minoritetsspråket.

Den andra sidan av effektivitetsaspekten är myndigheternas kapacitet att tillmötesgå de nationella minoriteternas möjligheter att tala sina egna språk i kontakter med

myndigheter. I det sammanhanget måste lagstiftningen sättas in i sitt övergripande sammanhang.

Två angelägenheter av vikt för arbetet med de nya lagarna lyfts fram i Konstitutionsutskottets betänkande. För det första hävdar betänkandet att det är ett allmänt ansvar att de nationella minoritetskulturerna fortlever. Detta beror inte minst på en radikal omvärdering av språkpolitiken mot de nationella minoriteterna från statsmakternas sida. En samlad minoritetspolitik sägs vara lösningen.

För det andra lyfter betänkandet fram vikten av kunskapen om nationella minoriteter och deras kulturer måste få större prioritet. Minoritetsspråkskommittén förstärker detta. Utredningen menar att ökad kunskap om de nationella minoriteterna och deras del i den svenska historien och kulturarvet är nödvändigt om de nationella minoriteterna i Sverige skall få respekt, förståelse och stöd för sina strävanden att bevara sin kultur, sitt språk etc. Dessutom menar utredningen att ökad kunskap om nationella minoriteter skulle göra dem mer respekterade och därmed också berika majoriteten och majoritetskulturen.

Kunskaphöjning är särskilt angeläget eftersom de nationella minoriteterna i stort sett är okända bland majoritetsbefolkningen. Om det är så att insatser enbart är riktade på att öka möjligheterna för minoriteter att få undervisning i och om sitt språk, utan att andra elever samtidigt får ökade kunskaper om de nationella minoriteterna finns en risk att klyftan mellan majoritet och nationella minoriteter kommer att öka. Detta är dock inget som vi i denna undersökning ens kan se tendenser till eftersom vårt material är begränsat, men att det finns klyftor mellan majoritet och minoritet bekräftas av flera tillfrågade, inte minst finsktalande. Förståelsen för att minoritetsspråken kan användas i kontakten med myndigheter upplevs som mycket låg från majoritetsbefolkningen.

Om insatser endast inriktar sig på att öka möjligheterna för nationella minoriteter utan att det förklaras för majoriteten finns risk att den historiska okunskapen om nationella minoriteter kommer att resultera i än större klyfta mellan grupperna. Av telefonintervjuerna kom bland annat denna attityd fram hos ett fåtal av tillfrågade på myndigheter om att svensktalande nationella minoriteter borde använda svenska. Detta skulle vara stick i stäv med de demokratiska mål som propositionen sätter upp om icke-diskriminering.

I en sådan allmän kunskaphöjning bör också i enlighet med andan i Europarådets ramkonvention och konvention vara en uppgift i första hand för minoriteterna själva dvs. de bör upplysa allmänheten om sig själva. I våra intervjuer med föreningar med koppling till de berörda nationella minoriteterna samt Sametinget visar det sig att ingen av dessa fått medel för sådan verksamhet utöver den normala tilldelningen. En orsak till detta kan vara att förarbetena framhåller detta som ett arbete som ska ske successivt.

Skolverkets rapport om undervisning i de nationella minoritetsspråken och vår undersökning av myndigheter i förvaltningsområdet visar tendenser till att myndigheter inte helt accepterat lagarna och dess anda. Några av de tillfrågade representanterna för myndigheter antyder att de inte fått några resurser för att anpassa sig till lagarna. Några av dessa menar att medel måste skjutas till, medan andra menar att språkanvändarna tär på resurser inte minst om de faktiskt kan svenska. Skolverket visar i sin rapport att det finns en utbredd underrapportering i skolorna av nationella minoriteter främst beroende på personalbrist och ekonomiska skäl.

Några tillfrågade myndigheter menade att om någon vill prata ett språk som myndigheten inte behärskade var det upp till språkanvändaren att ordna en tolk. Även om dessa förhållanden är fullt förståeligt torde de inte vara i enlighet med lagarnas anda att individen själv ska ha möjligheten att avgöra om han eller hon vill använda sig av sitt nationella minoritetsspråk.

Myndigheternas effektivitet är inte helt tillfredsställande. Myndigheternas kapacitet att tillmötesgå de nationella minoriteternas möjligheter att tala sina egna språk i kontakter med myndigheter har vissa brister som inte kan vara i enlighet med lagarnas anda.

Myndigheternas brister i information till språkanvändarna är ett annat problem som framgår av vår undersökning. Det verkar finnas en generell brist på bra information om språklagarna från myndigheternas sida. Den helt övervägande majoriteten av de tillfrågade säger sig ha fått informationen om lagarna genom massmedierna.

I sammanhanget kan man utgå från att samverkande attityder hos enskilda tjänstemännen och språkanvändare har påverkar användningen av minoritetsspråken. Det finns även exempel, särskilt från landsbygden, där exempelvis användningen av meänkieli betraktas som helt naturlig i myndighetsutövningen beroende på det behov som språkanvändaren uttrycker.

Hos anställda inom vården finns inte insikten att lagarna gäller inom den kommunala omsorgen men inte inom den omsorg som ombesörjs av landstinget. Rent generellt finns en osäkerhet bland anställda inom offentlig tjänst när och i vilka sammanhang minoritetsspråklagarna gäller.

Användningsgrad och hinder för användning av minoritetsspråken

Band de 79 intervjuade i direktintervjuerna syns en skillnad i det sätt man använder sitt minoritetsspråk i kontakten med myndigheter och hur man använder språket i det övriga offentliga livet. Omkring 34 procent angav att de använde sitt minoritetsspråk på något sätt i kontakten med myndigheter medan 85 procent angav att de använde sitt minoritetsspråk tillsammans med svenska i det övriga offentliga livet.

Diskrepansen mellan språkanvändningen inom de två områdena förklaras med att språkdomänerna i det övriga offentliga livet består av en rad informella mötesplatser som affären, gatan, arbetsplatsen, skolan etc. där kravet på korrekthet och exakthet i språkbehandlingen inte är lika stor som i kontakten med en myndighet. De informella mötena i det offentliga livet förutsätter också att språkanvändarna i högre grad känner varandra och därigenom känner en större trygghet att använda sitt modersmål.

I vissa fall har myndigheternas inställning påverkat den enskilde språkanvändaren. Några av språkanvändarna menar att de får sämre bemötande om de krävt att få prata sitt minoritetsspråk. Som tidigare beskrivits har många också upplevt att det gått smidigare och fortare att använda sig av svenska. Några av språkanvändarna har också känt en, av historiska orsaker, svag tillit till myndigheter och förvaltning, som troligen påverkade deras val av språk vid kontakter med myndigheter.

Några av de tillfrågade språkanvändarna menade att det låga utnyttjandet av lagarna kunde bero på att det fanns ett utbredd antagande att ärenden som lagen täckte måste vara specifikt kopplade till nationella minoriteter. Ramkonventionen slår fast att det är

upp till individerna själva att bestämma om de vill tillhöra en nationell minoritet utan att de på något sätt drabbas negativt av det valet. För det första är själva möjligheten att välja en primär förutsättning för de andra reglerna i konventionen. Det innebär att lagarna inte kan avfärdas på grund av de inte används. För det andra innebär det att individer, som väljer att använda sig av lagarna, inte ska drabbas på något sätt av det valet.

Hur förståeligt det än är ur myndigheternas perspektiv (små resurser, svårigheter att hitta personal, få ärenden etc.) så kan det inte anses vara i enlighet med lagarnas anda att myndigheter begär att språkanvändaren själv ska ordna tolk. Att detta ändå förekommer kan troligen bero dels på okunskap om att lagarna, dels att efterfrågan inte varit så stor man förväntat sig och att man därför behandlar sådana ärenden på ad hoc basis.

Ett återkommande argument från offentliganställda är att det saknas ekonomiska incitament för offentliganställda att lära sig ett minoritetsspråk eller utveckla sina kunskaper i ett minoritetsspråk. Det borde synas i lönekuvertet som en merit att man har kompetens i ett minoritetsspråk, inte bara räknas som en gratisresurs. En del personer har hävdat att vid lika meriter till en offentlig anställning borde den med minoritetsspråkskompetens få företräde.

Med tanke på korrelationen bland sverigefinnarna mellan låg utbildningsnivå och hög användning av det egna minoritetsspråket i kontakter med myndigheter borde särskilda informationsåtgärder sättas in mot sverigefinnarna om möjligheten att använda sitt modersmål i offentliga sammanhang. Som framgått av intervjuerna efterlyser sverigefinnarna själva att språket synliggörs i offentliga miljöer i form av tvåspråkiga gatuskyltar och informationsmaterial, samt att personalen på myndigheterna är mer lyhörda för de finskspråkigas behov av tolkning eller bemötande på sitt modersmål.

I direktintervjuerna har framkommit kritik mot den information om språklagarna som myndigheterna stått för. Den övervägande majoriteten har fått sin information genom massmedierna. Likaså har en del föreningar med anknytning till språkminoriteterna fört ut information till sina medlemmar. De har efterlyst mer ekonomiska resurser för ändamålet. De flesta argumenten om hinder för språklagarnas genomförande handlar om lingvistiska, socioekonomiska och psykologiska hinder. Det förefaller som att de största problemen inte har med bristande information att göra utan med attityder och värderingar i mötet mellan myndighetspersoner och språkanvändare.

Man kan tolka den låga efterfrågan på att utnyttja lagarnas möjligheter som att minoritetsspråkanvändarens möjlighet till reellt politiskt deltagande inte är helt tillfredsställande. Att den som enbart behärskar ett nationellt minoritetsspråk ändå kan riskera att behandlas som om denne kan svenska är ett tecken på att möjligheten till deltagande är begränsat. Det samma gäller några av myndigheternas krav på minoritetsspråkanvändaren att själva anlita en tolk eller översättare.

Avslutning

I vårt uppdrag ingick att undersöka varför minoritetsspråken i Norrbotten använts så litet i kontakten med myndigheter efter att de nya minoritetsspråkslagarna infördes den 1 april 2000. Syftet med studien har varit att undersöka hur språkanvändarna har ställt sig till de nya lagarna samt varför de har använt sig eller inte har använt sig av de möjligheter som lagarna ger.

Svaret på frågorna är inte entydiga eftersom inställningen till lagarna varierar. Några slutsatser kan man i alla fall dra. Osäkerheten för att använda sitt minoritetsspråk verkar vara större i stadsmiljön än på landsbygden. Bland medelålders och äldre personer verkar ändå minoritetsspråket i hög grad användas vid sidan av svenska i hemmet och ute i samhället. I kontakten med myndigheter används däremot minoritetsspråket i betydligt mindre utsträckning.

De gånger samer och tornedalingar använder sitt minoritetsspråk i kontakten med myndigheter verkar det ofta vara i kontaktskapande och identitetsskapande syfte. Bland äldre personer finns däremot ett faktiskt behov av att kunna göra sig förstådd på sitt modersmål. Det gäller i stor utsträckning också för den sverigefinska gruppen.

Slutligen kan man säga att bristen på information om de nya lagarna i vissa fall verkar ha bidragit till det låga användandet. Det gäller särskilt osäkerheten om var och hur lagarna kan tillämpas. Osäkerheten gäller både språkanvändarna men också olika kategorier av offentliganställda som inte vet vilka krav lagen ställer på dem. Informationsbristen verkar vara störst bland de språkanvändare som inte talar och förstår svenska så bra.

Det förefaller emellertid som att de största problemen inte har med informationen att göra utan med attityder och värderingar om språkanvändningen i kontakten mellan myndighetspersoner och språkanvändare. Orsaken till det låga användandet verkar mer ligga i djupt liggande värderingar och beteendemönster hos både minoritetsspråkanvändare och myndigheter som premierar användningen av svenska i minoriteternas kontakter med myndigheter.

Det finns behov av en mer samlad insats, som berör fler språkdomäner än bara myndighetskontakten, ifall minoritetsspråken ska få det stöd de behöver för att användas. Exempel på sådana domäner är olika vardagsmiljöer, medierna och skolan. Likaså verkar satsningar på användning av minoritetsspråken inom konst och kulturen ha betytt mycket för en ökad självkänsla och därmed ökad användning av minoritetsspråken. För att lagarna ska få allmän acceptans krävs att en sådan samlad insats riktar sig mot majoritetsbefolkningen likväl som de nationella minoriteterna.

KARTOR OCH TABELLER

	Sid.
Karta 1. De intervjuades födelseorter	33
Tabell 1. Språkmönster hos de intervjuade före skolåldern	43
Tabell 2. Åldersfördelning efter språkgrupp	44
Tabell 3. Språk i hemmet.....	46
Tabell 4. Användning av minoritetsspråket i kontakten med myndigheter.....	53
Tabell 5. Migrationsmönster och åsikter om minoritetsspråkslagarna	68
Tabell 6. Upplevda hinder för lagarnas genomförande.....	72
Tabell 7. Intervjuade som anser att lingvistiska skäl hindrar lagarnas genomförande.....	75
Tabell 8. Intervjuade som angett socioekonomiska skäl som hinder för lagarnas genomförande	76
Tabell 9. Åsikter att informationen om lagarna varit för dåliga	78
Tabell 10. Flest förekommande åsikter om hinder mot lagarna.....	79

REFERENSER

Otryckta källor

Luleå tekniska universitet, Enkäter och intervjuer till undersökningen om minoritetsspråkslagarna i Kiruna, Pajala och Haparanda kommun 2002.

Offentligt tryck, utredningar, förordningar m.m.

Cobo, J.M., Study of the Problem of Discrimination against Indigenous Populations, UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1983/21/Add.8., paragraf 369 (1983).

Folkbildningsrådet, Jan-Olof Blomster, *En rapport om Nationella minoriteters deltagande i folkbildningen* (2001).

ILO konvention 169 i Skr. 1990/91:101, Om ILOs konvention om ursprungsfolk och stamfolk i självstyrande länder.

Konstitutionsutskottets betänkande 1999/2000:KU6, *Nationella minoriteter i Sverige*.

Konstitutionsutskottets betänkande 2000/01:KU14, *Nationella minoritetsfrågor*, m.m.

Länsstyrelsen i Norrbottens län, *Finska, meänkieli och samiska. Utvärdering av regionala åtgärder för nationella minoritetsspråk* (Luleå 2000).

Regeringsbrev Ku2000/3958/IM.

Regeringens proposition 1998/99:143, *Nationella minoriteter i Sverige*.

Riksarkivet: Statistiska centralbyrån. Arkivkod 917. 1:a avd. byrån för

befolkningsstatistik. 1930 års folkräkning. Material till språk- o

härkomstundersökningar i övre Norrland 930. Norrbottens län: Jukkasjärvi

(H1ACA: 18-19).

SFS 1999:1175, Lag om rätt att använda samiska hos förvaltningsmyndigheter och domstolar.

SFS 1999:1176, Lag om rätt att använda finska och meänkieli hos förvaltningsmyndigheter och domstolar.

SFS 2000:86, Förordning om statsbidrag till åtgärder för att stödja användningen av samiska, meänkieli och finska.

- Skolverket, *Undervisning i och på nationella minoritetsspråken – kartläggning av situationen 2001* (2001).
- Socialstyrelsen, *Äldreomsorg för finsktalande i Sverige* (2001).
- SOU 1997:192, *Steg mot en minoritetspolitik. Europarådets konvention om historiska minoritetsspråk.*
- SOU 1997:193, *Steg mot en minoritetspolitik. Europarådets konvention för skydd mot minoriteter.*
- SOU 2000:1, *En uthållig demokrati, demokratiutredningens betänkande.*
- Statens kulturråd 2001:4, *De nationella minoriteterna och kulturlivet.*
- WCIP (1986), *Declaration of Principles.*

Böcker och artiklar

- Aikio, Marjut, *Saamelaiset kielenvaihdon kierteessä. Kielisosiologinen tutkimus viiden saamelaiskylän kielenvaihdosta 1910-1980* (Helsinki 1988).
- Alalehto, Tage, *Tärendö. Historien om en svensk tornedalsby* (Barr: Kågeröd, 2001).
- Allardt, Erik och Starck, Christian, *Språkgränser och samhällsstruktur. Finlandssvenskar i ett jämförande perspektiv* (Stockholm 1981).
- Alm, Anders och Elenius, Lars, *Okänt bagage* (Luleå 1995).
- Amft, Andrea, *Sápmi i förändringens tid. En studie av svenska samers levnadsvillkor under 1900-talet ur ett genus- och etnicitetsperspektiv* (Kulturens frontlinjer 20: Umeå 2000).
- Anderson, Benedict, *Den föreställda gemenskapen: Reflektioner kring nationalismens ursprung och spridning* (Daidalos: Göteborg 2000).
- Arell, Nils, *Kolonisationen av lappmarken* (Esselte Studium: Stockholm 1979).
- Aronsson, P., Lokala medborgarskap – det dolda kulturarvet, i *SOU 1999:77, Demokrati och medborgarskap, Demokratiutrednings forskarvolym II* (1999).
- Beach, Hugh, *The Saami of Lapland* (The Minority Rights Group Report, No. 55: London 1988).
- Börenstam, Ulla och Huss, Leena, *Språkliga möten. Tvåspråkighet och kontaktlingvistik* (Studentlitteratur: Lund 2001).
- Castells, Manuel, *Informationsåldern: Ekonomi, samhälle och kultur. Band 2, Identitetens makt* (Daidalos: Göteborg 2000).
- Cedersun, Elisabet, *Talk, Text and Institutional Order. A Study of Communication in Social Welfare Bureaucracies* (Linköping 1992).
- Dahl, Robert A., *Who Governs? Democracy and Power in an American City* (Yale University Press: New Haven och London 1961).
- Edwards, John, *Language, Society and Identity* (Blackwell: Oxford 1985).
- Ekenberg, Stefan, *The Power of Recognition: The Limitation of Indigenous Peoples* (Luleå 2000).
- Elenius, Lars, *Både finsk och svensk. Modernisering, nationalism och språkförändring i Tornedalen 1850-1939* (Kulturens frontlinjer 34: Umeå 2001).
- Elenius, Lars, Statistiken i nationalstatens tjänst, i *Språkmöte och kulturmöte* (Umeå 2002).
- Eriksson, Johan, *Partition and Redemption, A Machiavellian Analysis of Sami and Basque Patriotism* (Umeå 1997).
- Fichman, Joshua A., The Sociology of Language: An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society, i (ed. Joshua Fishman) *Advances in the Sociology of Language, Volume I* (Mouton-The Hague-Paris 1971).

- Fishman, Joshua A., *The Sociology of Language. An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society*. (Massachusetts 1972).
- Fjellström, Phebe, *Samernas samhälle i tradition och nutid* (Stockholm 1985).
- Foucault, Michel, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, sammanställd av Colin Gordon (Brighton: Harvester 1980).
- Foucault, Michel, The Means of Correct Training, i (ed. Paul Rabinow), *The Foucault Reader* (Penguin Books: Harmondsworth 1991).
- Gal, Susan, *Language Shift. Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria* (New York-San Francisco-London 1979).
- Gidlund, Janerik., Demos och makten i den politiska demokratin, i (red. Anders Sannerstedt & Magnus Jerneck) *Den moderna demokratins problem* (Studentlitteratur: Lund 1994).
- Granberg, Nils, *The Dynamics of Second Language Training. A longitudinal and qualitative study of an adult's learning of Swedish* (Nordsvenska 12: Umeå 2001).
- Hansegård, Nils Erik, *Tvåspråkighet eller halvspråkighet?* (Stockholm 1974).
- Hansegård, Nils Erik, *Den norrbottensfinska språkfrågan : en återblick på halvspråkighetsdebatten* (Uppsala multiethnic papers 19: Uppsala 1990).
- Hederyd, Olof, *Haparanda efter 1809 kommunhistoria utgiven med anledning av Haparandas 150-årsjubileum. Tornedalens historia III* (Haparanda 1992).
- Hobsbawn, E. J., *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality* (Cambridge University Press: Cambridge 1992).
- Huss, Leena, *Reversing Language Shift in the Far North. Linguistic Revitalization in Northern Scandinavia and Finland* (Studia Uralica Upsaliensia 31: Uppsala 1999).
- Hyltenstam, Kenneth och Stroud, Christopher, *Språkbyte och språkbevarande: om samiskan och andra minoritetsspråk* (Lund 1991).
- Hyltenstam, Kenneth och Tuomela, Veli, Hemspråksundervisningen, i (red. Kenneth Hyltenstam) *Tvåspråkighet med förhinder? Invandrar- och minoritetsundervisning i Sverige* (Studentlitteratur: Lund, 1996).
- Hyltenstam, Kenneth (red.), *Sveriges sju inhemska språk* (Studentlitteratur: Lund 1997).
- Hyltenstam, Kenneth, Inledning: Ideologi, politik och minoritetsspråk, i (red. Kenneth Hyltenstam) *Sveriges sju inhemska språk - ett minoritetsperspektiv* (Studentlitteratur: Lund 1999).
- Janson, Tore, *Språken och historien* (Norstedts: Stockholm 1997).
- Kymlicka, Will, *Mångkulturellt medborgarskap* (Nya Doxa: Nora 1988).
- Lantto, Patrik, *Tiden börjar på nytt. En analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900-1959* (Kulturens frontlinjer 32: Umeå 2000).
- Lipsky, Michael, *Street-Level Bureaucracy. Dilemmas of the Individual in Public Services* (New York 1980).
- Lundmark. Lennart, *Så länge vi har marker. Samerna och staten under sexhundra år* (Rabén Prisma: Stockholm 1998).
- Löfgren, Orvar. 'Nationella arenor', i (Billy Ehn et. al.) *Försvenskningen av Sverige: De nationellas förvandlingar* (Kultur & Natur: Stockholm 1993).
- af Malmborg, Mikael, Sverige i Norden och Europa, i (red. Sven Tägil) *Europa: Historiens återkomst* (Gidlund: Hedemora 1992).

- Municio, Ingegerd, *The Return of the Repressed Others - Linguistic Minorities and the Swedish Nation-state, from the 1840s to the 1990s* (Department of political science, University of Stockholm: Stockholm 1997).
- Mörkenstam, Ulf, *Om "Lapparnes privilegier": Föreställningar om samiskhet i svensk samepolitik 1883-1997* (Stockholm 1999).
- Pusch, Simone, Nationalism and the Lapp Elementary School, i (red. Peter Sköld & Patrik Lantto) *Den komplexa kontinenten* (Umeå 2000).
- Rantala, Jukka, The Political Ethos of a Model Citizen, i (ed. Sirkka Ahonen & Jukka Rantala) *Nordic Lights. Education for Nation and Civil Society in the Nordic Countries, 1850-2000* (Helsinki 2001).
- Rokkan, Stein & Urwin, Derek W., *Economy territory identity* (London-Beverly Hills-New Delhi 1983).
- Romaine, Suzanne, *Bilingualism* (Blackwell: Oxford 1995).
- Ruong, Israel, *Samerna i historien och nutiden* (Bonnier Fakta: Stockholm 1982).
- Ryymim, Teemu, "Bein av vårt bein, kjøtt av vårt kjøtt". *Finske nasjonalisters og norske myndigheters kvenpolitikk i mellomkristiden.*" (Bergen 1998).
- Scott, Craig, 'Indigenous Self-determination and Decolonization of the International Imagination, A Plea', i *Human Rights Quarterly*, 18 (1996).
- Sillanpää, Lennart, *Political and Administrative Responses to Sami Self-Determination: A Comparative Study of Public Administrations in Fennoscandia on the Issue of Sami Land Title as an Aboriginal Right* (Societas Scientiarum Fennica: Helsinki 1994).
- Sillanpää, Lennart, 'A Comparative Analysis of Indigenous Rights', i *Fennoscandia' Scandinavian Political Studies*, vol. 20 (1997).
- Slunga, Nils, *Staten och den finskspråkiga befolkningen i Norrbotten* (Tornedalica nr 3: Luleå 1965).
- Stenberg, Margareta, Sameföreningen - de svåra åren skapade behovet av en organisation, i (red. Kjell Törmä) *Kiruna 100-års boken, del I* (Kiruna kommun: Kiruna 2000).
- Sundström, Hans, *Bönder bryter mark* (Luleå 1984).
- Wallerström, Thomas, *Norrbotten, Sverige och medeltiden. Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi del 1* (Stockholm 1995).
- Svensson, Birgitta, *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan* (Nordiska Museets Handlingar 114: Stockholm 1993).
- Svonni, Mikael och Hyltenstam Kenneth, Språkbyte, språkbevarande, revitalisering. Samiskans ställning i svenska Sápmi, i (red. Kenneth Hyltenstam) *Sveriges sju inhemska språk - ett minoritetsperspektiv* (Studentlitteratur: Lund 1999).
- Svonni, Mikael, Skolor och språkundervisning för en inhemsk minoritet - samerna, i (red. Kenneth Hyltenstam), *Tvåspråkighet med förhinder? Invandrar- och minoritetsundervisning i Sverige* (Studentlitteratur: Lund 1996).
- Tandefelt, Marika, *Mellan två språk. En fallstudie om språkbevarande och språkbyte i Finland* (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Multiethnica Upsaliensia 3: Uppsala 1988).
- Tenerz, Hugo, *Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd under förra hälften av 1900-talet jämte språkdebatten* (Strängnäs 1963).
- Thornberry, Patrick, *Is There a Phoenix in the Ashes?* (International Law and Minority Rights, Texas International Law Journal, 15 1980).

Thornberry, Patrick, *International Law and the Rights of Minorities* (Oxford University Press: Oxford 1991).

Uppman, Brit, *Samhället och samerna 1870-1925* (Umeå 1978).

Internetkällor

Council of Europe, Chart of Signatures and Ratifications of Treaty, European Charter for regional or Minority Languages, ETS n°: 148, <http://conventions.coe.int/>, 2002-06-05.

Council of Europe, Chart of Signatures and Ratifications of Treaty, Framework Convention for the Protection of National Minorities, ETS n°: 157, <http://conventions.coe.int/>, 2002-06-05.

European Charter of Regional and Minority Languages (ETS no. 139), Explanatory Report, <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/CadreListeTraites.htm>, 2002-08-16.

Framework Convention for the Protection of National Minorities (ETS no. 157), Explanatory Report, <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/CadreListeTraites.htm> 2002-08-16.

Sametinget: <http://www.sametinget.se/sapmi/sprak.html>, 2002-08-05.

Skriftserie för Centrum för utbildning & forskning inom samhällsvetenskap (CUFS)

ISSN 1403-5294

Följande arbeten har hittills utgivits:

Sofia Reinholdt & Sven Åke Hörte. *Ett könsperspektiv på ohälsa och yrke*. Luleå tekniska universitet: CUFS, 1998. 120 sidor.

Göran Sjöberg. *Kooperativt äldreboende i Vojakkala*. Kartläggning av villkor och förutsättningar för att starta upp ett alternativt äldreboende i kooperativ form i Vojakkala. Luleå tekniska universitet: CUFS, 1999. 33 sidor.

Jørgen Straarup. *Mötesplatser och drivbänkar*. Utvärdering av stiftsgårdarna i Härnösands stift. Luleå tekniska universitet: CUFS, 2000. 74 sidor.

Maria Fredriksson. *Projektet SAMVERK i Bodens kommun*. Undersökning av uppfattningar om och erfarenheter av projektet SAMVERK hos två myndigheter i Bodens kommun. Luleå tekniska universitet: CUFS, 2000. 28 sidor.

Nils-Gustav Lundgren & Håkan Ylinenpää. *Regional dynamik vid Bottenviken. En jämförande analys av utvecklingen i Norra Österbotten, Norrbotten, Uleåborg och Luleå*. Luleå tekniska universitet: CUFS, 2000, 54 sidor.

Maria Björnermark. *Byautveckling i Bodens kommun*. Luleå tekniska universitet: CUFS, 2000, 48 sidor.

Marie-Louise Annerblom & Stefan Sjöström. *Partiell sjukskrivning, arbete och livssituation – en utvärdering med genusperspektiv*. Luleå tekniska universitet: CUFS, 2001, 90 sidor.

Kristin Andersson & Jørgen Straarup. *Jämställdhet på jobbet. Implementeringsanalys av Jämvägens 3:e R inom AMV Norrbotten*. Luleå tekniska universitet: CUFS, 2001.

Lars Elenius & Stefan Ekenberg. *Minoritetsspråk och myndighetskontakt – flerspråkighet bland användare av samiska, meänkieli och finska i Norrbottens län efter minoritetsspråkslagarnas tillkomst 2000*. Luleå tekniska universitet: Cufs, 2002, 98 sidor.